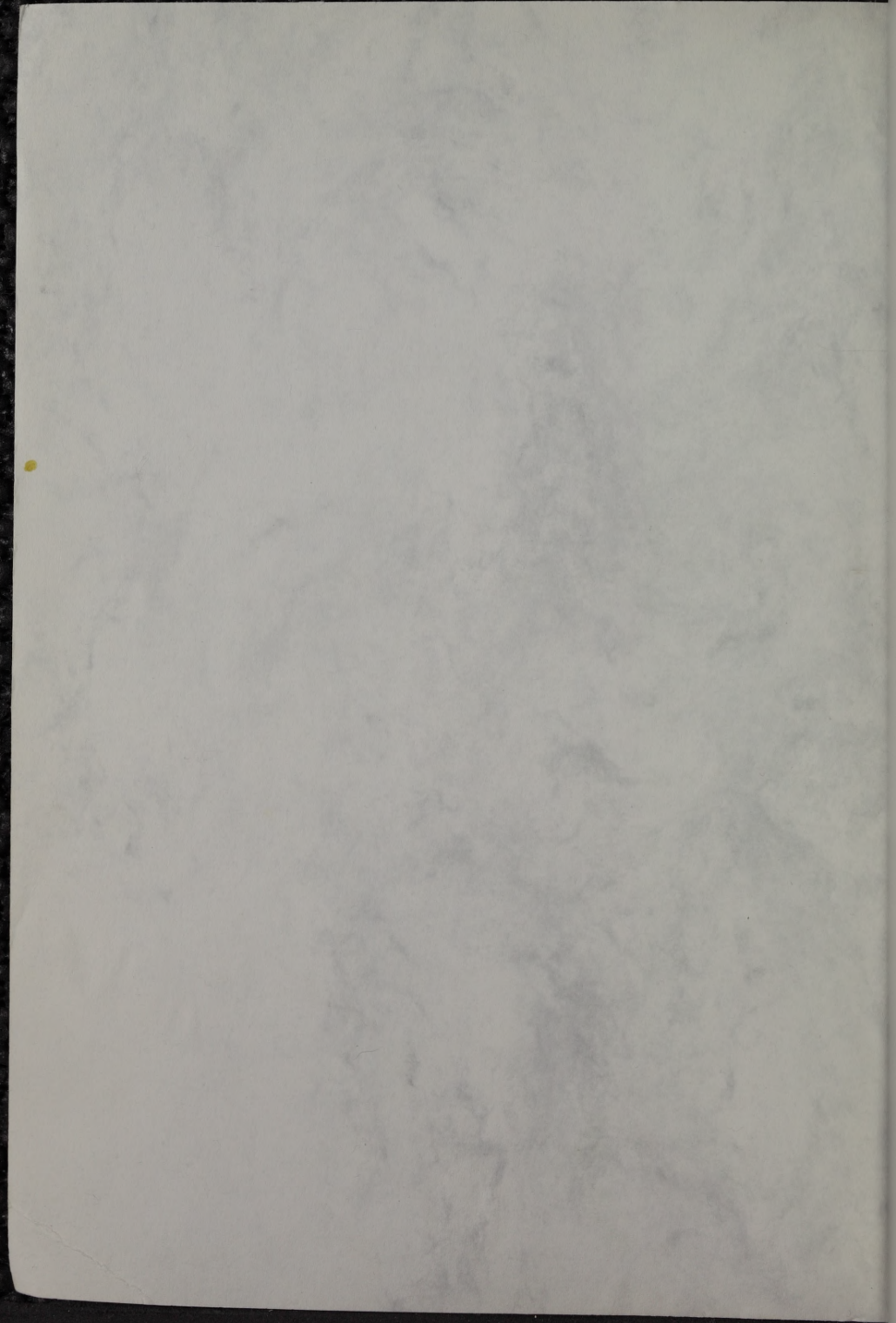

J.Šteimanis

**LATVIJAS
EBREJU VĒSTURE**

55-3
363

L
9

Daugavpils Pedagoģiskā universitāte
Vēstures katedra

J.Šteimanis

LATVIJAS EBREJU VĒSTURE

Daugavpils, 1995

948.3
Št 300

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~95-9,936~~
0305012561

J.Šteimanis. Latvijas ebreju vēsture.- Daugavpils, DPU izdevniecība
«Saule», 1995.- 162 lpp.

Recenzents: vēstures maģistrs B.Volkovičs

Grāmatu «Latvijas ebreju vēsture» sarakstījis Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Vēstures katedras profesors J.Šteimanis. Tajā aplūkotas izmaiņas dažādu Latvijas novadu ebreju dzīvē periodā no 16. līdz 20.gs. Liela uzmanība veltīta ekonomikas un kultūras attīstības jautājumiem, kā arī parādīta politisko partiju un reliģisko draudžu darbība. Autors analizējis ebreju un latviešu vēsturnieku pētījumus, lai dotu jaunus vērtējumus vēsturiskiem notikumiem. Autors Latvijas ebreju vēsturi aplūkojis un uztvēris kā Latvijas vēstures sastāvdaļu.

Redaktors: G.Ozoliņš
Tehn. redaktors: A.Jukšs
Makets un lāzerdruka: V.Stočka

ISBN 9984-540-26-X

© DPU izdevniecība «Saule», 1995

IEVADS

Latvijas ebreju vēsture aptver vairāk nekā četrus gadsimtus - no 16.gadsimta, kad pirmie ebreji ieradās Latvijas teritorijā, līdz 20.gadsimta beigām, kad holokausta un emigrācijas rezultātā ebreju Latvijā kļuva nesalīdzināmi mazāk nekā 19.gadsimta beigās.

Šajā grāmatā autors ir mēģinājis apgaismot galvenos posmus Latvijas ebreju vēsturē, svarīgākās problēmas, kas radās ebreju kopienas attīstības gaitā, nozīmīgākās tendences šajā procesā. Šī grāmata ir kultūrvēsturisks apcerējums. Tāpēc svarīga vieta veltīta ebreju mentalitātes un nacionāli reliģisko tradīciju dažādiem aspektiem.

Vēsture ir, pirmkārt, cilvēku vēsture, it īpaši filosofu, politiķu, zinātnieku, garīdznieku un mākslas darbinieku vēsture. Tāpēc tiek izklāstītas dažādu ievērojamu personību biogrāfijas un raksturota viņu darbība.

19. un 20.gadsimtā uzrakstītas daudzas grāmatas un plaši raksti par Latvijas ebrejiem, kas satur vispusīgu un bagātu faktu materiālu. Tāpēc autors ir koncentrējis savu uzmanību nevis jaunu faktu atklāšanai, bet jau zināmu faktu atlasei, analīzei un novērtēšanai. Ne vienmēr izdodas līdz galam noskaidrot cēloņsakarības. Dažkārt vietā ir arī hipotēzes, strīdīgu problēmu izvirzīšana. Visai nozīmīgi ir formulējumi, kas dod iespēju izvairīties no galējībām vērtējumos un secinājumos. Tas viss sekmē vēstures procesa apgaismošanas objektivitāti.

Pastāvošās literatūras trūkumi aplūkojamajos jautājumos liecina, ka daudzi autori reti ir pielietojuši salīdzināšanas metodi. Taču šī metode var būt visai auglīga, ja tiek salīdzinātas vispasaules ebreju vēstures problēmas ar Latvijas ebreju kopienas īpatnībām, vai arī ebreju vēsturnieku viedoklis ar latviešu, vācu vai krievu vēsturnieku viedokli. Tas ir viens no piedāvātās grāmatas uzdevumiem.

Vēsturiskajā literatūrā, kas tika rakstīta latviešu valodā, nereti tiek lietots formulējums "žīdi", kā oficiāli dēvēja ebrejus pirmajā Latvijas Republikā. Autors neredz šajā apzīmējumā tieksmi pazemot ebrejus. Viduslaiku Spānijā un Portugālē ebrejus, kas bija kļuvuši par katoļiem, dēvēja par marāniem, tas ir, cūkām. Bet ar laiku šis apzīmējums zaudēja savu pazemojošo jēgu. Latvijā arī tie rakstnieki, kas simpatizēja ebrejiem, kā, piemēram, Rūdolfs Blaumanis, lietoja vārdu "žīds", kas bija jo plaši izplatīts.

Autors arī lieto šo vārdu, kad citē attiecīgās grāmatas, bet parasti tomēr lieto vārdu "ebrejs", vadoties no sekojošajiem apsvērumiem. Vārds "ebreji" ir visnenākais šīs tautas apzīmējums. Sengrieķu valodā Hebraios nozīmēja viņpus Eifratas dzīvojošais.¹ Latviešu konversācijas vārdnīcā, kas tika izdota no 1927. līdz 1940. gadam Rīgā Arveda Švābes redakcijā, tiek lietots gan vārds "žīdi", gan arī vārds "ebreji" - "ebreju filosofija", "ebreju mūzika", "ebreju valoda".²

Nav izslēgts, ka latviešu vārds "žīds" ir patapināts no krievu vārda "žid", kam neapšaubāmi ir apvainojošs skanējums. Turklāt mūsdienu apstākļos ebreju vairums noraidoši izturas pret apzīmējumu "žīds", tāpat kā melnās rases amerikāņi pret vārdu "nēģeris". To nevar ignorēt. Kaut gan Latvijas ebreju vidū bija arī ateisti, taču lielākais vairākums sevi uzskatīja par Mozus ticīgiem.³ Piedāvātajā grāmatā tāpēc nereti ebreji tiek dēvēti par jūdiem un viņu reliģija par jūdaismu.

Grāmatas 11 nodaļas ir dažādas pēc sava apjoma, atkarīgi no faktiskā materiāla daudzuma un autora centieniem sīkāk izskaidrot vienu vai otru parādību. Grāmata ir domāta plašām lasītāju aprindām, tiem, kurus interesē ebreju tautas likteņi gan viduslaikos, gan jaunajos laikos - līdz pat 20. gadsimta beigām.

Latvijas ebreju vēsture ir Latvijas vēstures nozīmīga sastāvdaļa. Tāpēc tās pētīšana paplašina un padziļina mūsu zināšanas par Latvijas vēstures pēdējo piecu gadsimtu problēmām.

1. HISTORIOGRĀFIJA

Reālu iespēju apgaismot Latvijas ebreju vēstures svarīgākās problēmas nodrošina tas, ka vairāki pētnieki ir uzrakstījuši visai vērtīgus darbus, kas satur izsmeljošu faktu materiālu par Latvijas ebreju kopienas dzīvi pēdējos četros gadsimtos. Pirmkārt, te jāmin Mendela Bobes grāmata, kas tika izdota Izraēlā⁴ un ir daudzu gadu rūpīga darba rezultāts.

Šī grāmata neapšaubāmi pelna augstu novērtējumu, un daudzi fakti, ko šī grāmata satur, tiks izmantoti mūsu jaunajā publikācijā. Taču M.Bobes grāmatā, kā jau katrā vēsturiskā darbā, ir arī daudz trūkumu. Galvenais no tiem ir acīmredzot tas, ka M.Bobe nav varējis izmantot tās grāmatas, ko ir uzrakstījuši pēc otrā pasaules kara latviešu vēsturnieki trimdā un kuras palīdz izprast Latvijas ebreju vēstures dažādus aspektus. Vispirms ir jāatzīmē Edgara Dunsdorfa pētījumi, tajā skaitā viņa grāmata par 18. gadsimtu.⁵ Un ne tikai tāpēc, ka tajā tiek aplūkots ebreju stāvoklis Kurzemē un Rīgā, bet vēl vairāk tāpēc, ka bez vēsturiskās situācijas raksturojuma konkrētā reģionā nav iespējams arī izprast attiecīgās ebreju problēmas. Tas attiecas arī uz Arveda Švābes, Edgara Andersona, Bruno Kalniņa, Andrieva Ezergaiļa, Ādolda Šildes un citu latviešu izcelsmes vēsturnieku darbiem.

A.Švābe, raksturojot Latvijas pilsētu atīstību 19.gadsimtā, pievērš uzmanību ebreju lomai.⁶ E.Andersons, rakstot par fašisma ietekmi Latvijā, minēja ebreju grautiņus.⁷ B.Kalniņš raksta par ebreju sociāldemokrātu organizācijas Bunda lomu.⁸ A.Ezergailis vispusīgi apgaismo situāciju Latvijā 1917.gadā.⁹

Latviešu vēsturnieku grāmatās spilgti izpaužas viņu centieni apgaismot sabiedriskos procesus objektīvi, kā arī pierādīt, ka tieši demokrātija rada labvēlīgus apstākļus vispārcilvēcisko vērtību attīstībai, ka svarīga humānisma izpausme ir iecietība pret cittautiešiem, tajā skaitā pret ebrejiem.

Agnis Balodis savā grāmatā par Latvijas vēsturi¹⁰ parādīja, kādam jābūt īsta demokrāta un humānista viedoklim ebreju jautājumā. Viņam, tāpat kā A.Ezergailim, totalitārisms ir pilnīgi nepieņemams. Latviešu politisko darbinieku un rakstnieku draudzīgā attieksme pret ebrejiem atspoguļojas Ādolda Klīves un Alfreda Bērziņa atmiņās, Rūdolfa Blaumaņa lugās. Ā.Klīve un A.Bērziņš bija Latviešu Zemnieku

savienības deputāti saeimā un politiķi ar lielu autoritāti, tāpēc viņu liecībām ir liela nozīme.

Visai pamācošs ir vēsturnieka A.Švābes priekšvārds minētajai grāmatai, kas tika rakstīta tad, kad Latvijā bija padomju vara. A.Švābe norādīja, ka "vairāk nekā citas humanitārās zinātnes vēstures pētniecība ir saistīta ar tautas politiskajiem likteņiem, tāpēc historiogrāfijā visā pasaulē ir parasts, ka personu un notikumu nozīmes vērtējumi mainās. Tas attiecas arī uz mūsu vēsturi. Latviešu vēsturniekiem dzimtenē ir pieejami daudz bagātāki dokumentu un citu avotu krājumi, bet viņiem trūkst pašas svarīgākās zinātnieku privilēģijas - pētniecības brīvības, tāpēc mūsu uzdevums ir pateikt to, kas viņiem liegts".¹¹

Šajā tēzē tiek uzsvērts, ka zinātniska pētījuma līmeni nosaka ne tikai un ne tik daudz pētījuma avoti, cik iespēja sniegt pamatotus vērtējumus, kurus neierobežo cenzūra un pašcenzūra, kas ir neizbēgami totalitāra režīma apstākļos. Otrs svarīgs secinājums A.Švābem ir tas, ka vērtējumiem neizbēgami ir jāmainās, jo vēsturiskā pieredze prasa revidēt agrākos uzskatus, ko šī pieredze nav apstiprinājusi.

Atgriežoties pie M.Bobes grāmatas, jāsaka, ka avotu ziņā autors bija stipri ierobežots. Viņš vāca un apstrādāja materiālus jau sākot ar trīsdesmitajiem gadiem, bet pabeidza šo darbu sešdesmitajos gados, kad dzīvoja Izraēlā un nevarēja piekļūt Latvijas arhīviem. Viņa grāmata balstās tikai uz publicētiem avotiem, ja neņem vērā atsevišķas liecības, kas glabājās Izraēlas arhīvos. To nevar uzskatīt šajā gadījumā par trūkumu, jo M.Bobes pētījums balstās uz visai vērtīgām publikācijām. Tā, piemēram, viņš ir izmantojis ebreju vēsturnieka R.J.Vunderbara darbu, kas satur bagātu faktu izklāstu.¹²

Tas ir pamatīgs zinātnisks darbs, kas sevišķi sīki un konkrēti apgaismo izmaiņas Latvijas ebreju dzīvē 18.gadsimtā un 19.gadsimta sākumā. Ne mazāk vērtīga ir baltvāciešu vēsturnieka A.Buhholca grāmata par Rīgas ebrejiem.¹³ Šis pētnieks sniedz lasītājiem objektīvus faktus par ebreju kopienas augšanu un nostiprināšanos Rīgā. Autors uzskata ebrejus par bīstamiem vāciešu konkurentiem un neslēpj savu sašutumu par ebreju ekonomisko pozīciju nostiprināšanos. Bet fakti, kurus min vācu autors, ir pilnīgi pareizi un to izmantošana paaugstina M.Bobes grāmatas vērtību. Taču M.Bobes secinājumi ne vienmēr ir pieņemami, nerunājot jau par atsevišķām kļūdām, kas katrā lielā darbā ir gandrīz vienmēr neizbēgami.

Nevar pārņemt autoram dziļi emocionālu līdzjutību savai tautai, kas pārdzīvoja milzīgu traģēdiju. Nevar arī pārņemt autoram viņa politiskās simpātijas, kaut gan kreisā cionisma nozīmes pasvīturošana dažkārt traucē apgaismot aplūkojamās problēmas konsekvēnti objektīvi. Visumā M. Bobes pieeja Latvijas ebreju vēsturei ir apsveicama. Atsevišķos gadījumos viņa formulējumi un secinājumi ir strīdīgi vai nepieņemami, bet fakti nav precīzi. Minēsim dažus piemērus. Ja 18. un 19. gadsimta notikumi tiek apskatīti, balstoties uz drošiem avotiem, tad fakti un novērtējumi par 20. gadsimta parādībām ne vienmēr ir nevainojami un dažkārt neatbilst mūsdienu vēsturiskās zinātnes līmenim. Tā, aplūkojot 1934. gada 15. maija notikumus 181. lpp., M. Bobe tos uzskata par fašistisku apvērsumu, līdzīgi toreizējiem komunistu un sociāldemokrātu uzskatiem. Mūsdienu apstākļos vēsturnieku vairākums tam nepiekrīt. 15. maija apvērsums gan likvidēja parlamentāro iekārtu Latvijā un arī politiskās brīvības, taču galvenā fašisma iezīme ir masveida terors, kas tiek vērsti pret fašistiskā režīma pretiniekiem. Latvijā nekā tamlīdzīga nebija. Gluži otrādi - pirms 1934. gada politisko ieslodzīto bija krietni vairāk, bet pēc parlamentārās republikas likvidēšanas nebija neviena gadījuma, kad tiktu izpildīts nāves sods Kārļa Ulmaņa diktatūras pretiniekiem. 1921. un 1922. gadā tika nošauti un pakārti komunisti, bet pēc 1934. gada bija tikai viens gadījums, kad Latgales komunistiem Murinam, Vārslavānam un Bondarenko piesprieda nāves sodu, bet apsūdzētos Valsts prezidents apžēloja un nāves sodu aizstāja ar ieslodzījumu cietumā.

Vēsturiskajā literatūrā K. Ulmaņa režīma periodu no 1934. līdz 1940. gadam pamatoti dēvē par autoritāru vai autokrātisku iekārtu. Tā gan bija vienpersonīga diktatūra, bet bez masveida terora, bez naida kūdīšanas pret svešautiešiem, bez antisemitisma.

Atzīmējot kļūdas M. Bobes grāmatā, jāpievērš uzmanība saeimas vēlēšanām 1940. gada 14. un 15. jūlijā. Autors pareizi uzsver, ka vienīgajā kandidātu sarakstā, ko bija sastādījuši komunisti, ebreju tikpat kā nebija. Taču 190. lpp. nepareizi teikts, ka šajā saeimā no 100 deputātiem bija tikai viens ebrejs un ka tas esot bijis P. Šadurskis. Patiesībā Pēterim Šadurskim ar ebrejiem nebija nekāda sakara. Viņš bija latvietis un vairākus gadus bija viens no latgaļu studentu biedrības vadītājiem Latvijas universitātē. Toties minētajā saeimā bija divi citi

ebreju deputāti, kurus M.Bohe nemaz nemin. Viens no tiem bija Rīgas ārsts Mihails Jofe, kas jau pirms 1940.gada bija aktīvs komunistu un slēpa savā dzīvoklī Komunistiskās partijas vadošo darbinieku Frici Bergu. M.Bohe raksta, ka M.Jofe it kā ir bijis Padomju Latvijas veselības aizsardzības tautas komisārs. Patiesībā gan komisāra vietnieks. Otrs ebreju deputāts 1940.gada saeimā bija Fai višs Fridmans, kas 1940. un 1941.gadā bija viens no Komunistiskās partijas Daugavpils pilsētas komitejas sekretāriem. Acīmredzot informācijas trūkums neļāva M.Bohem arī 190.lpp. minēt pareizo deportēto skaitu 1941.gada 13. un 14.jūnijā. Jāatzīst gan, ka dažādi autori min atšķirīgu deportēto skaitu.

A.Balodis raksta, ka šajās dienās, "pēc iepriekš sastādītiem sarakstiem arestēja 15081 vīriešus, sievietes un bērnus".¹⁴ Toties Mārtaņa Virša redakcijā izdotajā grāmatā ir teikts, ka "1941.gada 13. un 14.jūnijā uz PSRS attālajiem rajoniem (lielākoties Sibīriju) administratīvā kārtā 662 preču vagonos pārvietoja 5520 Latvijas PSR pilsoņu ģimenes... Kopskaitā šīs akcijas upuru skaits sasniedza apmēram 20000 cilvēku."¹⁵

Toties M.Bohe 190.lpp. raksta par 40000 deportētiem, kam piekrist nevar. Varbūt autors ir sajaucis 13. un 14.jūnija upuru skaitu ar arestēto, deportēto un nošauto cilvēku kopskaitu padomju varas laikā 1940. un 1941.gadā. Taču attiecībā uz 1941.gada 13.un 14.jūniju skaitlis 20000 laikam ir pareizākais.

Ne vienmēr ir precīzi vārdi, ko min M.Bohe. 198.lappusē viņš runā par Voldemāru Arāju, bet runa acīmredzot ir par Viktoru Arāju, par kuru raksta A.Balodis un citi autori. Šie trūkumi tomēr nevar mainīt atzinumu, ka M.Bohes darbs ir vērtīgākais no visiem pētījumiem par Latvijas ebreju vēsturi un šī grāmata ir visnotaļ jāizmanto vēsturniekiem. Sevišķi vērtīgas ir personālijas M.Bohes grāmatas beigās - ziņas par dažādu personu dzīvi un darbību.

No apcerējumiem par Latvijas ebrejiem, kas tika publicēti Rīgā, īpaši jāatzīmē Maksa Šaca-Aņina,¹⁶ Hona Bregmaņa¹⁷ un Marģera Vestermaņa¹⁸ darbi. M.Šacs-Aņins jau 20.gadsimta sākumā ir daudz rakstījis par ebreju problēmām gan jidiša, gan arī vācu un latviešu valodā. Viņa darbi tika publicēti dažādās Eiropas un Ziemeļamerikas valstīs. Viņš bija viens no teorētiķiem, kas pamatoja kreiso cionistu koncepcijas. Kādu laiku viņu ieinteresēja "teritoriālisma" idejas -

centieni radīt ebreju valsti ne obligāti Palestīnā, bet iespējams Ugandā vai citur.

20. gadsimta divdesmitajos gados M. Šacs-Aņins aktīvi piedalījās Rīgas ebreju strādnieku biedrību kultūrizglītības darbā. Viņš rakstīja grāmatas un rakstus jidiša valodā par filosofijas, daiļliteratūras un citām problēmām. Viņa 1927. gadā izdotā grāmata par ebrejiem Latvijā satur daudz statistikas datu, kas sniedz konkrētu priekšstatu par izmaiņām Latvijas ebreju skaitliskajā sastāvā 19. un 20. gadsimtā, kā arī par viņu nodarbošanās veidu, izglītību un citiem aspektiem. Taču šajā grāmatā atšķirībā no citiem M. Šaca-Aņina darbiem ir maz vispārinošu secinājumu un teorētisku pamatojumu.

H. Bregmanis, kas 20. gadsimtā deviņdesmito gadu sākumā bija ebreju skolas direktors Rīgā, uzrakstīja visai saturīgu apcerējumu, kas aptver Latvijas ebreju vēsturi, sākot ar 16. gadsimtu un beidzot ar 20. gadsimta beigām. Autors ir prasmīgi izcēlis būtiskākos faktus un skaitļus. Viņa novērtējumi un secinājumi ir lakoniski, bet saturīgi. Viņš pievērsī lielu uzmanību izglītības attīstībai un dažādu politisko virzienu darbiniekiem. Diemžēl maz uzmanības H. Bregmanis ir veltījis cēloņsakarībām un minēto personu raksturojumam. Komentāru trūkums ir šī un dažu citu autoru darbu raksturīga iezīme.

M. Vestermanis ir visai erudēts vēsturnieks un talantīgs pētnieks. Viņa brošūra par Rīgas ebrejiem satur svarīgus faktus un tīrīgus formulējumus, kas spilgti atklāj lietas būtību. Tas attiecas gan uz ebreju 1940. gada nostājas raksturojumu 7. lappusē, gan novērtējot dažādu laikmetu ebreju vēsturnieku pētījumu nozīmi 47. lpp. Taču dažas tēzes M. Vestermaņa darbā ir vienpusējas jeb strīdīgas. Par padomju karaspēka ienākšanu Rīgā 1944. gadā autors 5. lpp. raksta citādi nekā vairums latviešu vēsturnieku. Strīdīgs ir jautājums par to, vai 1905. gadā Rīgā Maskavas priekšpilsētā bija ebreju grautiņi, kā to raksta M. Vestermanis 22. lappusē. Jādomā, ka tuvāk patiesībai ir H. Bregmaņa pieeja, kad viņš raksta 124. lpp., ka grautiņus sarīkot tomēr neizdevās.

M. Vestermanis deviņdesmito gadu sākumā, vadot Rīgas ebreju muzeja un dokumentācijas centra darbu, visai sekmīgi sāka pētīt ebreju holokaustu Latvijā. Par to liecina publikācija "Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā"¹⁹, M. Vestermaņa interesantā diskusija ar A. Ezergaili šī žurnāla slejās. Latvijas Universitātes izdotajā žurnālā "Latvijas Vēsture" vērtīgs

bija Herberta Dubina raksts par ebreju izglītības biedrību.²⁰ Ne mazāk vērtīgas ir Abrama Kļockina, Leo Dribina, Leonīda Kovaļa, Mavrika Vulfsona un citu autoru publikācijas avīzē "Diena" un citos laikrakstos.

Īpašu uzmanību ir pelnījuši vēsturnieku darbi, kas nav veltīti Latvijas ebreju kopienas attīstībai, bet bez kuriem nevar vispusīgi apgaismot un izskaidrot šo attīstības procesu. Taču ebreju ierašanos Kurzemē vai Rīgā 16. un 17.gadsimtā nevar izprast bez situācijas noskaidrošanas Prūsijā vai Polijā, no kurienes ebreji ieceļoja Latvijā. Lai saprastu ebreju nelegālu atrašanos Latvijas teritorijā, ir jāsalīdzina situācija ar apstākļiem Anglijā, kur Olivers Kromvels atbalstīja ebrejus praktiski, vienlaicīgi izvairoties juridiski noformēt ebreju tiesības dzīvot un darboties Anglijā.

Vārdu sakot, nevar izprast ebreju problēmas Latvijā, nepētot ebreju tautas vispasaules vēsturi. It sevišķi tas attiecas uz ebreju mentalitāti un nacionāli reliģiskajām tradīcijām, uz izmaiņām, kas neizbēgami ietekmēja Apgaismības un emancipācijas idejas. Tāpēc jaunajā grāmatā par Latvijas ebreju vēsturi tiek izmantoti daudzi fakti un spriedumi, kas ir sastopami grāmatās par vispasaules ebreju vēsturi. Šeit pirmajā vietā ir atzīmējami profesora Henriha Greca pētījumi. Viņš ir dzimis 1817.gadā Polijā mazizglītotā miesnieka ģimenē. Tēvs bija cerējis, ka Henrihs kļūs par rabīnu, bet, kā tas atzīmēts Ebreju enciklopēdijā, kas izdota Pēterpilī pirms Pirmā pasaules kara, H.Grecu vīlināja laicīgā izglītība. Viņš 1842.gadā uzsāka studijas Breslavas pilsētas vācu universitātē. Pēc augstskolas absolvēšanas, strādādams par skolotāju, viņš uzrakstīja 12 sējumu "Ebreju vēsturi no senākiem laikiem līdz tagadnei." Šo darbu tulkoja no vācu valodas jidiša, krievu un citās valodās, un tas veicināja ebreju tautas būtības dziļāku izpratni. H.Greca mūža darbu kritizēja ortodoksāli ebreji, kas bija sašutuši, ka viņš uzdrošinājies revidēt tradicionālus jūdu uzskatus. Taču H.Grecs vadījās no franču filosofa Renē Dekarta principa - "apšaubi visu!" Tas pierāda, ka H.Grecs bija zinātnieks, kas ne tikai izpētīja daudzus avotus dažādās valodās, bet arī kritiski novērtēja faktus un idejas.

Otra fundamentāla pētījuma autors bija Simons Dubnovs. Viņa 10 sējumu "Vispasaules ebreju tautas vēsture no vissenākiem laikiem līdz tagadnei" tika publicēta periodā no 1924. līdz 1938.gadam. S.Dubnovs ir dzimis 1860.gadā Krievijā, 20.gs. divdesmitajos gados ir dzīvojis

Berlinē, bet trīsdesmitajos gados - Rīgā, kur viņš ir veicis svarīgus pētījumus, un gājis bojā 1941.gadā. S.Dubnova svarīgākās grāmatas tika uzrakstītas 20.gadsimtā, kas viņam deva iespēju izmantot iepriekš uzkrātos materiālus un salīdzināt savus secinājumus ar citu autoru domām. Profesora S.Dubnova darbi tika izdoti jidiša, krievu un citās valodās.

Svarīgs ebreju vēstures pētīšanas avots ir "Ebreju enciklopēdija", kas tika izdota Sankt-Pēterburgā krievu valodā periodā no 1908.gada līdz 1913.gadam 16 sējumos - Brokhauza un Efrona izdevniecībā. Šī izdevuma redaktori doktors A.Kacnelsons un barons D.Ginzburgs ir sakopojuši ļoti bagātu materiālu ebreju vēstures un kultūras jautājumos, tajā skaitā par ebreju reliģiskām draudzēm, cionistu kustību, izciliem ebreju tautas dēliem. Šajā enciklopēdijā atrodami arī visai konkrēti raksti par Kurzemes, Rīgas un Latgales ebrejiem, par likumdošanu, kas ietekmēja viņu dzīvi, par jūdu ticību un reliģiskiem rituāliem, kam bija svarīga nozīme Mozus ticīgo ikdienas dzīvē.

Daudz interesantu grāmatu par ebreju tautas vēsturi izdeva Izraēlā krievu valodā. To skaitā ir divu sējumu darbs (805 lappuses), ko līdz 1990.gadam bija sagatavojis autoru kolektīvs profesora Šmuēla Etingera vadībā.²¹

Šajā darbā, piemēram, dziļi izskaidrots gadsimtu ilgais konflikts starp katolicismu un jūdaismu.

1967.gadā Izraēlā tika izdota krievu valodā Sesila Rota grāmata (tulkota no angļu valodas) "Ebreju vēsture no senākiem laikiem līdz sešu dienu karam".²² Šī darba 426 lappusēs ir aplūkotas daudzas problēmas, kas palīdz izprast ebreju tautas attīstības īpatnības, piemēram, ebreju kopienas lomu gan kā ebreju nošķirtības veicināšanas faktoru, gan kā organizāciju, kas nodrošināja ebreju izglītības uzdevumu risināšanu.

Līdzīga nozīme ir profesora Jūlija Margoļina grāmatai (448 lappuses) "Tūkstošu gadu stāsts - Ebreju tautas vēstures īss apcerējums".²³ Šī grāmata tika izdota krievu valodā Telavivā 1973.gadā. J.Margoļins ir dzimis Polijā un aktīvi piedalījies cionistu kustībā kā zinātnieks, rakstnieks un publicists. Dzīvodams Palestīnā, J.Margoļins 1939.gadā apciemoja savus vecākus Polijā, kad to okupēja padomju karaspēks. Margoļins tika arestēts un daudzus gadus pavadīja ieslodzīto nometnē.

Tur viņš uzkrāja rūgtu pieredzi un dziļi izprata staļinisko sistēmu un tās antisemītisko orientāciju. Šīs problēmas pārlicinoši apgaismotas viņa grāmatā, kas arī tika izmantota šajā darbā.

Ebreju mentalitāti un tradīcijas nevar izprast bez jūdaisma reliģisko postulātu noskaidrošanas. Tāpēc jaunajā grāmatā par Latvijas ebreju vēsturi 11. nodaļai ir ierādīta svarīga vieta. Sevišķi svarīga ir jūdu ticības pamatprincipu apgaismošana, kas populāri izklāstīta interesantā Grigorija Vasermana grāmatā.²⁴

Globālās problēmas ir ļoti nozīmīgas, izklāstot Latvijas ebreju vēsturi. Bet ne mazāk svarīgi ir lokāli jautājumi. Šajā ziņā visai raksturīgi ir Zālamana Jakuba²⁵ un Borisa Volkoviča²⁶ pētījumi par Daugavpils ebrejiem.

Z.Jakubs ir ievērojamākais Daugavpils novadpētnieks, kurš pusgadsimta laikā ir rūpīgi vācis un apstrādājis materiālus par Daugavpils vēsturi, it īpaši ebreju vēsturi. B.Volkovičs ir Daugavpils Pedagoģiskās universitātes pasniedzējs, kas daudzus gadus ir pētījis cionistu kustību Latvijā un Latvijas periodiskās preses rakstus, veltītus ebreju dažādu politisko partiju darbībai.

Visus minētos darbus ir lietderīgi izmantot, apgaismojot Latvijas ebreju vēsturi. Dažādu ebreju tautas vēstures pētnieku darbu analīze dod iespēju izdarīt dažus secinājumus:

Latvijas ebreju vēstures pētišanā visvairāk ir veicis Izraēlas vēsturnieks M.Bohe, kurš balstījās uz attiecīgām 19. un 20.gadsimta grāmatām;

no Latvijā publicētiem apcerējumiem par vietējo ebreju kopienas attīstību visnozīmīgākie ir M.Šaca-Aņina, H.Bregmaņa, M.Vestermaņa, Z.Jakuba un B.Volkoviča darbi;

Latvijas ebreju vēstures pētišanā vērtīgu ieguldījumu ir devuši latviešu vēsturnieki trimdā E.Dunsdorfs, A.Balodis, E.Andersons, Ā.Šilde un citi, kuri pēc otrā pasaules kara vispusīgi raksturoja tos apstākļus, kuros attīstījās ebreju kopiena;

ebreju ieceļošanu Latvijā un viņu stāvokli nevar izprast bez iedziļināšanās vispasaules ebreju vēsturē, tajās izmaiņās, kas bija raksturīgas Vācijas, Polijas un citu valstu ebreju dzīvei;

svarīgākie ebreju vēstures jautājumi ir viņu mentalitāte un tradīcijas, kuras var vispusīgi raksturot, balstoties uz daudzu pētījumu sējumiem,

kas 19. un 20.gadsimtā tika publicēti Vācijā, Krievijā, Izraēlā un citās zemēs.

HRONOLOĢIJA

- 1835.g. - R.J.Vunderbara grāmatas publicēšana Jelgavā.
- 1899.g. - A.Buhholca pētījuma publicēšana Rīgā.
- 1972.g. - M.Bobes grāmatas izdošana Telavivā.
- 1973.g. - E.Dunsdorfa pētījuma par Latvijas 18.gadsimta vēsturi izdošana Zviedrijā.
- 1990.g. - H.Bregmaņa apcerējuma publicēšana Rīgā.

2. KURZEMES EBREJI 1585.- 1915.G.

Pirms Kristus dzimšanas ebreju vairākums dzīvoja Palestīnas teritorijā un bija pārņēmuši materiālās un garīgās kultūras vērtības no kaimiņu tautām. Taču ārvalstu iekarotāji no Mezopotāmijas, Persijas, Grieķijas un Romas iznīcināja seno ebreju valstis. 63.gadā pirms Kristus dzimšanas romieši iekaroja Palestīnu. Pēc ebreju pretošanās apspiešanas romieši padzina ebrejus no Palestīnas, un pēdējos divus gadu tūkstošus viņi dzīvoja izklidēti pa dažādām Eiropas, Āzijas un citu kontinentu valstīm. Musulmaņu un kristiešu zemēs pirmajā gadu tūkstošā pēc Kristus dzimšanas izmainījās ebreju nodarbošanās veids. Kad viņiem neļāva nodarboties ar lauksaimniecību, daudzi no ebrejiem kļuva par amatniekiem, bet vēl biežāk - par tirgotājiem. Viduslaiku ģildes un cunftes centās ierobežot ebrejus arī šajās nozarēs, tāpēc aizvien biežāk viņi darbojās finansu sfērā - kļuva par augļotājiem un bankieriem. Daļēji tas ir izskaidrojams ar to, ka katoļu baznīca ilgu laiku aizliedza kristiešiem aizdot naudu par procentiem. Turpretim jūdaisms neatļāva aizdot naudu peļņas nolūkā tikai savas tautas brāļiem, bet "svešiem" - tas tika ļauts. Ebreju nodarbošanos ar finansēm noteica arī tas apstāklis, ka ebrejiem bieži vien, padzītiem no vienas vai otras zemes, bija jāmeklē sev jaunas mājvietas, un nekustamā īpašuma pārvešana nebija iespējama. Bet zeltu un līdzīgas vērtības varēja viegli ņemt līdzi, kad nepārvarami apstākļi spieda mainīt dzīves vietu un doties uz citu pasaules malu.

Ebreju aktīvās vajāšanas periodiem sekoja mierīgāki gadi. Rietumeiropas valstis laiku pa laikam atļāva ebrejiem ieceļot, bet pēc kāda laika atkal padzina viņus no savas zemes. Ebreji bija spiesti pārceļot no vienas valsts uz otru ne vienu vien reizi. Sevišķi agresīvi ar ebrejiem izrēķinājās krusta karu dalībnieki, kas neieredzēja ebrejus kā kristīgās baznīcas niknākos ienaidniekus.²⁷ Tāpēc laika posms no 1096. gada līdz 1270. gadam bija asiņainu ebreju grautiņu periods.

Vislielākos sasniegumus ekonomikā, politikā un garīgajā dzīvē ebreji guva Pirineju pussalā. Bet arī tad spāņu inkvizīcija, kuras priekšgalā no 1483.gada bija ebreju izcelsmes katolis Tomass de Torkvemada, nežēlīgi vajāja ebrejus. Spāņu un Portugāli bija spiesti atstāt arī tie simts tūkstoši ebreji, kuri bija pieņēmuši katoļticību. Pēc

padzišanas no Spānijas ebreji apmetās dažādās Eiropas zemēs, sevišķi daudz Turcijā un Polijā, kur 13.gadsimtā trūka prasmīgu amatnieku un enerģisku tirgotāju.²⁸ Tāpēc šajā laikā ebreji Polijā ieguva līdztiesīgu pilsoņu statusu, kuriem piederēja tiesības uz zemes īpašumu un atļauja nēsāt ieročus. Taču laiki mainījās. Poļu tirgotāji un amatnieki ienīda ebrejus kā savus konkurentus. Polijas valdniekam bija izdevīgi radīt "ienaidnieku tēlu" un uzvelt ebrejiem vainu par visām tautas masu ciešanām. Ukrainas kazaki, kas atradās Polijas panu varā, uzskatīja ebrejus par poļu aģentiem, bet poļu zemnieki raudzījās uz ebrejiem kā uz apspiedējiem, kuriem bija uzticēta nodokļu vācēju funkcija, kuri to izmantoja, vairojot bagātības uz trūcīgo iedzīvotāju rēķina. Kaut gan ar laiku ebreju tiesības tika ierobežotas arī Polijā, tomēr dzīve tur bija labāka nekā Vācijā un Anglijā, kur ebrejiem nebija tiesību pastāvīgi dzīvot.

Tieši no Vācijas un Polijas Kurzemē ieradās pirmie ebreji, viņu skaits pieauga pēc ebreju grautiņiem Polijā, kurus 1648.gadā rīkoja pret poļu jūgu sacēlušies Ukrainas kazaki.²⁹ Kazaki zvēriski spīdzināja ebrejus - dīrāja ādu no dzīviem cilvēkiem, cepa uz karstām oglēm vai vārīja verdošā ūdenī, sita līdz nāvei ar nūjām. Zīdaiņus slīcināja akās, vecus cilvēkus ar asiem zāģiem dalīja uz pusēm. Ebreji bēga no spīdzinātājiem uz kaimiņu zemēm, tajā skaitā arī uz Piltenes novadu Kurzemē.

13.gadsimtā, kad Latvijas teritorijā saimniekoja vācu krustneši, ebreji te nedzīvoja. Krustnešu galvenais uzdevums bija iznīcināt "neticīgos", pie kuriem piederēja arī ebreji. Latviešu Indriķis šajā sakarībā ir rakstījis, ka "daudz slavas cienīga notika Līvzemes laikā, kad pagāntautas tika pievērstas Jēzus Kristus ticībai."³⁰ Līvonijs ordeņa vadība 1306.gadā pieņēma lēmumu neatļaut ebrejiem apmesties savas valsts teritorijā, bet ordeņa valsts aptvēra Latgales, Vidzemes un Kurzemes lielāko daļu. 1306.gada dokumentā bija teikts, ka, visuvarenā Dieva un svētās Marijas vārdā, tajā teritorijas daļā, kuru pārvalda viņu vergi - ordeņa bruņinieki, nedrīkst uzturēties ebrejiem. Ja kāds no viņiem tomēr tiks sastaps, tad viņš būs stingri sodīts.

Līdz 16.gadsimta vidum ebreju tirgotājs bija ļoti reta parādība Latvijā, kaut gan nav izslēgts, ka viens otrs pārdrošnieks riskēja īslaicīgi uzturēties arī ordeņa zemēs. Bez vietējās varas vīru atbalsta tas nebija iespējams, bet ir pamats domāt, ka izņēmuma gadījumos tāds atbalsts tomēr tika saņemts.

Situācija izmainījās 1561.gadā pēc Livonijas valstiņu sabrukuma. Latgale un Vidzeme nokļuva Polijas jūgā, bet Kurzemē un Zemgalē izveidojās Kurzemes hercogiste, kurā Polijas ietekme bija tikpat spēcīga.

1585.gadā Piltenes novads tika pārdots Polijai. Līdz ar to ierobežojumi, kas attiecās uz ebreju dzīvi Kurzemē, Piltenes novadā vairs nebija vērā ņemami.³¹ Tāpēc 1585.gads ir jāuzskata par ebreju kopienas sākumu Kurzemē. H.Bregmanis raksta, ka Jelgavas ebreju kapsētā atrasti 16.gadsimta sākuma kapakmeņi, bet viņš arī atzīst, ka ebreji Latvijā sāka ieceļot tieši Piltenes novadā.³² Tajā pašā gadsimtā ebreji apmetās arī Kurzemes hercogistē. Kas attiecas uz minētajiem kapakmeņiem Jelgavā, tad tie laikam piederēja ebrejiem, kuri īslaicīgi uzturējās Kurzemē. Latvijas ebreju vēstures sākums ir nevis 16.gadsimta sākums, bet 16.gadsimta beigas.

Kad Piltenes novada ebreji nokļuva Polijas karaļa varā, viņiem bija atļauts dibināt jūdu draudzi un nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību. Līdz pat 1717.gadam Piltenes novadā ebreji neizjuta nekādus ierobežojumus, bet pēc tam viņiem bija ne tikai jāmaksā nodevas, bet arī jāseko rīkojumiem par ebreju padzišanu no Piltenes novada. Rīkojumi tika izdoti 1727., 1730., 1731. un 1738.gadā. Rīkojumu atkārtota izdošana liecina par to, ka praktiski tie neīstenojās pilnā mērā.

Tā kā Piltenes novadā izplatījās Polijas saeimas jurisdikcija, 1750.gadā tika nolemts, ka šajā novadā dzīvojošajiem ebrejiem ir jāsamaksā aizsardzības nauda par to, ka vietējie varas orgāni viņus aizstāvēs no vajāšanas un aplaupīšanas. Polijas saeimas 1783.gada lēmumā bija teikts, ka ebreju pilsoniskās un saimnieciskās tiesības ir jāaizstāv, jo viņi maksā nodevas. Šo gadu Edgars Dunsdorfs uzskata par ebreju tiesību oficiālās atzīšanas gadu. Viņš raksta, ka šajā gadā "viņiem atļāva apmesties un nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību Aizputē."³³ Minētais secinājums ir strīdīgs, jo līdzīgas tiesības bija piešķirtas Piltenes novada ebrejiem jau 1585.gadā, tā kā poliem bija pieņemts saglabāt zināmas ebreju tiesības, kaut arī ar ierobežojumiem. Tas gan bija pretrunā ar 1561.gada līgumiem, kad Livonija pakļāvās Polijas-Lietuvas valstij un tika paredzēts, ka ebreji nedrīkst apmesties agrākajā Livonijas teritorijā un nodarboties tur ar tirdzniecību un amatniecību, lai gan oficiāli pieņemtais lēmums praktiski netika

realizēts. Viens no iemesliem bija tas, ka no 18.gadsimta ebreju ieceļošanu dažādos Latvijas novados bieži vien veicināja vietējie vācu muižnieki, kuriem ebreji "bija noderīgi kā veikli tirgotāji un starpnieki."³⁴ Kurzemes pilsētu tirgotāji un amatnieki uzskatīja ebrejus par bīstamiem konkurentiem un neatlaidīgi cīnījās par viņu izdzīšanu no savām pilsētām. Turpretim muižnieki visai bieži centās izmantot ebreju spējas finansu un tirdzniecības sfērā, viņu prasmi nodibināt saimnieciskos sakarus ar ārvalstīm, kur noderēja vairāku valodu zināšanas. Tāpēc sākumā Kurzemes ebreju vairākums dzīvoja uz laukiem.

Lasot dažādu vēsturnieku apcerējumus par ebreju pazemošanu un vajāšanu, var rasties vienpusīgs un aplams iespaids, it kā ebreji nepārtraukti tika apspiesti. Taču jūdi pastāvīgu briesmu apstākļos ne tikai izdzīvoja, bet nereti arī uzkrāja bagātības, un tas notika tādēļ, ka, neraugoties uz valdošo aprindu patvaļu un neizglīto masu naidu pret ebrejiem, viņi tomēr bija cilvēki ar zināšanām un prasmes iemaņām. Visur un vienmēr daudzi no viņiem atrada iespēju pielietot praksē savus talantus. Nodokļu vācēju aplaupīti un kredītu saņēmēju apmānīti, ebreji no jauna prata koncentrēt savās rokās milzīgas bagātības. Šo fenomenālo parādību Jūlijs Margolins izskaidro ar dabiskās atlasēšanas procesu, kad saimnieciski un intelektuāli vājākie ebreji gāja bojā, bet tie, kas prata iegūt materiālos līdzekļus, izdzīvoja.³⁵ Vēl varētu piebilst, ka izveicīgāko ebreju dzīvotspēja norūdījās, pārvarot milzīgus šķēršļus. Viņu saimniecisko uzņēmību veicināja apziņa, ka no bojāejas var izbēgt tikai veiklie un tālredzīgie.

Kad ebreju lielākajai daļai galvenā nodarbošanās vairs nebija lauksaimniecība, kā tas ir bijis senajā Jūdējā un Izraēlā, tad viņi sāka attīstīt citas iemaņas. Līdzīgi tam, kā akls cilvēks labāk dzird, izglītotākie ebreji kļuva par izveicīgiem bankjeriem un rūpniecības uzņēmumu organizētājiem. Šeit svarīga loma bija arī tradicionālajai reliģisko grāmatu studēšanai. Tā veicināja domāšanas spēju izkopšanu un slīpēšanu. Taču iesaistīšanās intelektuālajās sfērās nebija vienīgais ebreju nodarbošanās veids. Bez bankjeriem, tirgotājiem un ārstiem viņu vidū bija arī daudz prasmīgu amatnieku - drēbnieku, kurpnieku, galdnieku, skārdnieku un citu amatu pratēju. Radušos konkurenci negribēja pieļaut Kurzemes pilsētnieki - vācieši.

18.gadsimta otrajā pusē Piltenes jūdiem tomēr atļāva celt sinagogu un dibināt savu reliģisko draudzi. Kurzemes ebreji dažkārt tika pieņemti tirgotāju ģildē un līdz ar to varēja piedalīties vietējās pārvaldes iestāžu vēlēšanās. Tāds stāvoklis saglabājās arī pēc 1795.gada, kad Kurzeme kļuva par Krievijas sastāvdaļu. Ja Piltenes novadā pret ebrejiem izturējās kaut cik lojāli, tad citos Kurzemes novados - naidīgi, gan morālā, gan arī saimnieciskajā ziņā. Viņus uzskatīja par nevēlamiem svešiniekiem, kas kaitē vietējiem iedzīvotājiem. Te arī iesakņojās naida tradīcija, kura izpaudās 1686.gadā Subates pilsētas dibināšanas laikā. Dibināšanas akts paredzēja, ka ebrejiem ir aizliegts dzīvot šajā pilsētā. Vienlaicīgi vācu baroniem bija vajadzīgi galma ebreji (hofjude) komerciāliem darījumiem, kas prata izdevīgi pārdot muižas lauksaimniecības preces, piegādāt ārzemju luksus preces, dedzināt spirtu, organizēt krogu nomāšanu, kur varētu izdevīgi pārdot degvīnu, kas baroniem bija svarīgs ienākumu avots. Sevišķi tas attiecas uz 18.gadsimtu, kad bagātākie muižnieki vēlējās dzīvot arvien greznāk. Šajā sakarībā latviešu kultūrvēsturnieks Andrejs Johansons min A.V.Hupeļa liecību: "Lepns uz savām brīvībām, Kurzemes muižnieks pēc iespējas cenšas greznībā pielīdzināties dižciltīgajiem poļiem, viņš dzīvo izšķērdīgi un mīl luksu, ko atļauj ienākumi no allaž izdevīgi pārdodamiem lauku ražojumiem."³⁶ Tādiem muižniekiem arī bija vajadzīgi galma ebreji. Kurzemes ebreju reģistrācija 1797.gadā parādīja, ka 80% no tiem dzīvo laukos. Jelgavā ebrejiem bija atļauts mītnāties tikai vienā no pilsētas ielām. Šo ielū sākumā dēvēja par ebreju ielū.

Daudz kas bija atkarīgs no viena vai otra Kurzemes hercoga politikas. Hercoga Jēkaba dēls Frīdrihs Kazimīrs (1682 - 1698) bija izšķērdīgs un gribēja iegūt no ebrejiem lielas naudas summas. Tas ebrejiem sagādāja rūpes, vienlaicīgi kavēja vācu tirgotāju mēģinājumus ierobežot ebreju tiesības. 1692.gadā Kurzemes landtāgs nolēma aizliegt ebrejiem nodarboties ar tirdzniecību. Taču hercogs bija parakstījis vienošanos ar ebrejiem un negribēja to anulēt, tāpēc landtāga lēmums netika izpildīts. Toties, lai iztaptu sarūgtinātajiem tirgotājiem, landtāgs atkārtoja minēto lēmumu 1688. un 1689.gadā.

Turpretim hercogs Ferdinands (otrais Jēkaba dēls) 1714.gadā pavēlēja ebrejus padzīt no Kurzemes, bet izvairīšanās gadījumā iekasēt no viņiem soda naudu - vienu tāleru (dālderu) par katru nokavēto

dienu.³⁷ Draudot nemaksātājiem ar cietuma sodu, hercogs gribēja pārvērst šo pavēli par savu pastāvīgu ienākumu avotu. Par nelikumīgu dzīvošanu Kurzemē ebrejs bieži vien maksāja 400 tālerus gadā. Taču Kurzemē atļāva palikt tikai prasmīgākajiem spirta ražošanas speciālistiem un citiem retu profesiju pirmklasīgākajiem meistariem.

Ferdinands bija pēdējais Ketleru dinastijas hercogs. Dzīvi Kurzemē arvien vairāk sāka ietekmēt Krievija. Tās valdība ar Polijas piekrišanu 1737.gadā nozīmēja par Kurzemes hercogu Ernstu Bironu, kurš bija Krievijas ķeizarienes Annas Ivanovnas favorīts un uzticības persona.

Ernsts Bīrons 1739.gadā atcēla aizsardzības naudu. Saskaņā ar šo lēmumu ebrejiem nebija jāmaksā nodevas. Par iemeslu tam bija hercoga ciešā saistība ar ebreju Lui Lipmanu, kuram viņš uzticēja dažādus monopolus, kopīgi dalot ienākumus.³⁸

Kad nomira ķeizariene Anna, Ernstu Bironu 1740.gadā arestēja un izsūtīja uz Sibīriju. Pēc tam ebreju stāvoklis atkal pasliktinājās, un 1747.gadā viņi bija spiesti atstāt Jelgavu, bet drīz vien ar krievu ierēdņu atļauju viņiem tika dota iespēja atgriezties. Ebreji izmantoja darījumos viltotus dokumentus, saskaņā ar kuriem viņu preces piederēja muižniekiem. Tas ļāva ebrejiem tirgoties Lietuvā un Prūsijā. Muižnieki cēla krogus un iznomāja ebrejiem. Tas nodrošināja lielus ienākumus kā vieniem, tā otriem, bet neapmierināja zemniekus. Kaut gan bieži vien zemnieki apmeklēja krogus, viņi apskauda un ienīda gan muižniekus, gan arī bagātos ebrejus, kas iedzīvojās uz zemnieku rēķina. Tāpēc Ernsta Bīrona prombūtnes laikā, kad varas orgāni pavēlēja ebrejiem atstāt Jelgavu, to apsveica ne tikai vācu tirgotāji, bet arī latviešu zemnieki. Pavēle paredzēja sodīt jebkuru ebreju, kurš pēc noteiktā laika vēl atradīsies Jelgavā un, neraugoties uz viņa vecumu, padzīt šo cilvēku no pilsētas ar pātagām. Pavēle tika arī izpildīta. Taču 1762.gadā Krievijas valsts apvērsuma rezultātā par impērijas ķeizarieni kļuva vāciete Katrīna II. Viņas vīrs Pēteris III ar Katrīnas līdzdalību tika noslepkavots. Jaunā ķeizariene ar krievu karaspēka palīdzību Kurzemes hercoga troni iecēla Ernstu Bironu, kurš otrreiz valdīja no 1763. līdz 1769.gadam.

Pēc Bīrona atgriešanās ebreju stāvoklis Kurzemē uzlabojās, bet landtāgs izvairījās spriest par ebreju jautājumu. 1769.gadā Ernsts Bīrons atteicās no hercoga troņa par labu savam dēlam Pēterim, kas valdīja

līdz 1795.gadam. Pēteris nemitīgi cīnījās ar muižniekiem, kas negribēja viņam pakļauties, bet ebreji veltīgi cerēja to izmantot savā labā. Viņu vairākkārtējie lūgumi hercogam Pēterim 70.gadu vidū un beigās palika neuzklausīti. Krievijas sūtnis, kuram toreiz bija liela ietekme, Kurzemē, mēģināja piespiest muižniekus nodot uzticības zvērestu hercogam Pēterim. Taču ebreju dēļ Pēteris, acīmredzot, negribēja sarežģīt savas attiecības ar vācu muižniekiem un pilsētniekiem. Ebreji lūdza atļaut viņiem netraucēti dzīvot Kurzemē, bet landtāgs, šo lūgumu apspriežot, lēmumu nepieņēma.

Pēteris Bīrons saprata, ka Krievijas impērija beigu beigās iekļaus Kurzemi savā sastāvā. 1710.gadā Krievijai pievienoja Vidzemi un Rīgu. 1772.gadā pēc pirmās Polijas dališanas starp Krieviju, Prūsiju un Austriju (toreiz sadalīja ceturtdaļu no Polijas teritorijas) arī Latgale nonāca Krievijas varā. Bet 1795.gadā (gadu pirms savas nāves) ķeizariene Katrīna II pamudināja hercogu Pēteri atteikties no Kurzemes hercoga troņa Krievijas labā. Pēteris bija savlaicīgi nopircis sev muižas Vācijā, uz kuriem viņš arī pārcēlās, turklāt saņēmdams no Krievijas lielu pensiju līdz mūža beigām.

Katrīna II centās reklamēt sevi kā Apgaismības piekritēju un vārdos apsveica Voltēra, Monteskjē un citu franču humānistu idejas, bet ebreju labā darīja ļoti maz.

Padzenot ebrejus no lauku ciemiem, Katrīna II tomēr atļāva viņiem darboties daudzās apriņķu pilsētās, jo gribēja veicināt tirdzniecības un amatniecības attīstību. Tas bija solis uz priekšu, salīdzinot ar ķeizarienes Elizabetes (1741-1761) politiku. Šī valdniece 1742.gadā pavēlēja padzīt no Krievijas impērijas visus ebrejus, kuri nebija kristījušies un dzīvoja Krievijā nelegāli.³⁹

Kurzemes ebreji visvairāk ieguva imperatora Pāvila I valdīšanas laikā. Šo paradoksu izskaidrot ir grūti, jo Katrīnas II dēls, kurš valdīja no 1796. līdz 1801.gadam, īstenoja reakcionāru politiku un pārvērtā Krieviju par atbaidoši policejisku valsti. Taču nav izslēgts, ka Pāvils I Krievijai pievienotajās provincēs turpināja Katrīnas II aizsākto politiku. Viņa provincēs ebrejiem bija atstājusi tās tiesības, kas viņiem pienācās Polijā, arī iespēju piedalīties pašpārvaldēs.

Iespējams, ka izmaiņas notika citu faktoru ietekmē, bet neapstrīdams ir fakts, ka 1799.gadā ar Krievijas senāta ukazu Kurzemes ebreju

stāvoklis tika legalizēts. Tas noteica iespēju visiem guberņā dzīvojošajiem ebrejiem pierakstīties pilsētā ar noteikumu, ka iestāties tirgotāju un amatnieku ģildēs viņi varēs par divkāršu samaksu.⁴⁰ Ebreju enciklopēdija šajā sakarībā raksta, ka 1799.gadā Kurzemes ebrejiem piešķirtas pilsoņu tiesības. Bet no 1829.gada Kurzemē drikstēja dzīvot tikai tie ebreji, kuri bija pierakstījušies jau agrāk revīzijas laikā.⁴¹

Imperatora Aleksandra I valdīšanas laikā (1801-1825), sākot no 1802.gada, darbojās komiteja, kas izskatīja ebreju lietas. Tā rezultātā likuma spēku 1804.gadā ieguva nolikums par ebrejiem. Tas paredzēja, ka ebreji drikst dzīvot 20 guberņās (no 78) - no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai. To guberņu skaits, kur ebrejiem bija atļauts apmesties, laiku pa laikam mainījās. Arī Kurzemes guberņa 18.gs. piederēja pie tām, kaut gan jaunus ebreju ieceļotājus Kurzemē 19.gadsimta sākumā vairs nepierakstīja, izņemot cilvēkus ar augstskolas izglītību, pirmās ģildes tirgotājus un citas privilēģētas personas. Viņu vidū bija arī zaldāti, kas imperatora Nikolaja I valdīšanas laikā (1825-1855) dienēja armijā 25 gadus. Tomēr pats Nikolajs I uz Lielbritānijas ebreju miljonāra Montefiore memorāndu, kurā bija izteikts priekšlikums nodrošināt ebrejiem līdztiesību ar citiem pilsoņiem, atbildēja ar rakstītu rezolūciju: "Kamēr es esmu dzīvs, tā nebūs."

Ebrejus Krievijas impērijā pieskaitīja pie sveštautiešiem, kas toreiz nozīmēja kaut ko vidēju starp pamatiedzīvotāju un ārzemnieku. Šis statuss netraucēja iesaistīt ebrejus 25 gadu ilgajā karadienestā. 1827.gadā Nikolajs I pat nolēma, ka ebreju bērni ir jāsaģatavo dienestam armijā sākot jau no 12 gadu vecuma (vai pat agrāk - no 8 gadu vecuma). Tie bija tā saucamie kantonisti. Šī sistēma pastāvēja Krievijā gandrīz 30 gadus un tika attiecināta arī uz Latvijas ebrejiem. Taču dažus Nikolaja I valdīšanas laikā veiktus pasākumus ir grūti izskaidrot. Arveds Švābe raksta, ka "Nikolajs I 1835.gadā izlaida manifestu par žīdu lauksaimnieku koloniju dibināšanu Melnās jūras apgabalā. Kolonistus atbrīvoja uz 25 gadiem no galvas naudas un uz 50 gadiem no karaklausības; katrai izceļotāju ģimenei ierādīja tikko uzceltu lauku māju ar lopiem un darbarīkiem, bet katrai vīriešu dvēselei piešķīra 15 desetīnas aramzemes. Pēc šī manifesta publicēšanas uz Hersonas guberņu no 1835. līdz 1841.gadam izceļoja 344 Kurzemes žīdu ģimenes, kopā 2550 dvēseļu."⁴²

Iespējams, ka Nikolajs I cerēja, ka šīs ebreju ģimenes pieņems kristīgo ticību. Nav izslēgts, ka imperators centās vairot iedzīvotāju skaitu mazapdzīvotās zemēs. Bet neapšaubāms ir tas, ka krievu ķeizaru politika mainījās gan uz vienu, gan uz otru pusi.

19.gadsimta sākumā bija izdots rīkojums par 60000 ebreju ģimenēm, kurām triju gadu laikā jāpārceļas no laukiem uz pilsētām, bet jau 19.gadsimta vidū bija mēģinājums pārvērst ebrejus par zemniekiem. 1823.gadā, padzenot ebrejus no lauku ciemiem, Aleksandrs I cerēja uzlabot zemnieku stāvokli, bet to nepanāca. Toties viņam izdevās izputināt vairākus tūkstošus ebreju ģimeņu.

Kaut gan Kurzemes ebreju stāvoklis bieži vien bija nožēlojams, attieksme pret ebrejiem tomēr mainījās. Un ne tikai likumdošanas sfērā, bet arī ikdienas starpnacionālo attiecību sfērā. Par to liecina vairākas brošūras, kas tika publicētas Kurzemē 18.gadsimta beigās. Tās aplūkoja galvenokārt Kurzemes vāciešu uzskatus par ebrejiem gan juridiskā, gan arī morālā aspektā.⁴³

1787.gadā Kurzemē tika publicētas vairākas anonīmas brošūras par ebreju tiesībām. Vēlāk noskaidrojās, ka vienu no tām ir uzrakstījis vietējais vācu jurists Georgs Fridrihs Vite. Autors atzina, ka nepastāv likumi, kas aizliegtu ebrejiem dzīvot Kurzemē. Pastāv tikai likumi, kas neatļauj viņiem piekopt zināmus nodarbošanās veidus, lai vāciešiem nerastos konkurenti tajās nozarēs, kurās jauni uzņēmēji nav nepieciešami. Tāpēc Vite, uzsverot likuma prioritāti pār citiem apsvērumiem, pasvītro, ka būtu taisnīgi garantēt ebrejiem brīvību un drošību. Taču, nodrošinot tiesības vietējiem ebrejiem, jāizslēdz iespēja apmesties Kurzemē jauniem iecelotājiem. Tā kā jūdi nenodarbojās ar lauksaimniecību, viņiem vajadzētu atļaut nodarboties ar spirta dedzināšanu, amatniecību, siko tirdzniecību un iesaistīties citos darbības veidos, kas ncaizskar vācu intereses. Ebrejiem jānodrošina brīvība, bet nedrīkst pieļaut, lai rabīni rīkotos pretstatā pastāvošiem likumiem, lai jūdi praktizētu rituālus, kas ir saistīti ar upuriem. Jādomā, ka Vite šajā gadījumā runāja par rabīnu tiesu, pie kuras parasti griezās ebreji, kas izvairās no oficiālām tiesas iestādēm. Rakstot par rituāliem ar upuriem, Vite, acīmredzot, ir nopietni uztvēris izplatītu mītu par to, ka it kā ebreji pirms lieldienām noslepkavo kristīgus bērnus, lai, cepot lieldienu obligāto macu, piemaisītu mīklai šo bērnu asinis. Šī apsūdzība, kas

tika izvirzīta arī 19. un 20. gadsimtā, bija fantastisks izdomājums, kam nebija nekā kopīga ar jūdaisma rituāliem. Bībele stāsta, ka senie ebreji ir sākuši cept macu ilgi pirms Kristus dzimšanas, kad Mozus ir izvedis ebrejus no Ēģiptes, un tuksnesī viņiem nav bijis nepieciešamo apstākļu maizes cepšanai. Bet toreiz vēl nebija arī kristīgu bērnu, tāpēc viņu asinīm nav nekāda sakara ar jūdu tradīcijām.

Lai kā arī būtu, bet Vites brošūra liecina par to, ka Rietumeiropas Apgaismības idejas ietekmēja arī Kurzemes vāciešu daļu. Eiropā sākās ebreju emancipācijas process, it sevišķi tas izpaudās pēc franču 1789. gada revolūcijas. Tās ideologs Žans Žaks Ruso apgalvoja, ka visi cilvēki dzimst brīvi un vienlīdzīgi un liegt viņiem tiesības ir necilvēcīgi. Ebreju emancipācija nozīmēja viņu atbrīvošanu no viduslaiku spaidiem, tā piešķīra viņiem līdztiesību. Šis process 18. un 19. gadsimtā norisinājās viņņveidīgi - gan ar panākumiem, gan arī likvidējot jau sasniegto, jo blakus ebreju emancipācijai attīstījās antisemitisms - judofobija. Tā piekritēji apgalvoja, ka ebreji ir ģenētiski nepilnvērtīga tauta kā fiziskajā, tā arī garīgajā ziņā. Tāpēc šo tautu nevar izmainīt arī asimilācija un pat kristīgās ticības pieņemšana.

Antisemitī gribēja pierādīt, ka ebreju pielīdzināšana citām tautām nevar izmainīt viņu raksturu, jo jūdi ir sveši un naidīgi pārējiem iedzīvotājiem, viņi ir viltīgi krāpnieki, kas iedzīvojas uz citu cilvēku rēķina.

Ja Vites brošūras saturs liecināja par liberālisma ietekmi, tad Liepājas pilsētas sekretāra Brauna brošūra bija pilnīgs pretstats un pauda tās autora antisemitiskos uzskatus. Brauns atkārtoja melīgus apgalvojumus, it kā ebreji neesot spējīgi veikt nedz fizisko, nedz garīgo darbu. Viņš iztēloja ebrejus kā ienaidniekus, kurus kristīgie cilvēki neieredz, jo jūdi nosoda kristīgo ticību un nepiedalās nacionālajā dzīvē tajā teritorijā, kurā viņi dzīvo.

Polemikā par ebreju tiesībām iesaistījās arī šis tautības pārstāvis doktors Lohmans. Viņš dzimis Prūsijā, bet kādu laiku pavadījis Bauskā. Savā brošūrā Lohmans noraidīja apsūdzību par ebreju naidīgo noskaņojumu pret kristīgiem cilvēkiem. Viņš uzsvēra, ka ebreji nenosoda savus kristīgos kaimiņus, bet izturas pret viņiem ar cieņu. Autors rakstīja, ka visās Eiropas zemēs, kur ebrejiem tika dotas tiesības, viņi veicināja tirdzniecības un rūpniecības augšupeju. Tas, ka ebreji

bieži vien pievērsās garīgajam darbam, izskaidrojams ar to, ka viņiem nebija pieejamas citas darbības sfēras.

Ir valstis, kur ebreji ieņem atbildīgus amatus, būdami valdnieku gaimu aģenti vai ārsti. Aizstāvot ebreju reputāciju, doktors Lohmans pat izvirzīja šādu šaubīgu argumentu: kad Krievijas ķeizariene Katrīna II apmeklēja dažādas pilsētas, kur dzīvoja ebreji, ķeizariene atļāva viņiem skūpstīt savu roku.

Visinteresantāko brošūru par Kurzemes ebrejiem 18.gadsimta beigās ir publicējis luterāņu mācītājs, vācietis Georgs Fridrihs Milihs. Tajā ir apkopoti argumenti, ko 18.gadsimtā izvirzīja progresīvie Vācijas rakstnieki: laba attieksme pret ebrejiem ir kristīgu cilvēku goda lieta, jo kristīgās reliģijas būtība ir mīlestība, mīlestība arī pret saviem ienaidniekiem. Ja ebreji nes zaudējumus valstij, tad vainīgi ir kristīgie cilvēki, kas nostādīja ebrejus tādā situācijā, kad viņi, glābjot paši sevi, ir spiesti rīkoties neatbilstoši valsts interesēm. Milihs uzsvēra, ka ebreju vidū ir daudz spējīgu cilvēku, kas var būt noderīgi sabiedrībai gan garīgajā dzīvē, gan arī praktiskajā darbā. Jūdiem ir jānodrošina iespēja dzīvot cienīgi. Viņi ir kristīgo cilvēku brāļi un tāpēc viņiem ir jāatļauj dzīvot Kurzemes teritorijā. Nelaimīgie vajātie cilvēki ir pelnījuši pretimnākšanu un atbalstu. Jāatsakās no aizsardzības naudas piedzišanas no ebrejiem, lai viņi justos līdztiesīgā stāvoklī ar citiem Kurzemes pilsoņiem. Kristīgā mīlestība nav savienojama ar naudas piedzišanu. Aizsardzības naudas iekasēšana modināja ebrejus ķerties pie nelikumīgiem darījumiem, pretējā gadījumā, izdevumiem esot lielākiem par ienākumiem, viņi nespētu samaksāt aizsardzības naudu.

Vienlaicīgi Milihs pārmeta ebrejiem, ka viņu īpatnējais apģērbs un frizūra (garās melnās drēbes un garie mati), kā arī izkropļotā vācu un latviešu valoda izsauc smieklus un nicinājumu. Smīn pat plebeji. Un šī ebreju "savdabība" ir viens no iemesliem, kāpēc viņus uzskata par zemākas kārtas ļaudīm. Arī viņu dziesmas un dejas izsauc smieklus. Tāpēc Milihs ieteica ebrejiem mainīt savu ārējo izskatu un uzvedību, lai neatšķirtos no citiem kurzemniekiem.

Ne visos gadījumos Miliham var pilnīgi piekrist. Katrai tautai ir savas īpatnības, un tas, kas vienam ir parasts, otram šķiet smieklīgs. Minētajā Andreja Johansona grāmatā ir atrodami arī tādi vāciešu uzskati, ka latviešu apģērbi, parašas, dziesmas un dejas ir mežonīgas un

nepieņemamas. Turpretim filosofa I.Kanta skolnieks, vācietis Johans Herders bija sajūsmināts par latviešu tautas dziesmām. Bet ievērtības cienīgi ir Miliha priekšlikumi par Kurzemes ebreju nodarbošanos un izglītību. Viņš ieteica ebrejiem kļūt par zemkopjiem, bet pilsētās radīt Kurzemei vajadzīgās fabrikas. Viņš arī ieteica ebrejiem apgūt vācu un latviešu valodu. Atbalstot Toras padziļinātu studēšanu senebreju (ivrita) valodā, luterāņu mācītājs aicināja ebrejus vienlaicīgi apgūt matemātiku un citas zināšanas, kas būtu praktiski derīgas dzīvē.

Diskusija par ebreju problēmām parādīja, ka arī Kurzemē ir dažādi viedokļi, kas atspoguļo dažādu sociālo un etnisko grupu psiholoģiju. Taču 18.gadsimta beigās un 19.gadsimta sākumā attieksme pret ebrejiem mainījās uz labo pusi. Kaut gan Kurzemes landtāgs ilgstošu laika posmu atturējās no oficiālo tiesību piešķiršanas ebrejiem, tomēr faktiski tas neliedza viņiem dzīvot Kurzemē arī pirms 1799.gada lēmumiem, kas legalizēja ebreju stāvokli. Dažādi šķēršļi ierobežoja Jelgavas ebreju iespējas iegādāties nekustamo īpašumu. Tomēr 18.gadsimta beigās ebreju stāvoklis Jelgavā, kas faktiski bija Kurzemes galvaspilsēta, manāmi uzlabojās.⁴⁴ Attieksme pret ebrejiem kļuva iecietīgāka. Viņiem deva iespēju nodarboties ar tirdzniecību ārpus pilsētas robežām. Tolerance atļāva ebrejiem atvērt Jelgavā viesnīcu un citus uzņēmumus. 1784.gadā Jelgavas jūdu draudzes vecākais Kalmans Borkuss uzcēla pilsētā sinagogu, kurā dziedāja kantors. 1793.gadā Jelgavas ebreju pārstāvji Arons Lipmans, Lui un Ichaks Meiše Ides iesniedza hercogam Pēterim memorandu, kurā pateicās par ebreju aizsardzību un lūdza neliegt to arī turpmāk. Memorandā tika uzsvērts, ka reliģiskie motīvi nevar būt par šķērslī cilvēciskām attiecībām starp dažādu konfesiju pārstāvjiem, jo Debesu tēvs ir visu cilvēku Dievs!

Izmaiņas Kurzemes ebreju stāvoklī, it sevišķi 1799.gadā, bija par cēloni tam, ka 19.gadsimtā ebreju skaits Kurzemes guberņā strauji auga. Protams, šo procesu ierobežoja aizliegums par Kurzemē nedzīvojošu ebreju ieceļošanu, kuriem likums neatļāva īpašas privilēģijas. Tāpēc ebreju iedzīvotāju mehāniskais pieaugums nebija liels. Taču viņu dabiskais pieaugums bija ievērojams. Ja 1834.gadā Kurzemē dzīvoja apmēram 28000 ebreju, tad 1897.gadā jau vairāk nekā 51000. Daļa no viņiem pēc savas izcelsmes bija ebreji no Vācijas un citām Rietumeiropas zemēm, bet vairākums - no Polijas un Lietuvas.⁴⁵

Kurzemes ebreju stāvoklis 19.gadsimtā būtiski atšķīrās no 18.gadsimta situācijas. Ja 18.gadsimtā ebreju vairākums dzīvoja laukos, tad 19.gadsimtā - pilsētās, kurās viņi tika pierakstīti 1799.gadā.

1897.gadā Kurzemes guberņā aptuveni 35% no ebrejiem bija tirgotāji. Viņu vidū bija arī ceļojošie tirgotāji (pauninieki). Rūpniecībā ebreju bija nedaudz vairāk - aptuveni 40%. Viņu vidū darbojās aptuveni 5000 amatnieku,⁴⁶ kas kopā ar saviem ģimenes locekļiem sastādīja lielāko Kurzemes ebreju daļu. Viņu vidū bija arī ceļojošie amatnieki, kuri pārvietojās no vienas lauku sētas uz otru.

Kad 1799.gadā Kurzemes ebreji bija kļuvuši par pilsoņiem, viņu skaits pieauga visās pilsētās. Acīmredzot, galvenais iemesls šādām izmaiņām bija ebreju pārcelšanās no laukiem uz pilsētām, kur viņus arī pierakstīja. Sava nozīme bija arī dabiskajam iedzīvotāju pieaugumam. Jau 1825.gadā Jelgavā dzīvoja 4987 ebreju, Bauskā - 2669, Jēkabpilī - 2569, Tukumā - 2391, Kuldīgā - 2330, bet Liepājā - 1348 ebreju.⁴⁷

Laukos ebreji dedzināja spirtu, nomāja krogus un darbojās kā ceļojošie amatnieki vai pauninieki, kas dažkārt pārdeva vecās mantas. Pilsētās dzīvoja bagātākie ebreju tirgotāji un rūpniecības uzņēmumu īpašnieki. Pēc 1799.gada likuma ebrejiem tika atļauts nodarboties ar tirdzniecību. Viņiem izdeva pasas. Ebreji maksāja divreiz lielāku nodokli nekā kristīgie cilvēki. Ar sasniegto 18. un 19.gadsimtu mijā negribēja samierināties Kurzemes gubernators itālietis Filips Pauluči. Viņš lika izsūtīt no Kurzemes uz citām guberņām (arī uz Sibīriju) tos ebrejus, kas nebija spējīgi maksāt nodokļus. Jelgavas ebrejs Jakovs Morkuss griezās pie pilsētas galvenā prokurora ar lūgumu neizsūtīt no Jelgavas nabadzīgos, maksāt nespējīgos tautiešus. Ebreju pusē nostājās Kurzemes barons Karls Heinrihs Heikings. Viņš bija Jelgavas tiesas priekšsēdētājs, un Heikingam bija izveidojušies sakari ar Krievijas imperatoriem Pāvilu I un Aleksandru I. Kaut arī ar būtiskiem ierobežojumiem, tomēr pēc 200 gadiem domstarpības jautājumā par Kurzemes ebrejiem kopumā tika atrisinātas ebreju labā, ko varētu izskaidrot divi iemesli. Daļa Kurzemes baronu ne tikai bija ieinteresēti ebreju saimnieciskajā darbībā, bet arī pievērsās humānisma idejām. Par atsevišķiem tādiem baroniem Vidzemē ir rakstūjis Apgaismības ideologs vācietis Garlībs Merķelis.⁴⁸ Viņš min baronesi Bojē un kapteini Eksparre, kas atšķīrībā no baltvācu muižnieku vairākuma bija humāni.

Otrs iemesls ir Krievijas imperatoru pretrunīgā politika. Viņi visi bija tradicionāli naidīgi pret ebrejiem, bet nevarēja nerēķināties ar realitāti, un saprata, ka no ebrejiem nevarēs atbrīvoties, un viņu pastāvēšana agrāk vai vēlāk būs jālegalizē. Šajā sakarībā jāpasvīt, ka nedrīkst pārāk zemu novērtēt personības lomu vēsturē. Šajā gadījumā tas attiecas uz imperatora personību. No viņa nostājas bija daudz kas atkarīgs, bet tā bieži vien bija ļoti svārstīga. Un dažkārt nesaprotamas izmaiņas ir izskaidrojamas ar valdnieka īslaicīgu noskaņojumu, viņa padomnieku ietekmi vai viņa tieksmi kļūt populāram Eiropā, kur ebreju emancipācija bija dominējošā tendence.

Kad uzlabojās Kurzemes ebreju stāvoklis, paplašinājās arī viņu izglītības sistēma. Kamēr 80% no viņiem dzīvoja laukos, skolot bērnus bija grūti. Un tikai retajam izdevās sūtīt savu bērnu uz pilsētu apmeklēt skolu kopā ar kristīgiem bērniem. Toties 1799.gadā, kad Kurzemes ebreji tika juridiski legalizēti, viņi sāka pievērst uzmanību gan jūdaistiskajai, gan arī vāciskajai izglītībai. No Vācijas ieradās slavenā ebreju filosofa un Apgaismības darbinieka Moiseja Mendelsoņa skolnieki - Dāvids Fridlenders (1750-1834), kurš bija vispusīgi izglītoti un dziļi apguvis jūdaisma literatūru, un profesors Markuss Hercs (1747-1803), kurš bija medicīnas un filozofijas doktors. Viņi abi dzīvoja Jelgavā, kur ebreju vidū arvien plašāk izplatījās vācu valoda, jo jidiša valoda šeit piedzīvoja norietu. Pirmais ebreju vēsturnieks Kurzemē R.Vunderbars 1853.gadā savā grāmatā atzīmē, ka daži ebreji pārvaldīja arī franču un krievu valodu, kas palīdzēja viņiem starptautiskajā tirdzniecībā. Daļa Kurzemes ebreju vairāk pievērsās reliģiskajai izglītībai, citi atkal - laicīgajai. 1780.gadā Jelgavā bija viena ebreju skola ar trim skolotājiem. 1850.gadā valsts uzturēja 5 ebreju laicīgās skolas - Liepājā, Jelgavā, Kuldīgā, Tukumā un Jēkabpilī. Turklāt vēl 29 skolas pastāvēja pie jūdu reliģiskajām draudzēm, pie sinagogām. 1897.gadā Kurzemes ebrejiem bija 7 valsts skolas zēniem, 22 privātās laicīgās skolas un 142 reliģiskās skolas. Auga ebreju studentu skaits universitātēs. Vācu valoda kļuva populārāka par krievu valodu, un vienlaicīgi arvien plašāk izplatījās literatūra jidiša un ivrita valodā.

Ja 1897.gadā Kurzemē dzīvoja 51072 ebreju, tad 1914.gadā - Pirmā pasaules kara priekšvakarā - aptuveni 68000 ebreju. Viņu vidū bija ne mazums tādu cilvēku, kuru tiesības uz dzīvi šajā teritorijā tika

apšaubītas. Bet ebrejus neizraidīja no Kurzemes, tā kā daudzi no viņiem ieņēma svarīgu lomu starptautiskajā tirdzniecībā, kas bija īpaši nozīmīga Liepājas ostai, kur tika eksportēti kokmateriāli no Pleskavas un Vitebskas. Turklāt apmēram 25% no Liepājas rūpniecības uzņēmumiem piederēja ebrejiem.⁴⁹

Taču 1915.gadā situācija krasi izmainījās. Kā raksta H.Bregmanis, "pirmais pasaules karš izraisīja plašu Latvijas ebreju pārvietošanu uz zemes iekšieni un emigrāciju uz ārzemēm. 1915.gada pavasarī Baltijas teritorija kļuva par vācu armijas iekarošanas objektu. Aprīļa vidū vācu karaspēks iebruka Kurzemē, ieņēma Liepāju un tuvojās Jelgavai. Krievu armijas pavēlniecība izdeva pavēli ebrejiem 48 stundu laikā atstāt Kurzemi, turot viņus aizdomās par simpatizēšanu vāciešiem. 45 tūkstoši Kurzemes ebreju, izņemot Aizputes un Liepājas ebrejus, kas jau bija nokļuvuši vācu okupācijā, bija spiesti caur Rīgu doties bēgļu gaitās Krievijas iekšienē".⁵⁰

Ir jāatzīst, ka daudzi ebreji simpatizēja Vācijai vairāk nekā cariskajai Krievijai, jo vācieši toreiz izturējās pret ebrejiem labāk nekā krievi. Krievija bija galvenais antisemitisma perēklis Eiropā, un ebreju grautiņi, ko rīkoja krievu melnsimtnieki dažādās pilsētās, izsauca sašutuma vilni dažādu zemju progresīvajās aprindās. Taču pasludināt Kurzemes ebrejus par vācu aģentiem un spiegiem nebija nekāda pamata. 1915.gada notikumi bija traģēdija Kurzemes ebrejiem, jo lielākā daļa tika izputināta, un viņiem nācās pārdzīvot grūtības pasaules kara gados tālu no dzimtajām vietām.

Kurzemes ebreju kopienas attīstības aplūkošana dod iespēju izdarīt vairākus secinājumus:

ebreji Kurzemē ieradās no Vācijas, bet vēl biežāk - no Polijas un Krievijas;

daudzi vācu baroni bija ieinteresēti ebreju darbībā, jo viņi bija veikli starpnieki, toties vācu tirgotāji un amatnieki negribēja pieļaut ebreju konkurenci Kurzemes pilsētās;

tikai 18.gadsimta beigās Kurzemes ebreji ieguva pilsoņu tiesības, tās tika attiecinātas tikai uz jau agrāk reģistrētajiem jūdu iedzīvotājiem un ierobežoja jaunu ieceļotāju ierašanos;

19.gadsimtā manāmi pieaug ebreju skaits Kurzemē; lielākā daļa ebreju pārcēlās no laukiem uz pilsētām, kur ieņēma svarīgu vietu tirdzniecībā un rūpniecībā;

Pirmā pasaules kara sākumā vairākums ebreju tika padzīti no Kurzemes un izputināti, tas bija Krievijas varas orgānu antisemitiskās politikas rezultāts.

HRONOLOGIJA

- 1585.g. - Piltenes novads tika pārdots Polijai un tur izveidojās pirmā ebreju kopiena Kurzemē.
- 1750.g. - Polijas saeima pieņēma lēmumu, saskaņā ar kuru Kurzemes ebrejiem ir jāmaksā aizsardzības nauda.
- 1797.g. - notika Kurzemes ebreju reģistrācija, kas rādīja, ka 80% no viņiem dzīvo laukos.
- 1799.g. - Kurzemes ebreju vairākums ieguva pilsoņu tiesības un tika pierakstīti pilsētās.
- 1915.g. - Tika izdota pavēle, saskaņā ar kuru ebrejiem ir jāatstāj Kurzeme.

3. EBREJI VIDZEMĒ 1638.- 1917.GADĀ

1561.gadā Livonijas kara gaitā poļu karaspēks okupēja ne tikai Latgales, bet arī Vidzemes teritoriju un izveidoja šeit Pārdaugavas hercogisti, kas bija Polijas sastāvdaļa, jo vietējie muižnieki bija pārstāvēti Varšavas Saeimā. Šī hercogiste (Inflantija) pastāvēja līdz 1601.gadam, kad zviedru karaspēks ieņēma visu Vidzemi, izņemot Rīgu. Bet 1621.gadā Zviedrijas karalim Gustavam Ādolfam izdevās ieņemt arī Rīgu, un zviedru laiki Vidzemē turpinājās apmēram 100 gadus - līdz 1710.gadam, kad Rīga padevās Krievijas imperatora Pētera I karavadonim Borisam Šeremetjevam.

Kamēr poļi valdīja Vidzemē, vietējie muižnieki un zemnieki bažījās, ka no Polijas ieplūdis veikli un mantkāriģi ebreji, kas iedzīvosies uz vietējo iedzīvotāju rēķina. Taču tā nenotika. Tieši Vidzemē spēra visradikālākos soļus pret ebreju ieceļošanu. Un atšķirībā no Kurzemes, Vidzemē bija visai mazs ebreju skaits līdz pat 19.gadsimta vidum. Edgars Dunsdorfs raksta, ka Latvijas iedzīvotāju skaits 18.gadsimta sākumā tuvojās pusmiljonam. Vidzemē pirms krievu karaspēka postījumiem un lielā 1710.gada mēra, bija ap 136 000 iedzīvotāju, bet pēc mēra apmēram 52 000.⁵¹

Tā kā Vidzeme un Rīga 1710.gadā tika pievienotas Krievijai, tur dzīvojošie ebreji centās par katru cenu iekļūt Rīgā, kas bija svarīgs starptautiskās tirdzniecības centrs. Bet Rīgas vācieši neļāva "svešajiem" piedalīties Rīgas tirdzniecībā. Ne tikai latviešiem un ebrejiem, bet arī Hanzas savienības pilsētām - Hamburgai, Lībekai un citām. Kaut gan tā bija šīs savienības statūtu pārkāpšana. 14.gadsimtā rīdzinieki ar ieročiem rokās cīnījās pret Livonijas ordeņa brāļiem kā pret konkurentiem tirdzniecībā, bet cieta sakāvi. Būdami Hanzas pilsētu savienības locekļi, Rīgas tirgotāji tomēr atļāva iebrucējiem pārdot savas preces tikai rīdziniekiem, lai pēc tam tās pārdotu tālāk un gūtu peļņu. 18.gadsimtā Rīgas rāte un lielā ģilde, kas apvienoja bagātākos vācu tirgotājus, pretojās pat varasvīriem. Jānis Zutis raksta, ka krievu varas orgāni 1765.gadā apstiprināja Rīgas tirdzniecības nolikumu. Tas paredzēja Krievijas eksporta paplašināšanu merkantilisma garā (lai eksports būtu lielāks par importu), noteica muitas politiku un atbalstīja zemnieku tirdzniecību.

Rīgas bāgātākie tirgotāji cinījās pret šo nolikumu un ieteica nevest uz Rīgu preces, lai izsauktu jukas. Ģenerālgubernators Brauns apsūdzēja vairākus tirgotājus ļaunprātīgu baumu izplatīšanā.⁵²

Tas pats Vidzemes ģenerālgubernators 1770.gadā pavēlēja izraidīt no Rīgas visus ebrejus, kas ieradās tirdzniecības nolūkos.⁵³ Ģenerālgubernators Brauns bija katolis no Īrijas, kas vēl 90 gadu vecumā bija enerģisks un agresīvs. Par nepaklausību viņš lika nopērt vācu landmaršalu, kas bija Vidzemes landtāga augstākā amatpersona. Lai izbēgtu no šī kauna, vācu baroni paslēpa savu līderi, kamēr Braunam pārgāja dusmas. Ir zināms arī gadījums, kad Brauns palīdzēja latviešu zemniekam, kas sūdzējās, ka nespēj samaksāt muižniekam parādus. Ģenerālgubernators licis viņam atvest divus vezumus ar vīzēm uz Rīgas pili sestdienas muižnieku saieta dienā. Un izsludināja, ka pili ielaidīs tikai vīzēs. Tāpēc ātri vien tika izpirkta zemnieka atvestā prece.

Ģenerālgubernators Brauns bija neiecietīgs pret ebrejiem, kaut gan jau 17.gadsimta vidū viņiem atļāva uz laiku ierasties Rīgā komerciālās darīšanās.

Rīga bija ļoti izdevīga ebreju tirgotājiem. Tai bija svarīga loma tirdzniecībā ar ārvalstīm. Bet ebrejiem šajā pilsētā nebija pat viselementārāko tiesību. Lai nepieļautu ebreju konkurenci tirdzniecībā un amatniecībā, kas bija bīstama, jo tiem bija plaši sakari Polijā un Lietuvā, ebreju tirgotāji drīkstēja palikt Rīgā tikai neilgu laiku. Turklāt viņiem bija jāmaksā 1 guldenis par atļauju pārdot vai pirkt preces pilsētas robežās. Biežāk gan Rīgā apgrozījās markas, dālderī un dukāti,⁵⁴ bet arī guldeņus ņēma pretī.

Par ebreju uzturēšanās sākumu Rīgā var uzskatīt 1638.gadu. Šajā sakarībā H.Bregmanis raksta: "Ebreju patstāvīgās apmetnes izveidošana Rīgā saistīta ar Heinrihu Rozenu, kurš 1638.gadā Zviedru valdīšanas laikā aiz Rīgas mūriem pie t.s. Kārļa slūžām (tagadējā Centrāltirgus rajonā) uzcēla atsevišķu ebreju namu, kurā atļāva apmesties iebraukušiem ebreju tirgotājiem. Sāka veidoties ebreju apmetne (pazīstama ar nosaukumu "Judenher-berge")."⁵⁵ Apmetnes nosaukums nozīmēja "iebraucamā vieta", bet bija ne visai pievilcīgs nams - bez ērtībām.

Ebrejiem, kas īslaicīgi uzturējās Rīgā, bija jāmaksā aizsardzības nauda. Sākumā tā bija domāta kā maksa par aizsardzību no laupītāju

bandām, bet turpmāk šo nodokli saglabāja vienkārši par to, ka atļāva atbraukušiem ebreju tirgotājiem uz īsu laiku palikt Rīgā. Tas attiecās kā uz poļu laikiem (1561.- 1621.), tā arī uz zviedru laikiem (1621.- 1710.). Krievu laikos (1723.gadā) šo maksu pat palielināja līdz 3 guldeņiem. Kad ebreji protestēja, Rīgas rāte paskaidroja gubernatoram, ka jūdi esot mantkārīgi un tāpēc izvairās no maksājumiem. Taču jāpiebilst, ka ebreju tirgotāji bija ne tikai mantkārīgi, bet arī uzskatīja filantropiju par svarīgu tikumu un nežēloja šajā nolūkā naudu.

Ar 1666.gadu "ebreju namu" Rīgā uzraudzīja kristīgs cilvēks. Viņš bija ne tikai šī nama pārvaldnieks, bet kontrolēja arī ebreju tirgotājus, kuri drīkstēja pirkt un pārdot preces tikai pilsētas iedzīvotājiem, bet ne svešiniekiem. Acīmredzot kontrolieris rūpējās par rīdzinieku interesēm. Ebreju nama pārvaldnieku dēvēja par "ebreju saimnieku" ("Judenwirt"). Viņš atļāvās pat sist atbraukušos ebrejus. Pēc ebreju sūdzības tiesnesis "saimniekam" piesprieda 8 dienas cietumsoda vai 8 talerus (dālderus) soda naudas. 1685.gadā "ebreju māju" iekārtoja labākā namā, kur bija ērtāki dzīves apstākļi, nelielas istabas - diviem viesiem katra. Taču par istabu bija jāmaksā arī prombūtnes laikā. Rīgas tirgotāji un amatnieki neatlaidīgi cīnījās pret ebreju ieplūšanu Rīgā un kādu laiku jūdiem iebraukt Rīgā aizliedza. Taču 1724.gadā Rīgas uzņēmējam atļāva atjaunot "ebreju māju", paaugstinot uzturēšanās maksu. Tajā laikā Rīga jau bija Krievijas impērijas pilsēta un bagātiem ebrejiem bija ietekme cara galmā, kas tika izmantota arī Rīgas ebreju interesēs. Naftalijs Hiršs un viņa dēls Zundls piegādāja kokmateriālus kuģu būvēšanai, un to augsti vērtēja Pēterburgā. Ebreju tirgotāji Markuss un Salomons piegādāja Krievijas imperatora galma augstākajām aprindām zeltu un dārgakmeņus. Bet viņu ietekme ne vienmēr bija pietiekama, lai sekmīgi aizstāvētu Rīgas ebreju intereses. 18.gadsimta vidū cāurbraucošiem ebrejiem gan atļāva uzturēties Rīgā 6 nedēļas, bet ne vairāk. Bija vēl otra ebreju kategorija - "aizsargājамie ebreji" ("Schutzjuden"), kas maksāja daudz, bet varēja uzturēties Rīgā neierobežotu laiku.

Tiem, kas drīkstēja palikt Rīgā tikai 6 nedēļas, bija jāpiesakās pilsētas pārvaldē un jāpārdod savas preces tikai Rīgas tirgotājiem. Turklāt nedrīkstēja vest uz Rīgu tādu produkciju, kas varētu konkurēt ar vietējām precēm.

"Aizsargājамie ebreji" parasti bija nevis kurzemnieki, bet iebrucēji no Baltkrievijas. Bet bija vēl trešā Rīgas ebreju kategorija. Tie bija

Jūrmalas, vai Slokas ebreji. Viņi dzīvoja Vidzemē, pierakstīti Slokā, bet faktiski darbojās Rīgā, kaut gan nebija tās pilsoņi. Rīgas vadītāji katrā ziņā gribēja novērst pilsētas ebreju skaita pieaugšanu un panāca, ka 1811.gadā Rīgā tika reģistrēts tikai 1 pastāvīgs (aizsargājams) ebrejs. Toties pilsētā rīkojās 300 svešie ebreji (atbraucēji) un 400 Slokas pilsoņi. Rīgas vadītāji nolēma padzīt no pilsētas pastāvīgi dzīvojošās ebrejietes, jo viņas precas ar "svešiniekiem". Taču Pēterburgā nesteidzās Rīgas pārvaldi atbalstīt. Tāpēc Vidzemes gubernators 1813.gadā atļāva Slokas ebrejiem palikt Rīgā. Taču Rīgas pārvaldes vīri nerimās. Viņi apsūdzēja ebrejus likuma un morāles principu pārkāpšanā. Viņi neatļāva atbraucējiem, arī Slokas ebrejiem, pārdot savas preces gadatirgū. Kaut arī ebreji nebija Rīgas pilsoņi "ap 1840.gadu ebreji ieguva tiesības pastāvīgi uzturēties Rīgā".⁵⁶ Taču Edgars Dunsdorfs atzīmē, ka ierobežojumu rezultātā 1834.gadā visā Vidzemes guberņā bija tikai 532 ebreji.⁵⁷ Vairums no tiem faktiski atradās Rīgā, kaut gan Slokas ebreji bija vidzemnieki, bet ne Rīgas pilsoņi. Taču Slokas tuvums Rīgai atļāva Slokas uzņēmējiem pārvērst Rīgu par savu galveno darbības sfēru. Dažādu šķēršļu rezultātā ebreju skaits Rīgā 19.gs. sākumā nesasniedza pat 700 cilvēku un to skaits bieži mainījās, jo vieni iebrāuca, citi aizbrāuca.

Pēc ebreju enciklopēdijas ziņām 1811.gadā Rīgā bija tikai 1 privilīģēts ebrejs, kas tika šajā pilsētā pierakstīts. Visvairāk Rīgā apgrozījās Slokas pilsoņi (394) un tirgotāji (35). Nedaudz mazāk par Slokas pilsoņiem Rīgā bija iebrāucēji no Lietuvas (145) un Kurzemes (122). Ārzemju ebreju bija 13 un "dažādu" - 26.⁵⁸ Jādomā, ka "dažādie" bija no Baltkrievijas, Krievijas un Ukrainas. Slokas ebreji neatlaidīgi cīnījās par to, lai viņus pierakstītu Rīgā kā pilntiesīgus pilsoņus. 1837.gadā Leipciģas "Vispārējās Ebreju Avīzes" 103.numurā tika publicēts Slokas ebreju draudzes protests pret Rīgas vadītāju centieniem nodrošināt šeit monopoltiesības dzīvot un darboties vāciešiem. Protesta autori norādīja, ka 60 000 rīdzinieku negrib pieļaut 500 ebreju pierakstīšanu pilsētā, un tā ir nekaunība, kas jānosoda. Sākās ilggadēja cīņa starp Rīgas pārvaldi un Senātu Pēterburgā, kas uzskatīja, ka daļējas reformas būs neizbēgamas. 1841.gadā Senāts publicēja noteikumus, kas paredzēja pierakstīt Rīgā tur pastāvīgi dzīvojošus ebrejus, bet ne atbrāucējus no Slokas vai citām guberņām. Noteikumi paredzēja, ka

ebrejiem ir jāvalkā vācu drēbes. 1864.gadā speciāla komisija sagatavoja 409 ebreju sarakstu, kas pastāvīgi dzīvo Rīgā un ir jāreģistrē šajā pilsētā. Tas bija Rīgas jūdu draudzes sākums.

Rīgas ebrejiem bija jāmaksā vairāk nodevu nekā citiem pilsoņiem. Piemēram, par katru nokautu liellopu pēc jūdu reliģiskiem rituāliem bija jāmaksā 10 markas. Maksāja arī par svecēm sinagogā un ebreju skolu uzturēšanu. Daļu naudas izmantoja trūcīgo atbalstīšanai. Sākumā tie bija brīvprātīgi ziedojumi, bet ar laiku tie pārvērtās par obligātu nodokli. Smags pienākums bija karadienests, jo vairāk tāpēc, ka ebreju ģimenēm bija jāatdod savu 12 gadus veco bērnu (kantonistu) sagatavošanai karadienestam. Tirgotājiem, amatnieku cunftes locekļiem, fabriku mehāniķiem, zemkopjiem un krievu skolu beigušajiem nebija jādienē armijā. Bet ebreju draudzei bija jānodrošina noteikts rekrūšu skaits, un tas vissmagāk gūlās uz trūcīgo ļaužu pleciem. Bija speciāli "ķērāji" no ebreju vidus, kas par algu meklēja un ar varu nogādāja kantonistus iesaukšanas vietā.

Tikai no 1856.gada ebreji dienēja armijā pēc tādiem pašiem noteikumiem kā visi Krievijas pilsoņi. Kantonistu vairs nebija un karadienesta ilgums ar laiku tika saīsināts no 25 gadiem līdz 6 gadiem un mazāk.

Rīgas ebreju kopienu Krievijas varas orgāni likvidēja pusgadsimtu vēlāk nekā Iekškrievijā. Reliģiskā draudze, protams, saglabājās, bet kopiena kā administratīva vienība no 1893.gada vairs nepastāvēja un atjaunoja savu darbību tikai 20.gs.

Ebrejus nevarēja ievēlēt arī Rīgas pilsētas pārvaldē, kā arī nozīmēt par ierēdņiem. Viņiem nevarēja piešķirt virsnieka dienesta pakāpi. Ebrejam bija grūti kļūt par advokātu; ja viņš nebija kristīts, tad nevarēja kļūt par profesoru. Gandrīz visās mācību iestādēs bija procentu norma ebreju studentiem un skolēniem. Viņu skaits nedrīkstēja pārsniegt 3-10% no studentu un skolēnu kopskaita, it sevišķi lielās pilsētās. Taču bija tādas ebreju kategorijas, kas varēja dzīvot arī tādās pilsētās, kur nedrīkstēja palikt citi ebreji. Ar 1865.gadu šādu privilēģiju piešķīra amatnieku savienības locekļiem, kuru godīgumu rakstiski apliecināja policija, kā arī pirmās ģildes tirgotājiem, ebrejiem ar augstskolas izglītību, kalpiem, prostitutām ar oficiālu apliecību. Acīmredzot, pēdējo trūka, tāpat kā amatnieku, kuru dažās guberņās bija visai maz.

19.gadsimta otrajā pusē, imperatora Aleksandra II valdīšanas laikā radās labvēlīgāki apstākļi, kas veicināja ebreju skaita palielināšanos Rīgā. Ebrejiem ļāva šeit pirkt nekustamo īpašumu, kas agrāk bija aizliegts, un atļāva pierakstīties tirgotāju ģildē un amatnieku cunftē. Rezultātā 19.gadsimta beigās un 20.gadsimta sākumā pieauga ebreju skaits Rīgā. Ja 1850.g. Rīgā bija tikai 605 ebreji, tad 1897.g. jau 21 963 (7,9% no Rīgas iedzīvotājiem), bet 1913.g. - 33 651 (6,5%).⁵⁹ Ne jau visi bija pierakstīti Rīgā, bet tomēr tur dzīvoja un pelnīja (nav izslēgts, ka piekukuļojot vietējos ierēdņus). Nelegāli dzīvojošos ebrejus parasti izsūtīja no Rīgas.

1881.gadā narodņiku teroristi nogalināja imperatoru Aleksandru II. Viņi cerēja, ka tas pamudinās Aleksandru III īstenot reformas. Tomēr iznāca savādāk. Terorisms izsauca pastiprinātu pretdarbību. Ne tikai revolucionāru vajāšanas, bet arī ebreju grautiņus. Kaut gan ebreju teroristu bija ļoti maz un dažkārt narodņiki propogandēja antisemitismu. Ebreju grautiņu atmosfērā ebrejus, kas nebija pierakstīti Rīgā, izsūtīja no pilsētas.

Neraugoties uz visiem šķēršļiem, Rīgā auga bagāto ebreju skaits. To vidū tirgotāji no Baltkrievijas, kas pārcēlās uz Rīgu un ar laiku kļuva par tās pilsoņiem. Ebreju tirdzniecības operācijās tika laisti apgrozībā daudzi miljoni rubļu, eksportējot kokmateriālus, linus un citas preces.⁶⁰ Šajos apstākļos latviešu zemnieku attieksme pret ebreju lieltirgotājiem nebija vienkārša un viennozīmīga. No vienas puses latvieši ar līdzjūtību izturējās pret ebrejiem, kuri, salīdzinot ar vāciešiem, bija beztiesiski un vajāti, tāpat kā latvieši. Bet no otras puses latviešu zemnieki apskauda bagātos ebrejus, jo zemnieku stāvoklis bija ļoti grūts, ja arī tiem izdevās iepirkt mājas.

Vācu baroni pārdeva latviešu zemniekiem viņu pašu mājas, kas oficiāli piederēja muižniekiem, par maksu, kas bija 4 reizes augstāka nekā cenas par zemi Iekšējās krievijas guberņās. Ja bijušais rentnieks nepieņēma muižnieka noteikumus, muižniekam bija jāsamaksā viņam atlīdzība par izlikšanu no mājām. Bet barons bieži vien to nedarīja un tiesa viņu atbalstīja, jo vienmēr varēja pierādīt, ka nomnieks nav izpildījis vienu vai otru kontrakta noteikumu.⁶¹

Nereti vācu muižnieki apgalvoja, ka latviešu zemnieki dzīvo turīgi un mūžīgi sūdzas valsts iestādēm sava nesaticīgā rakstura dēļ. Patiesībā

latviešu zemnieki bija ieslīguši parādos un nevarēja nodrošināt sev un saviem laukstrādniekiem pat pietiekamu iztiku. Tāpēc Rīgas bagātākie ebreji izsauca ne tikai skaudību, bet arī naidu, jo viņi iedzīvojās uz trūcīgo ļaužu un zemnieku rēķina.

Rīgas bagātākie ebreji dibināja kredītbankas, ieguldīja savus kapitālus rūpniecībā, piedalījās starptautiskajā tirdzniecībā. Lūk, daži piemēri: Jakovs Gindins bija spirta rūpniecības īpašnieks, 19.gs. beigās viņš piedalījās arābu zemju atpirkšanā Palestīnā. Rīgas administrācija ar viņu rēķinājās, jo viņš nežēloja tai naudu. Kad barons Rotšilds ieradās Krievijā, Gindins viņu apmeklēja. Viņš bija lepns un neatkarīgs. Uz Rotšilda priekšlikumu ziedot naudu Rīgas ebrejiem, Gindins atbildēja: "Mēs paši esam "baroni" un mums palīdzība nav vajadzīga." Barons Rotšilds sašutumā apmeklētāju padzina, bet Gindins ziedoja 120 000 rubļu labdarības nolūkiem. Tā bija milzīga summa, ja atceras, ka fabrikas strādnieka vidējā mēnešalga bija 20 rubļu.⁶²

Starp Rīgas bagātākajiem ebrejiem bija arī brāļi Ješia un Šleime Berlīni. Viņi bija kokzāģētavu īpašnieki, eksportēja kokmateriālus un bija darba devēji lielam algotu strādnieku skaitam. Ļoti bagāts bija arī Rīgas ebrejs Šleime Šlits, kas izveidoja firmu "Emolips" - lina pārstrādāšanai un kokzāģētavu. Viņi deva darbu tiem ebrejiem, kas Rīgā dzīvoja nelegāli. Policija to zināja un viņus arestēja, lai varētu saņemt kukuļus no firmas.⁶³ Taču vairums Rīgas ebreju nebūt nebija bagāti. Atšķirībā no bagātākiem, kas dzīvoja Rīgas centrā, trūcīgie jūdi dzīvoja Maskavas priekšpilsētā un bija drēbnieki, kurpnieki, cepurnieki, galdnieki. Šo Rīgas rajonu varēja pamest tikai bagātākie un izglītotākie ebreji. Pārējie jūdi turpināja šeit dzīvot kopā ar trūcīgiem katoļiem, pareizticīgajiem un vecticībniekiem.⁶⁴

Rīgā dzīvoja Vidzemes ebreju lielākā daļa. Par ebreju iedzīvotājiem dažādos apriņķos liecina sekojoši 1897.gada dati: Valkas apriņķī dzīvoja 1388 ebreji (tajā skaitā Valkā - 380), bet Valmieras apriņķī tikai 633 (pašā Valmierā - 166).⁶⁵

Latvijas ebreju inteliģence koncentrējās Rīgā. Par viņu nodarbošanās veidu liecina sekojoši dati: 1897.g. Rīgā darbojās 277 ebreji, kas bija inteliģences pārstāvji. To skaitā 140 skolotāji (50,6%), 44 mediķi (15,9%), 3 juristi (1%), 21 zinātnes, literatūras un mākslas darbinieki (7,6%) un 69 citu intelektuālu profesiju darbinieki (24,9%). To vidū

varēja būt grāmatveži, inženieri u.c. Advokāti ebreju vidū bija liels retums. Toties daudz bija skolotāju un ārstu, sevišķi zobārstu.

Rīgas ebreju garīgajā kultūrā liela loma bija reliģiskajām grāmatām, bet ar 19.gs. vidu strauji attīstījās arī laicīgā literatūra un izglītība. 1840.gadā Rīgā sāka darboties pirmā laicīgā vispārizglītojošā ebreju skola Krievijā. Tās radišanā piedalījās Vācijas ebreju apgaismotājs Makss Līlientāls un zinātnieks Reubens Vunderbars.⁶⁶ Tā bija raksturīga parādība Eiropas ebreju toreizējā dzīvē. Pārvarot etnisko un reliģisko noslēgtību un pievēršoties laicīgai kultūrai, ebreji daļēji pārtautojās, kaut arī joprojām palika Mozus ticīgie. Šajā ziņā raksturīgs ir Vācijas ebreju līderis Gabriels Rissers (1806.- 1863.). Kaut arī viņš bija Hamburgas rabīna mazdēls, Rissers uzskatīja, ka vietējie ebreji ir vācu tautas sastāvdaļa, un cīnījās par ebreju līdztiesību un viņu laicīgo izglītību.⁶⁷

Ar pirmo ebreju skolu Rīgā bija saistītas lielas grūtības. Rīgas varasvīri protestēja pret šīs skolas dibināšanu, jo daudzu skolēnu vecākiem nebija tiesību dzīvot Rīgā. Bet protesti nokāvēja, jo Krievijas valdības iestādes jau bija devušas atļauju skolu dibināt. Otrs sarežģījums bija saistīts ar to, ka Makss Līlientāls 1864.gadā atstāja Krieviju, jo tur sākās pārkrievošanas tendences, kas viņam nebija pieņemamas. Jaunais skolas vadītājs Ābrams Normans ieradās no Bavārijas. Skolā nekad netrūka spējīgu pedagogu. To vidū bija Leibs Fišmans un dziedāšanas skolotājs Leibs Rozovskis. Bez ticības mācības lielu uzmanību skolā veltīja arī matemātikai, ģeogrāfijai. Ar 1877.gadu skolā mācījās arī meitenes. Kopējais skolēnu skaits 1893.gadā pārsniedza 500 cilvēku. Dominējošā valoda skolā bija vācu valoda, bet 1888.gadā bija rikožums ieviest skolā krievu valodu. Taču pārkrievošanas tendence nespēja nomākt ebreju skolēnu nacionālo pašapziņu, viņu tieksmi apgūt jidiša un ivrita valodu, kā arī Toru un citas jūdu reliģiskās grāmatas.

20.gs. sākumā Rīgā bija jau 32 ebreju skolas, galvenokārt reliģiskās. Tajās mācījās vairāk nekā 5000 skolēnu un trešā daļa no tiem bija meitenes. Dažādus priekšmetus pasniedza 270 skolotāji.⁶⁸

Sarežģītāk bija ar sinagogas dibināšanu. Rīgas pilsētas galva Barklajs de Tolli bija pret to. Bet ģenerālgubernators Filips Pauluči atļāva tiem ebrejiem, kam bija tiesības dzīvot Rīgā, aicināt no citām guberņām 2 rabīnus, 1 kantoru un citas personas. Bet tiem atļāva dzīvot Rīgā tikai 5

gadus. 19.gadsimta vidū Rīgas jūdu draudze tika oficiāli atzīta. 1850.gadā tā lūdza atļauju celt sinagogu. Pilsētas vadītāji atbildēja noraidoši, bet ģenerālgubernators Suvorovs un Pēterburgas iestādes deva atļauju tās celtniecībai Maskavas (Latgales) ielā. Sākumā šim nolūkam tika nopirkts dzīvojamais nams, 1889.gadā tas bija rekonstruēts pēc arhitekta Reinholda Šmelinga projekta. 1871.gadā pabeidza celt lielāko Rīgas sinagogu Gogoļa ielā, kurā dziedāja koris. Šeit dominēja renesanses stils. Un blakus uzcēla rituālu pirti. Rīgā bija arī zaldātu un citas sinagogas.⁶⁹

Rīgas ebreji runāja gan jidiša, gan vācu, gan krievu valodā. To vidū bija gan ortodoksāli reliģiski ebreji, gan laicīgās izglītības atbalstītāji, gan nacionāli noskaņoti, gan pārtautoti ebreji. Bet vairums gribēja, lai viņu bērni apmeklē "hederu" - reliģisku skolu, kura mācīja galvenokārt Bībeli - Veco derību, un kurā melameds (skolotājs) audzināja zēnus ne bez siksnas palīdzības. Tā bija īpatnēja ebreju pamatskola, kurā mācījās arī tie, kas turpināja savu izglītību laicīgā skolā. 19.gs. beigās Rīgā bija 2 laicīgas ebreju skolas. Vienā dominēja vācu valoda, bet otrā krievu valoda. Bez tam 1900.gadā Kazaku ielā sāka funkcionēt ebreju arodskola, kurā mācījās nākamie galdnieki, atslēdznieki, skārdnieki, elektriķi. Varasvīri atteicās subsidēt šo arodskolu, tāpēc šim nolūkam savāca brīvprātīgus ziedojumus - 141 000 rubļu apmērā. Hederu skolotājiem maksāja skolēnu vecāki, bet par trūcīgiem skolēniem maksāja jūdu draudze. Hederos dominēja ivrita valoda, bet Bībeli skaidroja arī jidiša valodā.⁷⁰

Krievu ģimnāzijas varēja apmeklēt tikai nedaudzi ebreju bērni, jo pastāvēja procentu norma. Tāpēc svarīgs notikums bija privāto ebreju ģimnāziju dibināšana. Izlaiduma eksāmenus kontrolēja valsts iestādes. Šo ģimnāziju dibinātāji dažkārt bija kristīgie, bet skolēnu vairums bija ebreji. Ebreju progimnāziju Rīgā dibināja ebreju inženieris I.Landaus, kas pasniedza fiziku un matemātiku. Ticības mācību pasniedza ebrejs, bet citus priekšmetus krievu skolotāji. Rīgā bija arī skola, kurā mācību priekšmetus pasniedza vācu valodā, un tajā mācījās gan zēni, gan meitenes.

Rīgas ebreji nereti mācījās Vācijas un Francijas augstskolās, bet ap 200 jauniešu - Rīgas politehniskajā institūtā, kurā nebija procentu normas un kur ebreji sastādīja ap 10% no studentu skaita.⁷¹

Carisma laikā ebreju kultūras dzīvē liela loma bija "Ebreju sabiedriskai sanāksmei", kas sākumā atradās Poļu ielā, bet vēlāk speciāli uzceltā namā Dzīnavu un Skolas ielas stūrī. Tas būtībā bija turīgo ebreju klubs, kurā notika dažādu ebreju teātru viesizrādes, rīkoja sanāksmes, svinēja svētkus, pieņēma ārzemju viesus.

20.gadsimta sākumā visu Latvijas sabiedrisko dzīvi ietekmēja 1905.gada notikumi. Vidzemes muižniecības notārs, baltvācu vēsturnieks A. fon Tranze-Rozeneks 1906. un 1907.gadā Berlīnē anonīmi publicēja savu divu sējumu darbu - "Latviešu revolūcija" (575.lpp.),⁷² kurā uzsvēra, ka tā esot bijusi pretvācu revolūcija. Arī sociāldemokrāts Fēlikss Cielēns un daži citi latviešu autori rakstīja, ka 1905.gadā latvieši cīnījās galvenokārt ne par sava ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu, bet par demokrātiju un nacionālo brīvību Latvijā.⁷³ Tāda bija 1905.gada revolūcijas galvenā būtība. Tāpēc tajā piedalījās gandrīz visi latviešu tautas slāņi un arī tādi politiķi kā Kārlis Ulmanis.

Nacionālā atbrīvošanās kustība bija vērsta pret vācu baroniem un krievu šovinistiem.

1905.gada revolūcijā aktīvi piedalījās arī ebreji, sevišķi Bunda organizācija, jo ebreju strādnieki, amatnieki un inteliģenti sāpīgi izjuta nacionālos spaidus un demokrātijas trūkumu. H.Bregmanis raksta, ka "Rīgas kaujinieku uzbrukumā centrālcietumam 1905.gada naktī uz 7.septembri kopā ar latviešu (LSDSP) un krievu (KSDSP) Rīgas komitejas kaujiniekiem piedalījās arī ebreju kaujinieku grupa no Bunda Rīgas organizācijas."⁷⁴ Bunda pārstāvji kopā ar latviešiem piedalījās Rīgas sociāldemokrātu federatīvās komitejas darbībā.⁷⁵ Tā vadīja revolucionāro cīņu pilsētā. 1905.gada asiņainajos notikumos Rīgā gāja bojā arī vairāki ebreji. 13.janvāra grandiozās demonstrācijas laikā, kad karaspēks nogalināja vairāk nekā 70 cilvēku, kritušo vidū bija 5 ebreji: Izraels Jasčikovs, Mihails Uca, Elias Epšteins, Haims Šperlins un Mihails Abramovičs. Viņi bija strādnieki, amatnieki un studenti vecumā no 17-23 gadiem. Daudz ebreju šajā dienā bija arī starp 200 ievainotajiem.⁷⁶

Strīdīgs ir jautājums par ebreju grautiņiem Rīgā. Marģers Vestermanis raksta, ka Maskavas priekšpilsētā sākās grautiņi, ko bija organizējuši cariskie varas orgāni, kas bija sašutuši par ultimātīvo prasību mītiņos - pārtraukt ebreju izsūtīšanu no Rīgas. Ebreju grautiņi,

pēc Vestermaņa ziņām sākās 22.oktobrī. Melnsimtnieki un huligāni, apbruņoti revolveriem, akmeņiem un rungām, ielauzās ebreju veikalos, uzbruka garāmgājējiem, iebruka ebreju patversmē. Kad ebreju un latviešu kaujinieki mēģināja izklīdināt grautiņa dalībniekus, tos apšāva kazaki. 23.oktobrī 1000 melnsimtnieku ar cara portretiem turpināja savu gājienu un slepkavoja ebrejus un latviešus. Vidzemes gubernators, viltojot faktus, rakstīja, ka grautiņu laikā bojā gāja tikai 7 cilvēki. Ebreju un latviešu strādnieki nevarēja apturēt grautiņu dalībniekus, bet, pateicoties viņu draudzīgajai rīcībai, nebija vēl plašāku grautiņu.⁷⁷

H.Bregmaņa viedoklis būtiski atšķiras no M.Vestermaņa uzskatiem. Bergmanis raksta, ka "1905.gada 23. un 24.oktobrī melnsimtnieku bandas ("melnā sotņa") Maskavas priekšpilsētā mēģināja organizēt ebreju grautiņus. Grautiņus neizdevās sarīkot, jo apbruņotas latviešu un ebreju kaujinieku grupas deva pretsparu grautiņniekiem. Notika vairākas bruņotas sadursmes, kurās krita latviešu kaujinieki: Vilhelms (Vilis) Jonāts, Krustiņš Bērs, Indriķis Jēkabsons un Kārlis Valdemārs Krastiņš, krievu strādnieki - Varfalomejs Jepifanovs un Jestafigs Kuzmins, kā arī ebreji Jankels Poplaks un Zalamans Gurevičs."⁷⁸

Šķiet, ka precīzāks ir Bregmaņa novērtējums. Sadursmes Maskavas priekšpilsētā nebija vērstas tikai pret ebrejiem. Nevar uzskatīt minētos notikumus kā uzbrukumu ebrejiem vien. Tā bija cīņa starp melnsimtniekiem un Rīgas strādniekiem. Latviešu kaujinieki cieta ne mazāk par ebrejiem.

Pēc 1905.- 1907.gada revolūcijas sakāves sekoja reakcijas periods, kurā svarīga loma bija Pēterim Stolipinam. Krievu rakstnieks Ļevs Tolstojs asi nosodīja Stolipinu, kas bija gan Iekšlietu ministrs, gan valdības galva. Ļ.Tolstojs novērtēja Stolipina vadīto teroru pret revolucionāriem kā necilvēcīgu. Mūsdienu Maskavas izdevumos nereti dzied difirambus Stolipinam. Pretējs un, acīmredzot, pamatots viedoklis ir latviešu pilsoniskam politiķim Ādolfam Klīvem, kas raksta, ka cars iecēla "par Iekšlietu ministru neiecietīgu lielkrievu šovinistu P. Stolipinu, kas visai atjaunotajai pusparlamentārai Krievijai uzspieda neizdzēšamu cittautiešu vajāšanas un pārkrievošanas zīmogu, žīdu grautiņu organizēšanu un melnsimtniecības "sotņu" dibināšanu."⁷⁹ Šis novērtējums ir zīmīgs daudzējādā ziņā. Stolipins ir veicinājis lauksaimniecības augšupeju un to, ka 20% no Krievijas zemniekiem

kļuva par ekonomiski efektīviem privātpašniekiem. Tomēr viņa šovinistiskā politika pret cittautiešiem bija ne mazāk reakcionāra kā viņa radītais policejiskais un tiesu terors. Ādolfs Šilde, apskatot Krievijas carisma nacionālo politiku, raksta: "Jau Ļeņins bija nosaucis Krieviju par tautu cietumu. Nekāds pārspilējums šinī apgalvojumā nebija. Krievija no laika gala apspiedusi ne vien nekrievu tautu kultūru un nacionālo attīstību, bet vērsusies ar represijām un neierobežotu virskundzību pret tām."⁸⁰

Gan latvieši, gan ebreji bija cariskās Krievijas nacionālo spaidu upuri.

Neraugoties uz nelabvēlīgiem apstākļiem, Rīgas un citu Vidzemes pilsētu ebreju uzņēmēji sekmīgi darbojās Pirmā pasaules kara priekšvakarā, kad paplašinājās Rīgas rūpniecība, jo pieauga pasūtījumi armijas un transporta vajadzībām. Sevišķi stabilas bija Vidzemes ebreju pozīcijas tirdzniecībā. Bet būtu aplam uzskatīt, ka viņi nedalīti valdīja šajā nozarē. Bija arī ne mazums vācu un krievu tirgotāju. Arvien vairāk pieauga latviešu tirgotāju loma. Indulis Ronis norādījis, ka 1913. gadā Rīgā latviešu tirgotāju īpatsvars tirdzniecības uzņēmumu vidū bija 42%, bet Vidzemes pilsētās 45%.⁸¹ Tomēr ebrejiem Vidzemē piederēja vairāk nekā 1/3 daļa no tirdzniecības uzņēmumiem. Katastrofa sākās sakarā ar Pirmo pasaules karu, kad no Kurzemes 1915. gadā izsūtīja ap 40 000 ebreju, kas it kā piefrontes joslā esot slēpuši vācu karavīrus, spiegojuši vācu armijas labā un devuši tai signālus. Vainu par Krievijas armijas neveiksmēm Kurzemē gribēja uzvelt ebrejiem. 1915. gadā tika evakuēti Rīgas rūpniecības uzņēmumi, jo bija gaidāms vācu armijas uzbrukums Rīgai. Kopā ar fabrikām un rūpnīcām arī daudzi ebreji devās uz Austrumiem - dažādām Krievijas guberņām. Krievijas valdība nodrošināja transportu tiem, kas pameta Latviju. Par pārējo bija jārūpējas Ebreju palīdzības komitejai. Rīgā tā sniedza palīdzību arī Kurzemes ebrejiem. Komiteja gādāja par pārtiku, medicīnisko palīdzību, bēgļu iekārtošanu privātos dzīvokļos. Rīgas Ebreju palīdzības komitejā darbojās Pauls Mincs, Aliezers Etingens, Volfs Luns u.c.

Lai protestētu pret ebreju izsūtīšanu no Kurzemes, Latvijas ebreji organizēja delegāciju, kas apmeklēja Krievijas valdības galvu un Iekšlietu ministru Pēterburgā. Militārās aprindas bija ar mieru ļaut Latvijas ebrejiem dzīvot frontes tuvumā, ja Rīgas ebreji nozīmēs par

ķīlniekiem cienījamus pilsoņus no sava vidus, kuriem būs jāatbild, ja tiks atklāti ebreju kontakti ar vācu karaspēku.⁸²

Rīgas ebreji piekrita ķīlnieku sistēmai, lai gan netieši tas it kā nozīmēja valsts nodevēju atzišanu ebreju vidū. Ķīlnieki atradās policijas uzraudzībā, un, ja pierādītu kādu ebreju vainu kara apstākļos, tad ķīlniekiem draudētu nāves sods. Bet tas nenotika. Par šo problēmu Pēteris Krupņikovs raksta: "Krievijas virspavēlniecība, vēlēdamās atrast "grēkāzi", kam varētu uzvelt vainu par neveiksmi vācu frontē, apvainoja valsts nodevībā piefrontes joslas ebreju iedzīvotājus. Virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs pavēlēja izsūtīt no šī rajona visus ebrejus. Sakarā ar to, ka frontes līnija atradās ebreju piespiedu noņemšanas teritorijā, šī pavēle skāra simtiem tūkstošu nevainīgu cilvēku. Tāda rīcība izsauca plašu aprindu sašutumu un protestus. Lai pārliecinātos par šādas vispārdemokrātiskas tendences eksistenci, pietiek ieskatīties Krišjāņa Valdemāra publikācijās par ebreju jautājumu vai R. Blaumaņa rakstos par Dreifusa prāvu Francijā."⁸³ Runa ir par Kr.Valdemāra rakstu "Kāds vārds par židiem Baltijā", kas rāda viņa lojālo attieksmi pret ebrejiem un ir atrodams 1936.g. Rīgā izdoto Kr.Valdemāra rakstu 1. sējumā. Bet R.Blaumanis, tāpat kā franču rakstnieks Emīls Zolā un franču politiķis Žoržs Klemanso, noraidīja apsūdzību pret nevainīgo Parīzes ebreju virsnieku Alfredu Dreifusu, ko apvainoja spiegošanā Vācijas labā, un kas gala rezultātā tika attaisnots kā viltotu dokumentu safabricēšanas upuris. Atšķirībā no krievu melnsimtniekiem, latviešu vairākums bija labvēlīgi noskaņots pret ebrejiem, jo latvieši Krievijas impērijā bija apspiesta tauta - tāpat kā ebreji, un juta līdz vajātiem.

Pēc 1917.g. februāra notikumiem krasi izmainījās situācija Latvijā. Kad Krievijas imperators Nikolajs II bija spiests atteikties no troņa, notikumi Krievijā un Latvijā attīstījās tik strauji kā nekad agrāk. Latviešu izcelsmes ASV profesors Andrievs Ezergailis, raksturodams situāciju Latvijā 1917.g. vasarā, rāda, ka demokrātijai bija raksturīga ne tikai vārda, preses, sapulču un biedrošanās brīvība, bet arī vēlēšanu tiesības. Lielais politisko partiju skaits sarežģīja situāciju, bet nodrošināja izvēles brīvību, kas ir svarīga demokrātijas pazīme. Savā grāmatā "Esejas par 1917.gadu" A.Ezergailis uzsvēra, ka toreiz Latvijas sociāldemokrātiskās organizācijas biedru lielākā daļa bija lielinieki

(boļševiki), kas neatzina citu partiju tiesības eksistēt un kas gribēja demokrātijas vietā savas partijas diktatūru. Taču Rīgas domes vēlēšanu laikā, kas notika 1917.g. augustā, konkurēja 550 kandidāti, kaut gan vajadzēja ievēlēt tikai 120 domniekus. Kandidātu vidū bija arī Rīgas ebreju pārstāvji.⁸⁴ Ebreju vēlētāju vairums bija lielinieku pretinieki, jo atbalstīja privātīpašumu un tirgus attiecības un apsveica demokrātisko ebreju līdztiesību, ko sākot ar 1917.g. pavasari nodrošināja Krievijas pagaidu valdība.

Ebreju pārstāvji bija dažādās partijās, kas piederēja pie dažādiem politiskiem virzieniem. Ebreju vidū bija daudz cionistu (arī Rīgā), kas sapņoja par ebreju valsts radīšanu Palestīnas teritorijā. Tāds bija Josifs Trumpeldors - ebrejs no Kaukāza, kas 1905.g. krievu - japāņu kara laikā tika apbalvots ar 4 Georgija krustiem - tas bija liels gods. Izņēmuma kārtā viņam toreiz piešķīra virsnieka dienesta pakāpi. Ebrejs bija labējais esers M. Višņaks un daudzi kadetu partiju aktivisti. Bet bija ebreji arī boļševiku līderu vidū - Trockis, Zinovjevs, Kameņevs un citi. Taču Rīgā lielinieku vidū ebreju bija maz. Latvijas sociāldemokrātu līderu vidū visi bija latvieši, bet 1917.g. vasarā Rīgā tomēr darbojās 2 ievērojami ebreju izcelsmes lielinieki. Tie bija Semjons Dimanšteins un Semjons Nahimsons.⁸⁵

S.Dimanšteins (1886.- 1938.) bija amatnieka dēls un darbojies Latvijas sociāldemokrātijas Rīgas organizācijā kā propagandists. 1908.gadā viņu arestēja, notiesāja katrogā un izsūtīja uz Sibīriju. 1914.gadā viņš aizbēga uz ārzemēm un 1917.g. Rīgā strādāja par krievu avīzes "Okopnaja Pravda" redaktoru. Šī avīze aģitēja zaldātus pret kara turpināšanu, apgalvojot, ka Kerenska pagaidu valdība joprojām piedalās imperiālistiskā karā, ka Krievijas un Vācijas karš ir abpusēji netaisnīgs.

S.Nahimsons dzimis 1885.g. Liepājā tirdzotāja ģimenē. 1905.gadā viņš bija "Bunda" biedrs, vadīja Liepājas ebreju kaujiniekus, bija viens no matrožu bruņotās sacelšanās organizētājiem šajā pilsētā. Viņam aizmuguriski piesprieda nāves sodu. 1906.g. viņš atstāja "Bundu" un kļuva par aktīvu sociāldemokrātu Kauņā un citās pilsētās. 1907.g. S.Nahimsons emigrēja, Šveicē beidza universitāti. No 1917.g. septembra bija 12.armijas latviešu strēlnieku pulku komisārs, viens no šīs armijas lielinieku līderiem.

Ebreju daļas pāreja komunistu pusē pirms un pēc 1917.gada oktobra apvērsuma bija vairāku iemeslu rezultāts. Cariskajā Krievijā ebrejus

vajāja, un daudzi ebreji noticēja demagoģiskiem solījumiem, it kā padomju vara nodrošinās ebrejiem reālu līdztiesību un iznīcinās antisemitismu. Zināma loma bija tam, ka jūdu pravieši no visnenākajiem laikiem tradicionāli sludināja cīņu par sociālu taisnīgumu un ebreji nereti gribēja piedalīties šajā cīņā. Ebreju vidū bija arī iesakņojusies Vecās derības ideja, ka jūdi esot Dieva izredzēta tauta un tai cilvēces vēsturē stāv priekšā mesiāniska misija. Jāņem vērā arī tas, ka carisma apstākļos pat izglītotiem ebrejiem, ar nelieliem izņēmumiem, nebija pietiekams radošais un vadošais darbs valdības iestādēs, universitātēs un armijā. Bet padomju varas apstākļos ebreju komunisti cerēja šo robu aizpildīt. Sākumā Padomju Krievijā tas tā arī bija, bet drīz sekoja diktatora Staļina naidis pret ebrejiem, valsts antisemitisms, ebreju skolu un citu kultūras iestāžu iznīcināšana, masveidīga ebreju apcietināšana un nošaušana, ebreju izstumšana no komunistiskās partijas un padomju iestādēm. Taču par to ebreji dabūja pārliecināties vēlāk. 1917.gadā ebreju komunisti vēl nezināja, kāda dziļa vilšanās viņus nākotnē gaida.

Latvijā atšķirībā no Krievijas ebreju komunistu 1917.g. bija ļoti maz. Ebreju skaits Latvijā Pirmā pasaules kara gados stipri samazinājās - gandrīz uz pusi.⁸⁶ Tomēr Rīgā palika vēl 22 000 ebreju - apmēram desmitā daļa no Rīgas iedzīvotājiem kara laikā.⁸⁷ Pārējie Rīgas ebreji tāpat kā latvieši devās bēgļu gaitās un dažādās Krievijas guberņās sadūrās ar tādu antisemitismu, kādu līdz šim Latvijā nebija redzējuši.

Krievu rakstnieks Dmitrijs Merežkovskis, kas 1920.g. bija emigrējis no Krievijas un dzīvoja Parīzē, tā raksturoja savu tautu: krievi labi sāk, bet nepabeidz iesākto. Šī tauta ir labsirdīga verdzībā, bet ļauna brīvībā. Tai nav īstas izglītības.

Par pēdējo šaubu nav - 3/4 no Krievijas impērijas iedzīvotājiem bija analfabēti. Lasīt un rakstīt pratēju skaits Latvijā carisma laikā bija nesalīdzināmi lielāks nekā Krievijā. No krievu neizglītotiem zemniekiem nevarēja gaidīt civilizētu pieeju starpnacionālām attiecībām, kaut gan viņi līdzjūtīgi izturējās pret apspiestajiem, jo paši bija tādi.

Kas attiecas uz ļaunumu brīvībā, tad demokrātija nebojā cilvēkus, bet viņus bojā anarhija, kad liekas, ka viss ir atļauts. Tad par brīvību uzskata iespēju laupīt un slepkavot.

Vidzemes ebreji 1917.gadā ar to visu iepazinās ne tikai Krievijā, bet arī Latvijā, kur atradās ap miljonu Krievijas pirmās, piektās un

divpadsmitās armijas karavīru. Pirmais pasaules karš izpostīja Latvijas ebrejus, it sevišķi 1915. un 1917.gadā.

Izsekojot Vidzemes, sevišķi Rīgas, ebreju attīstības procesu, var secināt:

Vidzemē līdz pat 19.gs. sākumam bija tikai daži simti ebreju - nesalīdzināmi mazāk nekā Kurzemē;

pirmā Vidzemes pilsēta, kur oficiāli pierakstīja daudzus ebreju tirgotājus un amatniekus, bija Sloka;

Rīgas ebreju kopiena sākotnēji sastāvēja no iebraucējiem, kas varēja tikai īslaicīgi palikt pilsētā, jo vietējie vācieši negribēja pieļaut konkurenci tirdzniecībā un rūpniecībā;

19.gs. vidū ebrejiem atļāva pastāvīgi uzturēties Rīgā, un tas noteica viņu skaita nemitīgu augšanu;

kaut gan Vidzemes ebreji dzīvoja arī Valkas, Valmieras un citos apriņķos, to vairākums 20.gs. sākumā koncentrējās Rīgā, kur viņi dibināja daudzus tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus.

HRONOLOĢIJA

- 1638.g. - uzcēla Rīgas ebreju namu, kurā atļāva apmesties iebraukušiem ebreju tirgotājiem.
- 1841.g. - Senāts Pēterburgā publicēja noteikumus, kas paredzēja pierakstīt Rīgā pastāvīgi dzīvojošus ebrejus.
- 1897.g. - Rīgā dzīvoja 16 992 ebreji, tas ir 6% no pilsētas iedzīvotāju kopskaita.
- 1905.g. - Rīgā - Maskavas priekšpilsētā - mēģināja organizēt ebreju grautiņus.
- 1915.g. - Sakarā ar Rīgas rūpniecības uzņēmumu evakuāciju uz Iekškrīeviju bēgļu gaitās devās daudzi ebreji.

4. LATGALES EBREJI 1562.- 1918.G.

No 1562.gada līdz 1772.gadam Latgale bija Polijas-Lietuvas valsts varā. Šeit saimniekoja poļu muižnieki un pārpoļotie vācu muižnieki, kas pārgāja katoļticībā, lai saglabātu savas muižas un privilēģijas. Latgali iedalīja četros apriņķos - Ludzas, Viļakas, Rēzeknes, Daugavpils. Apriņķu priekšgalā bija stārsti. Augstākais no tiem bija Daugavpils stārstis. Valsts augstākā Saeima bija Varšavā, bet Daugavpilī nodibināja "mazo Saeimu", kurā bija 6 pārstāvji: 2 muižnieki no Latgales, 2 no Lietuvas un 2 no Polijas.

Polijas muižnieku kārta veidojās no karavīriem, kuriem dāvināja zemi un zemniekus. 16.gadsimtā gandrīz visas poļu armijas jātnieku daļas veidoja muižnieki. To sauca par šļahtu. Tā dalījās lielgruntniekos (magnātos) un sīkos muižniekos (šļahtičos). Muižnieki bieži karoja arī savā starpā, jo daudziem pietrūka zemes un viņi apskauda bagātus magnātus. Kā raksta Arveds Švābe "šļahtai aizejot karā, muižas iznomāja žīdiem, kuri necilvēcīgi izmantoja zemniekus."⁸⁸ Tas izskaidrojams ar to, ka ebrejs varēja saglabāt nomnieka tiesības tikai tad, ja viņš nodrošināja muižniekam maksimālu peļņu. Turklāt ebrejs centās gūt sev labumu, neatklājot muižniekam pilnā mērā ienākumu apjomu.

Jādomā, ka pirmie ebreji ieradās Latgales apriņķos no Polijas 16.gadsimta otrajā pusē, it īpaši pēc tam, kad virkne ebreju grautiņu piespieda viņus meklēt jaunas apmešanās vietas 17.gadsimtā. Ebreju grautiņi bija Viļņā, Brestā, Krakovā, Ļubļinā, Sandomirā. Tie bija gan 1605. un 1617.gadā, gan 1636. un 1639.gadā.⁸⁹ Polijā dzīvoja apmēram 1 miljons ebreju.⁹⁰ Krievija 16.gadsimta beigās un 17.gadsimta sākumā nepieļāva ebreju ieceļošanu savā zemē. Tāpēc ebreji no Polijas bieži vien pārcēlās turpat kaimiņos uz Latgali. Latgale, kas 210 gadus bija Polijas varā, atšķīrās no citiem Latvijas novadiem. Ja Kurzemē un Vidzemē pārsvarā bija luterticīga kultūra, tad Latgalē visvairāk izplatīta bija katoļticība, bet tās austrumu daļā - pareizticība. Latgales etniskais sastāvs bija raibs. Visvairāk bija latviešu, bet šeit dzīvoja daudz poļu, lietuviešu, krievu, baltkrievu un ebreju. 17. un 18.gadsimta mijā ebreju draudzes bija Daugavpilī (Dinaburgā), Krustpilī (Kreicburgā) un citās Latgales pilsētās. Ebreji bija ne tikai tirgotāji, krodzinieki, amatnieki

un muižu nomnieki. Viņiem uzticēja arī muitas iekasēšanu uz robežas, kokmateriāla eksporta organizēšanu. Pret ebreju sīktirgotājiem un amatniekiem, kas apceļoja lauku ciemus, Latgales zemnieki izturējās labsirdīgi. Bet ebrejus, kas nomāja muižas un muižnieku krogus, zemnieki neieredzēja kā apspiedējus un izsūcējus. Par lauku ebreju viltību un apķērību stāstīja dažādas anekdotes, un bieži vien bija grūti atšķirt izdomājumus no patiesības. Piemēram, stāstīja, ka kāds lauku ebrejs piektdien apmaldījās mežā sniegpušu laikā un bažījās vai viņa zirgs drīz atradīs ceļu uz mājām, jo sestdienas priekšvakarā ebrejs nedrīkst braukt un bez tam varēja mežā nosalt. Ebrejs bija bagāts kunga nomnieks. Viņš griezās pie Dieva un lūdza viņu izglābt, solot pārdot savu zirgu un izdalīt naudu nabadzīgiem cilvēkiem. Dievs sadzirdēja lūgšanu, zirgs atrada īsto taciņu un vēl pirms sestdienas iestāšanās ebrejs tika mājās. Mājās viņš nožēloja Dievam doto solījumu, jo viņam bija izcils zirgs. Bet zvērestu lauzt nevarēja un svētdienas tirgū pārdevējs ieradās ar zirgu un gaili padusē. Cik maksā zirgs - jautāja daudzi ieinteresēti pircēji. Tikai divus rubļus, atbildēja pārdevējs, bet zirgs tiek pārdots kopā ar gaili, kurš maksā 100 rubļus. Tā kā tas bija izcils zirgs, tad atradās pircēji, kas labprāt samaksāja 102 rubļus par visu. Toties ebrejs atstāja 100 rubļus sev un izdalīja nabadzīgajiem tikai 2 rubļus.

Ebreju viltība un izveicība dažkārt pat sajūsmināja kristīgu cilvēku, ja viņš pats bija uzņēmīgs un apķērīgs. Bet daudzi uzskatīja ebrejus par krāpniekiem un neizturējās pret viņiem labvēlīgi.

Ebreju ieplūšana Latgalē no Polijas sākās jau 16.gadsimta beigās, tomēr 1766.gadā Latgalē bija tikai ap 3000 ebreju, bet 1772.gadā - apmēram 5000. Šajā gadā, kad notika pirmā Polijas dalīšana un Latgali iekļāva Krievijas sastāvā, Latgali pievienoja Polockas guberņai, bet ar 1802.gadu - Vitebskas guberņai.⁹¹ Tā ebreji izrādījās Krievijas impērijas sastāvā, kaut gan 1686.gadā Krievija aizliedza Polijas ebrejiem ierasties Maskavā, bet 1742.gadā ķeizariene Elizabete padzina visus ebrejus no Krievijas, izņemot tos, kas bija pārgājuši pareizticībā.⁹² Latgales pievienošana Krievijai, kas notika Katrīnas II valdīšanas laikā, nostādīja viņu dilemmas priekšā. No vienas puses viņa gribēja atbrīvot laukus no ebrejiem, kas visai bieži nomāja krogus un veicināja zemnieku piedzirdīšanu. No otras puses viņa, padzenot ebrejus no laukiem, gribēja

veicināt tirdzniecību un rūpniecību pilsētās. Taču šķērslis šajā ceļā bija tas, ka lauzt tūkstošu cilvēku ierasto dzīves veidu bija sarežģīti un iekārtot viņu jaunā dzīves vietā nebija viegli. Un tomēr jau 1772.gadā Katrīna II iesāka šo pasākumu un pavēlēja visus ebrejus, kas dzīvo viņu piespiedu nometināšanas teritorijā, pārcelt uz attiecīgā reģiona pilsētām. Daļēji tas ir izdevies, bet pilnīgi nekad, kaut gan to mēģināja arī 1804.gadā. Daudziem ebrejiem jaunajās vietās nebija iztikas avota un dzīvokļa.⁹³

Dzīvokļa jautājums bija sevišķi smags, jo pilsētās zeme bija dārga un māju īpašnieki izmantoja to apstākli, ka zem klajas debess neviens dzīvot nevar. Tāpēc pilsētās īres maksa par vienu istabu nereti lidzinājās 10 rubļiem, bet daudzu strādnieku un amatnieku mēnešalga bija 8 rubļi pat 19.gadsimtā, kaut gan parasti darbadiena bija 12-14 stundu gara.⁹⁴

Līdz 19.gadsimta beigām ebreju īpatsvars Latgales iedzīvotāju kopskaitā bija niecīgs. 1782.gadā Latgalē dzīvoja ap 168 000 cilvēku,⁹⁵ bet pēc 1784.gada kadastra Latgalē bija tikai 3 698 ebreju. Tā kā Latgales pilsētās un miestos toreiz bija vēl ļoti maz iedzīvotāju, tad apmēram puse no tiem bija ebreji.⁹⁶

Ar tādu ebreju skaitu vietējie tirgotāji un amatnieki daudz maz samierinājās, bet, kad iebruca ebreju tirgotāji no kaimiņu apriņķiem un pat no citām guberņām, piedāvājot lētākas un labākas preces, vietējie tirgotāji neatlaidīgi sūdzējās. Tāpēc 1791.gadā sekoja rīkojums, ka ebreju tirgotāji ir tiesīgi reģistrēties tikai savās guberņās. No 1794. līdz 1804.gadam tika oficiāli noteiktas ebreju piespiedu nometināšanas teritorijas, guberņas, kur viņi varēja dzīvot: Vitebskas (ieskaitot Latgali), Kauņas, Kijevas (izņemot Kijevas pilsētu), Taurijas (izņemot Jaltu un Sevastopoli), Poltavas un Hersonas (izņemot Nikolajevas pilsētu), Podoļskas un Jekaterinoslavas guberņa. 1812.gadā nāca klāt Varšavas un citas Polijas guberņas. Kopumā bija 25 ebreju piespiedu nometināšanas guberņas. To bija apmēram 4,5% no Krievijas teritorijas un tur 19.gadsimta beigās dzīvoja 4 899 327 ebreji - 94% no visiem Krievijas ebrejiem.⁹⁷

Latgale bija viena no ebreju piespiedu nometināšanas teritorijām, un 18. un 19.gadsimta mijā ebreji dzīvoja galvenokārt pilsētās un miestos. Citi pilsētnieki negribēja samierināties ar ebreju konkurenci un prasīja viņu atgriešanos lauku apvidos. Poļi pat uzskatīja, ka tur

viņi ir visai lietderīgi kā degvīna ražotāji un krogu nomnieki, kā lauksaimniecības produkcijas pārdevēji. 1873.gadā Krievijas impērijā ieviesa iedzīvotāju dalīšanu kārtās: 1) tirgotāju, 2) pilsētnieku vai pilsoņu, kuriem pieskaitīja arī amatniekus, 3) zemnieku un citas kārtas, ieskaitot muižnieku kārtu.

Edgars Dunsdorfs min šādus datus par ebreju piederību dažādām kārtām 1897.gadā. Dzimto muižnieku starp ebrejiem nebija, bet personisko muižnieku un ierēdņu - 12, goda pilsoņu - 123, tirgotāju - 1865, pilsoņu - 61 335, zemnieku - 424, pārējo - 92.⁹⁸ Šie cipari liecina par to, ka nospiedošais ebreju vairākums dzīvoja pilsētās un miestos, bet kā tirgotāji tika reģistrēti tikai neliela ebreju daļa, kas sastāvēja ģildēs. Vairums strādāja rūpniecībā, daudzi bija amatnieki, oficiāli neregistrēti siktirgotāji, gadījuma darba darītāji, kalpones bagāto cilvēku mājās, krāvēji, ormaņi. Bet pārējo 92 ebreju vidū bija rabīni un dažu brīvo profesiju pārstāvji. Raksturīgi ir tas, ka neliela ebreju daļa piederēja pie privilīģētām kārtām. Viņu bija mazāk par 0,5%. Tas liecināja par to, ka atsevišķus ebrejus cara varas orgāni pagodināja un atbalstīja par sevišķiem nopelniem, tajā skaitā par imperatora galma nodrošināšanu ar dārglietām, par armijas apgādāšanu un citiem pakalpojumiem. Uzmanību saista arī tas, ka starp Latgales ebrejiem bija vairāki simti zemnieku, ka ebreji, neraugoties uz nopietniem šķēršļiem, nebija pametuši lauksaimniecību.

Kad periodā no 1865. līdz 1904.gadam bija aizliegta grāmatu iespiešana latgaļu valodā latīņu burtiem, šo literatūru entuziasti bija spiesti drukāt Helsinkos, Kēnigsbergā un citās vietās un 35 nelegālos izdevumus (arī lūgšanu grāmatas) nelegāli ievest Latgalē.⁹⁹ To veikt Latgales katoļiem palīdzēja arī ebreji, to skaitā Zeliks no Dagdas, kuru cienīja apkārtējie zemnieki.

19.gadsimta vidū, vēl pirms latgaļiešu grāmatu drukāšanas aizlieguma, trijos Latgales apriņķos dzīvoja gandrīz 11 000 ebreju. 1847.gadā Daugavpils apriņķī bija 7 602 ebreji, Ludzas apriņķī - 2 360, bet Rēzeknes apriņķī tikai 956.¹⁰⁰ Līdz 1860.gadam to skaits nedaudz pieauga un tomēr pilsētās ebreju vēl bija maz, jo arī pašas pilsētas vēl bija mazas. 1860.gadā Daugavpilī bija vairāki tūkstoši ebreju. Sakarā ar to Arveds Švābe raksta: "Šai laikā otro vietu (pēc Daugavpils - J.Š.) ieņēma Ludza (3516), kas bija galvenais tranzīta punkts krievu importa

precēm. Salīdzinot ar Ludzu, Rēzekne 19.gadsimta sākumā bija panīcis miests ar vienu ielu un 754 iedzīvotājiem, no kuriem 70% bija žīdi. Rēzekne sāka augt tikai pēc 1836.gada, kad caur to izvilka Pēterburgas-Varšavas šoseju. 1852.gadā tur jau dzīvoja 1340 cilvēku. Visām trim Latgales pilsētām kopā bija četrreiz mazāk iedzīvotāju nekā Rīgai.¹⁰¹

Latgales ebrejus, kuru līdzekļi pārsniedza 500 rubļus gadā, ieskaitīja tirgotāju kārtā, bet ebreju lielāko daļu - pilsoņu kārtā un tiem bija jāatstāj lauki. Vitebskas gubernators stingri raudzījās, lai šis rīkojums tiktu izpildīts, kaut gan citās guberņās tādas stingrības nebija, jo administrācija bija liberālāka. Tāpēc Latgales ebrejiem bija jāpāriet uz pilsētām un miestiem. Viņu ekonomiskais stāvoklis pasliktinājās. Pie tam ebreji maksāja divreiz lielāku galvas naudu nekā kristīgie pilsoņi. Arī reģistrētie ebreju tirgotāji maksāja divreiz lielākus nodokļus nekā kristīgie tirgotāji. Daļēji tas veicināja ebreju izceļošanu uz jauniem novadiem, lai pārietu uz produktīvu zemkopju un lopkopju darbu. Zināmā mērā tas stimulēja ebreju enerģiju un izturību, jo viņiem bija jāizkuļas no strupceļa grūtākos apstākļos, nekā tie bija viņu konkurentiem.

Tāpat kā Rīgā un Kurzemē ebreji vāca brīvprātīgus ziedojumus, lai palīdzētu trūcīgiem un uzturētu reliģiskās skolas un sinagogas.

Neraugoties uz nelabvēlīgiem apstākļiem, ebreju iedzīvotāju skaitliskais sastāvs Latgalē, galvenokārt pateicoties to dabiskajam pieaugumam, nemitīgi palielinājās. Par to liecina šāda tabula.¹⁰²

Apdzīvotie punkti	Ebreju skaits 1847.g.	Ebreju skaits 1897.g.
Daugavpils	2 918	32 400
Krāslava, Līvāni, Gostiņi, Preiļi, Višķi, Dagda,	4 604	15 432
Varakļāni, Malta un apkārtnē	414	3 647
Rēzekne	542	6 478
Ludza un apkārtnē	2 360	6 282
Kopā	10 838	64 239

Pirmā pasaules kara priekšvakarā Latgalē jau bija 80 000 ebreju.

17.gadsimtā Latgales apriņķu stārsti no muižnieka Plātera dzimtas gribēja pārvietot administratīvās iestādes no Dinaburgas uz Krāslavu,

lai pārvērstu šo miestu par Latgales administratīvo centru. Vienlaicīgi Latgales ebreji nolēma pasludināt Krāslavu par savu reliģisko centru.¹⁰³ Bet 19.gadsimta beigās par Latgales ebreju centru neapšaubāmi bija kļuvusi Daugavpils. Taču jāuzsver, ka Latgales iedzīvotāju vairākums vienmēr bija latvieši. Boļeslavs Brežgo norāda, ka pēc 1862.gada Latgalē dzīvoja 261 326 cilvēki (pilsētās apmēram 13%), bet latviešu tikai uz laukiem bija gandrīz 175 000.¹⁰⁴ Ebreji allaž sastādīja Latgales iedzīvotāju mazākumu. Tadeušs Puisāns atzīmē, ka 1897.gadā Daugavpils apriņķī ebreji sastādīja 20,03% no iedzīvotājiem, Ludzas apriņķī - 4,88%, bet Rēzeknes apriņķī - 7,41%.¹⁰⁵ Latgales mazajās pilsētās un miestos ebreju kopskaits bija apmēram tāds pats kā Daugavpili - lielākajā Latgales pilsētā. Tāpat kā Vidzemē ebreju vēsturē ir galvenām kārtām Rīgas ebreju vēsture, tā Latgalē ebreju vēsture ir pārsvarā Daugavpils ebreju vēsture.

Daugavpils vēsture apgaismota rakstu krājumā par Latvijas pilsētām, kas tika 1938.gadā izdots Rīgā, bet 1979. Amerikas Savienotajās valstīs.¹⁰⁶

Vecdaugavpils pilskalnā Livonijas ordeņa mestrs Ernsts fon Rasburgs 1275.gadā uzcēla Dinaburgas pili un to uzskata par Daugavpils sākumu, kaut gan šī pils atradās tālu no Daugavpils cietokšņa, kas tika celts tagadējā Daugavpils teritorijā, kuru it kā bija izraudzījis Krievijas cars Ivans IV, bet 1582.gadā uzcēluši poļi, 20 kilometrus no Vecdaugavpils.¹⁰⁷ 1833.gadā krievi turpināja celt vairākkārt karos izpostīto cietoksni. Lielais pilsētas garnizons piesaistīja daudz ebreju un krievu iedzīvotāju. 1840.gadā Daugavpili bija 11 360 iedzīvotāji, bet 1860.gadā kopā ar garnizona karavīriem 13 200 iedzīvotāju. Sevišķi Daugavpils saimniecisko dzīvi veicināja dzelzceļa būve. Par to raksta Arveds Švābe: "No 1858.gada līdz 1861.gadam ar angļu kapitālu un angļu inženieriem izbūvēja 217 kilometri garo dzelzceļu starp Rīgu un Daugavpili, ko 1865.gadā pagarināja līdz Vitebskai un 1871.gadā līdz Caricinai (Staļingradai) pie Volgas."¹⁰⁸

Pilsētas nosaukumu vairākkārt mainīja. Kad 1656.gadā krievu karaspēks padzina no Dinaburgas zviedru karavīrus, pilsētu nosauca par Borisoglebsku, jo tas notika svēto Borisa un Gļeba piemiņas dienā. 1893.gadā Aleksandrs III pavēlēja pārdēvēt pilsētu par Dvinsku, bet kopš 1920.gada pilsētas nosaukums ir Daugavpils. Vietējam cietoksnim

bija svarīga militāra nozīme, bet reizē tas kavēja pilsētas uzcelšanu. Tomēr palielinājās Daugavpils tirdznieciskā nozīme, jo pilsētā bija labības un citu preču noliktavas visam Daugavas transportam.¹⁰⁹ Krievijas varas laikā Daugavpils iegāja gan vienas, gan otras guberņas sastāvā. Izveidojoties Polockas vietniecībai, Daugavpils 1777.gadā kļuva par tās apriņķa pilsētu, bet 1802.gadā, kad izveidojās Vitebskas guberņa, Daugavpili ieskaitīja tās sastāvā.¹¹⁰ Pilsētas iedzīvotāju skaits palielinājās no 11 361 cilvēki 1840.gadā līdz 113 048 iedzīvotājiem 1913.gadā. 1912.gadā Daugavpili bija 2210 rūpniecības, tirdzniecības un amatniecības uzņēmumu, tajā skaitā lielas tirdzniecības firmas un ap 100 fabriku. Tirdzniecībā dominēja tādas preces kā lini, kaņepāji, linsēklas, ādas, kokmateriāli un labība. Rūpniecībā svarīgākie uzņēmumi bija dzelzceļu darbnīcas, čuguna lietuves, koku zāģētavas, ādas apstrādāšanas uzņēmumi, kā arī papirosu, sērkociņu, šokolādes preču ražošana.¹¹¹

Daudzi uzņēmumi piederēja ebrejiem. To dzīvi Daugavpili vispusīgāk un konkrētāk par citiem autoriem ir izpētījis vietējais novadpētnieks Zalamans Jakubs, kas šim darbam ir veltījis pusgadsimtu. Viņa 1993.gada apcerējumā ir norādīti sekojoši fakti. 1865.gadā no 29 548 pilsētas iedzīvotājiem 11 411 (38,6%) bija ebreji, bet līdz 1913.gadam to skaits pieauga līdz 55 686 cilvēkiem, kas sastādīja 49,3% no pilsētas iedzīvotājiem.

Vienā ebreju anekdotē iebraucējs jautā Berdičevas pilsonim:

"Kāda daļa no pilsētas iedzīvotājiem ir ebreji?"

- "Puse," atbildēja vietējais.

- "Bet otrā puse?"

- "Otrā puse ir ebrejietes," sekoja atbilde.

Daugavpili 1913.gadā tā nebija, bet apmēram puse no pilsētas iedzīvotājiem bija ebreji.

Jau 19.gadsimta beigās 39% no Daugavpils ebrejiem bija nodarbināti rūpniecībā un vairums ebreju bija amatnieki - atslēdznieki, kalēji, galdnieki, drēbnieki, zeltkaļi, krāsotāji u.c.¹¹² Svarīga vieta ebrejiem bija pilsētas uzņēmēju vidū. Z.Jakubs min sekojošus samērā lielus rūpniecības uzņēmumus, kuru īpašnieki bija ebreji: Š.Zaksa sērkociņu fabrika ar vairāk nekā 600 strādniekiem (dibināta 1686.gadā), I.Senderzona tabakas fabrika ar 60 strādniekiem (1880), A.Šteina pogu

fabrika ar 40 strādniekiem (1888), Š.Levšteina mēbeļu fabrika ar 50 strādniekiem (1895), D.Gurviča kokzāģētava ar 30 strādniekiem (1897) un citi uzņēmumi.

19.gs. beigās pilsētas tirdzniecībā bija nodarbināta apmēram viena trešdaļa no ebrejiem. 1914.gadā izdotā rokasgrāmatā "Dvinčaṣin" norādīts, ka tirdzniecība Dinaburgā ir koncentrēta galvenokārt ebreju rokās, kas pārsvarā tirgojas ar liniem un kokmateriāliem, un tirdzniecības gada apgrozība pārsniedz 10 miljonus rubļu. Tika norādīts, ka ebrejiem ir tirdznieciski sakari ar Rīgu un ārzemēm.

Z.Jakubs atzīmē ebreju līdzdalību pilsētas pārvaldē. Katrīna II 1785.gadā pieļāva ebreju ievēlēšanu pilsētu maģistrātos, rātēs un domēs. 1800.gadā viens no Dinaburgas birģermeistariem bija ebrejs Šoloms Movšovičs, bet rātskungs Joseļs Leizerovičs. 1847.gadā no 4 Dinaburgas rātskungiem 3 bija ebreji - D.Berezņevskis, I.Kagans un Z.Vulfsons.¹¹³

Pakāpeniski attīstījās ebreju mācību iestādes Daugavpili un citās Latgales pilsētās. Daļa jaunās paaudzes pēc reliģiskās pamatskolas apguva valodas, dabaszinātņi, matemātiku. 19. un 20.gadsimta mijā Daugavpili bija trīs pamatskolas ebrejiem, kur mācīja krievu valodā. Tādas skolas bija arī Rēzeknē un Ludzā.¹¹⁴ Kopš 1887.gada Daugavpili darbojās ebreju arodskola zēniem, bet ar 1902.gadu arodskola ebreju meitenēm, kur varēja apgūt šuvējas profesiju.

Daugavpils ebreju strādnieku un amatnieku vidū liela ietekme bija ebreju sociāldemokrātu organizācijai Bunds (Savienība), kas 1905.gada priekšvakarā apvienoja apmēram 1000 biedru Mendela Skuteļska un Mendela Deiča vadībā. 1905.gada vasarā Daugavpils sociāldemokrāti "organizēja politiskos streikus un demonstrācijas, lai protestētu pret lauka kara tiesas pasludināto nāves sodu Bunda kaujiniekam Mendelam Deičam. Demonstrācijā Daugavpili piedalījās ap 20 tūkstoši cilvēku. Cara valdība apmainīja M.Deičam sodu ar ieslodzījumu katorgā."¹¹⁵

Sakarā ar ebreju līdzdalību 1905.gada revolūcijā Krievijā sākās jauns grautiņu vilnis. Tie notika Odesā, Kijevā un simtās citās pilsētās.¹¹⁶ Arī Latgales ebreji dzīvoja bailēs no grautiņiem, jo Daugavpili, Rēzeknē un Ludzā, kā to atzīmēja I.Ronis, bija melnsimtnieciskās organizācijas, kas apvienoja ap 1500 krievu šovinistu. Lai glābtu sevi, daudzi ebreji nolēma emigrēt uz ASV, Kanādu, Palestīnu un citām zemēm.

Daugavpili darbojās Eiropas kolonizācijas komitejas filiāle, kurā pēc atbalsta 1907.gadā griezās 623 pilsētas ebreji, bet 1909.gadā - 754.¹¹⁷ Pēc 1914.gada daudzi Daugavpils ebreji pameta šo piefrontes pilsētu un tās ebreju skaits no 1913.gada līdz 1920.gadam samazinājās apmēram piecas reizes - līdz 11 838 cilvēkiem.¹¹⁸

1917.gadā svarīgākie politiskie notikumi Latvijas austrumu novadā bija divi Latgales pārstāvju kongresi Rēzeknē aprīlī un decembrī. 1917.gada pavasarī kongresā piedalījās tikai latvieši, jo krievi, poļi un ebreji to uzskatīja par latgaļu iekšējo lietu. Kongresā bija 283 delegāti un tajā nolēma, ka Latgalei ir jāatdalās no Vitebskas guberņas un jāpievienojas citiem latviešu novadiem. Taču Krievijas pagaidu valdība tam nepiekrita.¹¹⁹ Un vietējie krievi savā sapulcē Rēzeknē arī izteicās pret atdalīšanu no Vitebskas guberņas.¹²⁰

Latgales pārstāvju otrajā Rēzeknes kongresā 1917.gada decembrī piedalījās 343 delegāti, tajā skaitā divi ebreji.¹²¹ Kongress atkārtoti ar balsu vairākumu nolēma, ka Latgalei jāatdalās no Vitebskas guberņas. Šoreiz Krievijas boļševiku vadītāji tam piekrita, jo cerēja, ka visā Latvijā nodibināsies padomju vara. Tadeušs Puisāns raksta, ka lēmums par Latgales apriņķu atdalīšanu no Vitebskas guberņas tika pieņemts ar 202 balsīm, "krievu un ebreju delegātiem balsojot pretim."¹²² Var tikai minēt, kāpēc ebreji balsoja pret Latgales pārstāvju vairākuma lēmumu. Nav izslēgts, ka vietējo ebreju pārstāvji nepārvaldīja latviešu un latgaļu valodu un jutās omulīgāk krieviski runājošo vidū.

Situācija Latgalē 1917.gada beigās bija sarežģīta. Padomju varas apstākļos daļa iedzīvotāju cerēja uz jauniem varas vīriem, domāja, ka tie uzlabos trūcīgo ļaužu stāvokli. Šīs ilūzijas bija saistītas ar to, ka daļai iedzīvotāju jau pirms Pirmā pasaules kara klājās grūti, bet kara gados vēl sliktāk. V.Viktorovs 1993.gada 16.oktobrī publicēja Daugavpils avīzē "Dinaburg" faktus, kas raksturo iedzīvotāju stāvokli kara priekšvakarā, Daugavpili toreiz bija 9000 kalpotāju, kas pelnīja caurmērā vairāk nekā 92 rubļus mēnesī un varēja irēt divistabu dzīvokli par 20 rubļiem mēnesī. Brīvo profesiju pārstāvju un radošā darba darītāju Daugavpili bija ap 4000 un viņu caurmēra ienākumi pārsniedza 140 rubļus mēnesī. Tie bija turīgi cilvēki, kas varēja sev daudz ko atļauties, jo 1913.gadā kilogramu gaļas varēja nopirkt par 85 kapeikām, kilogramu sviesta par 1 rubli un 50 kapeikām, 10 olas par 35 kapeikām,

puđu kartupeļu par 24 kapeikām. Neraugoties uz šīm samērā lētajām cenām, daudziem strādniekiem klājās grūti, jo viņu mēnešalga bija 14 vai 15 rubļi un viņi nevarēja segt izdevumus pārtikai, apģērbam un dzīvoklim. Kara laikā kļuva vēl grūtāk, un 1917.gadā Daugavpili dislocējās liels 5.armijas garnizons. Ceturtajā kara gadā daudziem zaldātiem galīgi apnika karot, un tas radīja revolucionāri noskaņoto zaldātu kustību, ko dēvēja par "dvincu kustību", jo pilsētas oficiālais nosaukums bija "Dvinska". Tāpēc 1917.gada oktobrī, kad Daugavpili notika 5.armijas padomju kongress, izpildkomitejā ievēlēja 28 boļševikus un 8 kreisos eserus, 9 meņševikus un 15 labējos eserus. Lieliniekiem, kurus atbalstīja kreisie eseri, bija neliels pārsvars. Tāpēc par 5.armijas izpildkomitejas priekšsēdētāju ievēlēja boļševiku ebreju Efraimu Skļanski (1892-1925), kas pilsoņu kara laikā bija Padomju Krievijas bruņoto spēku vadītāja Trocka vietnieks. Tomēr Latgalē boļševikiem nebija tāda atbalsta kā Vidzemē, kur 1917.gada novembrī Krievijas satversmes sapulces vēlēšanās par tiem balsoja 72% vēlētāju (latviešu strēlnieku pulkos - 96%). Latgalē par boļševikiem balsoja tikai puse no vēlētājiem. Tas ir izskaidrojams ar katoļu sašutumu par boļševiku uzbrukumiem baznīcai. Tas ir daļēji izskaidrojams arī ar ebreju privātpašnieku pretošanos boļševikiem, kas atcēla privātpašumu uz ražošanas līdzekļiem.

Boļševiku vara Latgalē turpinājās tikai dažus mēnešus. 1918.gada februārī Latgali, tāpat kā visu Latviju, okupēja vācu karaspēks, kas palika šeit līdz gada beigām. Vācu militārā administrācija nozīmēja par Daugavpils pilsētas galvu bagātu ebreju uzņēmēju J.Movšenzonu. Kad 1919.gadā atkal tika nodibināta padomju vara Daugavpili, Movšenzonu un citus ebreju uzņēmējus nošāva. Tā mainījās Latgales ebreju liktenis. Tie piedzīvoja gan savu tiesību paplašināšanu, gan sava ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu, gan arī baigus gadus - ciešanas un zaudējumus.

Analizējot pārmaiņas Latgales ebreju stāvokli, var izdarīt dažus secinājumus:

ebreji bija kļuvuši par pastāvīgiem Latgales iedzīvotājiem agrāk nekā Vidzemē, un to īpatsvars Latgales pilsētās un miestos bija liels; Latgales trīs apriņķi Vitebskas guberņā bija ebreju piespiedu noņemšanas teritorijas sastāvā, tāpēc ebreju skaits šajos apriņķos strauji pieauga;

par Latgales ebreju galveno centru kļuva Daugavpils, kur viņi bija galvenokārt amatnieki, bet nereti arī bagāti uzņēmēji; Daugavpils ebreji jau 18. un 19.gadsimta mijā un arī turpmāk bija pilsētas pārvaldes vadītāju starpā; Pirmā pasaules kara gados daudzi Latgales ebreji devās bēgļu gaitās un viņu īpatsvars Latvijas austrumu daļā krasi samazinājās.

HRONOLOĢIJA

- 1562.g. - sākās Polijas ebreju ieplūšana Latvijā.
- 1794.-1804.g. - tiek noteiktas ebreju piespiedu apmetināšanas teritorijas, kuras ietver Latgali.
- 1865.g. - tiek aizliegta grāmatu iespiešana latgaļu valodā (latiņu burtiem) un ebreji piedalās to nelegālā izplatīšanā.
- 1913.g. - gandrīz puse no Daugavpils iedzīvotājiem bija ebreji.
- 1917.g. - notika otrais Latgales pārstāvju kongress, kurā piedalījās ebreju delegāti.

5. EBREJI LATVIJAS REPUBLIKĀ 1918.- 1939.G.

1918.gada 18.novembrī Rīgā Nacionālajā teātrī tika svinīgi proklamēta neatkarīgā Latvijas valsts. Tas kļuva iespējams pateicoties tam, ka Tautas padomē (priekšparlamentā) savus pilnvarotos pārstāvjus sūtīja ne tikai Latviešu Zemnieku savienība un citas pilsoniskās partijas, bet arī Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija un mazākumtautību partijas, tajā skaitā ebreju politiskās organizācijas. Kārlis Ulmanis, kas bija ministru prezidents līdz pat divdesmito gadu sākumam, saprata, ka komunisma draudi Latvijā jaunās valsts atbalstīšanai prasa saliedēt visus politiskos spēkus (arī mazākumtautības). Un tas veiksmīgi tika panākts. Izņemot komunistus (lieliniekus), Latvijas Republiku atbalstīja visas politiskās partijas, ja neskaita nelielu politiķu grupu ar Andrievu Niedru priekšgalā, kas atbalstīja vācu agresorus un gribēja, lai Latvija kļūtu par Vācijai pakļautu teritoriju. 1918.gada aprīlī vācu karavīru un baltvācu baronu pučs Liepājā mēģināja gāzt Ulmaņa valdību, bet tas neizdevās, jo viņa ministri pārcēlās uz kuģi "Saratova", kas atradās angļu karakuģu aizsardzībā. K.Ulmaņa valdība "uz ūdeņiem" pastāvēja vairākus mēnešus, vienlaicīgi ar provācistisko A.Niedras valdību Liepājā un komunistisko P.Stučkas valdību Rīgā. Lai viņa valdībai būtu plašāka sociālā bāze, K.Ulmanis ministru kabineta sastāvā iesaistīja arī tos vietējos vāciešus, kas bija lojāli pret Latvijas neatkarīgo valsti, un ebreju politiķi - juristu Paulu Mincu, kurš bija kļuvis par valsts kontrolieri.

Taču 1918.gada beigās un 1919.gada sākumā latviešu vairums atbalstīja nevis K.Ulmaņa valdību, bet gan P.Stučkas valdību. Tas ir izskaidrojams ar vairākiem cēloņiem. Latviešu komunisti neskopojās ar solījumiem aplaimot bezzemniekus un nodrošināt latviešu tautai pašnoteikšanās tiesības, lai gan netaisījās solīto izpildīt. Līdz vāciešu 1919.gada 16.aprīļa pučam Liepājā daudzi latvieši K.Ulmaņa valdību maldīgi uzskatīja par provācisku valdību, jo tās karaspēks pulkveža Oskara Kalpaka vadībā kopā ar ģenerāļa Fon der Golca brīvprātīgajiem no Vācijas cīnījās pret lieliniekiem. Jāņem vērā arī tas, ka padomju varu Latvijā 1919.gadā nodibināja latviešu strēlnieki, kas 1918.gadā Sarkanās armijas sastāvā cīnījās Krievijā, jo negribēja, lai baltie ģenerāļi atjaunotu vienotu un nedalītu Krievijas impēriju, kas izslēgtu Latvijas

neatkarību. Kad latviešu strēlnieki atgriezās Latvijā, iedzīvotāji tos uzņēma kā savējos, jo tie bija dēli, brāļi, tēvi un citi radnieki. Ievērojot visu to, kļūst saprotami Edgara Andersona vārdi, ka "vairums iedzīvotāju gaidīja P.Stučkas valdību kā "isteno" latviešu tautas interešu aizstāvi."¹²³ Taču drīz ilūzijas izgaisa. Padomju Latvijā plašumā gāja sarkanais terors. Bezzemnieki individuālās saimniecības nedabūja. Krievijas pasludinātā Padomju Latvijas neatkarība izrādījās fikcija, un komunistu vadītajā teritorijā bija bads.

1919.gada pavasarī tautas vairākums saprata, ka tās vitālo interešu aizstāve ir tieši K.Ulmaņa valdība, ko atbalstīja Lielbritānija, Francija un citas rietumu valstis. Mīts par K.Ulmaņa provācisko politiku izgaisa, un 1919.gada jūnijā Latvijas armijas Ziemeļu brigāde Jorģa Zemitāna vadībā kopā ar igauņu divīzijām sakāva vācu karaspēku pie Cēsīm. Saskaņā ar Strazdmuižas pamieru Vācijas brīvprātīgajiem bija jāatstāj Latvija. Pirms tam 1919.gada maijā P.Stučkas valdība bēga uz Rēzekni. Daudzi tās karavīri pārgāja latviešu nacionālās armijas pusē. Šai armijai priekšā stāvēja vēl smagas kaujas. Tā saucamajā P.Bermonta-Avalova "krievu" armijā 80% karavīru bija Fon der Golca brīvprātīgie no Vācijas un tikai 20% bija krievu karagūstekņi, kas tika atbrīvoti no vācu gūsta. Tikai 1919.gada 11.novembrī Latvijas nacionālā armija Rīgas pievārtē sakāva 50 000 vīru lielo bermontiešu armiju un pēc tam, 1919.gada beigās, ar Polijas divīzijas palīdzību atbrīvoja Latgali no Sarkanās armijas. Latviešu izcelsmes ASV profesors Edgars Andersons raksta, ka "Latvijas atbrīvošanas kara beigu posmā Latvijas nacionālajā armijā bija 76 000 vīru, kas jau bija diezgan nopietns spēks."¹²⁴ Šīs armijas sastāvā cīnījās arī daudzi ebreji. 1931.gadā jidiša valodā sāka izdot almanahu "Atbrīvotājiem", ko rediģēja Ichaks Vaispops. Tajā bija teikts, ka ebreju karavīru procents Latvijas nacionālajā armijā bija lielāks nekā ebreju īpatsvars Latvijas iedzīvotāju kopskaitā, jo gandrīz puse no Latvijas ebrejiem kara gados devās bēgļu gaitās un vēl nepaspēja atgriezties Latvijā. H.Bregmanis raksta: "1918.gada 18.novembrī, kad tika proklamēta Latvijas Republika, ebreju sabiedrība visai atturīgi uzņēma K.Ulmaņa pagaidu valdību. Tikai 1919.gada rudenī Latvijas ebreji sāka aktīvi atbalstīt Latvijas nacionālās armijas cīņu pret Bermontu. Bermonta uzbrukuma laikā 1919.gadā Liepājā nodibinājās t.s. "skolnieku rota", no kuras gandrīz puse kareivju bija Liepājas ebreju

skolēni. Arī Rīgā izveidojās studentu rota, un līdzās latviešiem Rīgas pievārtē pret Bermontu varonīgi cīnījās vairāk nekā 30 ebreju studentu. 12 ebreju virsnieki un 20 ārsti piedalījās Latvijas armijas cīņās 1919. un 1920. gadā. Vispār Latvijas armijas rindās 1919. gada beigās bija ap 1000 ebreju karavīru. Kaujās krita ap 100 ebreju, 3 ebreji par izcilu varonību bija apbalvoti ar Lāčplēša ordeni un desmitiem - ar Triju Zvaigžņu ordeni.¹²⁵

Tas, ka ebreji sākumā pret K. Ulmaņa valdību izturējās atturīgi, laikam izskaidrojams ar to, ka daudzi neticēja, ka šī valdība spēs noturēt varu savās rokās. Bet H. Bregmanis arī raksta par to, ka 1919. gadā ebreju vairums "bez sevišķām simpātijām izturējās pret padomju varu".¹²⁶ M. Bobe vēl noteiktāk raksta par ebreju naidīgo nostāju pret P. Stučkas valdību, jo tā konfiscēja ebreju īpašumus, šāva ebreju tirgotājus kā spekulantus, jo "padomju varas politika bija antisemitiska".¹²⁷ M. Bobe raksta arī par to, ka no Latvijas nacionālās armijas 12 ebreju virsniekiem 11 bija dabūjuši dienesta pakāpi Krievijā - Kerenska valdības laikā, bet viens - jau Latvijas armijā. 2 no šiem virsniekiem krita kaujās. Tie bija leitnanti A. Fridbergs un R. Laters.¹²⁸

Ebreju karavīri cīnījās ne tikai pret bermontiešiem, bet arī pret Sarkanarmiju Latgalē un piedalījās arī Latgales partizāņu pulka kaujās pret sarkanarmiešiem. Šajā pulkā iestājās tie, kas nevarēja tikt pāri frontes līnijai un pievienoties Latvijas nacionālajai armijai. Partizāņu vidū bija 70 ebreju.

Leo Dribins raksta,¹²⁹ ka 1928. gadā tika dibināta "Ebreju tautības Latvijas atbrīvotāju biedrība", kas veicināja ebreju un latviešu savstarpējo saprašanos.

1929. gadā par biedrības goda locekli tika ievēlēts Latvijas valsts prezidents Gustavs Zemgals. Šī biedrība ar dziļu cieņu popularizēja ebreju karavīrus, kas atbrīvošanas kara laikā izcēlās ar savu varonību. To vidū bija četri ebreji, kas tika apbalvoti ar Lāčplēša ordeni - Josifs Hops, Roberts Meleckis, Makss Gringuts, kas piedalījās pārdrošos izlūku gājienos Sarkanās armijas aizmugurē, un Josifa brālis Samuils Hops, kas iznesa no kaujas lauka divus smagi ievainotus latviešu karavīrus. Ar Trīs zvaigžņu ordeni tika apbalvots 5. Cēsu kājnieku pulka leitnants Reinuss Bermans, kas kopā ar 25 kareivjiem saņēma gūstā sarkanarmiešus un ieguva vērtīgas trofejas - ieročus. Šo ordeni saņēma

arī Oskara Kalpaka bataljona brīvprātīgie - vecākais seržants Leo Blumbergs un seržants Leopolds Šalits, kas jau 1919.gada sākumā bija iesaistīties Latvijas nacionālās armijas rindās. Trīszvaigžņu ordeņa kavalieri bija arī J.Zemitāna brigādes brīvprātīgais Hiršs Berkovičs, kas dienēja 4.Valmieras pulkā un studentu bataljona ebreju karavīri E.Rihters, F.Farbman, J.Binders, M.Špagins un citi. Ebreji bija ne tikai kājnieku pulkos, bet arī aviācijā, flotē un bruņuvilcienos. Sevišķi aktīvi ebreji cīnījās pret Bermonta-Avalova karaspēku, jo šis pulkvedis (orķestra diriģents) vajāja ebrejus okupētajās teritorijās.

Latvijas armija miera laikā samazinājās līdz 20 000 karavīriem un 1933.- 1939.g. periodā vairāk nekā 5% no tiem bija ebreji,¹³⁰ atbilstoši ebreju īpatsvaram Latvijas iedzīvotāju kopskaitā. Latvijā bija nedaudz mazāk par 5% ebreju no visa iedzīvotāju kopskaita.¹³¹ Novērtējot šo proporciju un runājot par Latvijas Republikas nacionālo sastāvu, 1939.gadā izdots statistikas krājums rakstīja: "Nacionālajam sastāvam ir liela nozīme valsts dzīvē. Ja kādā valstī ir sevišķi daudz cittautiešu, tad tādā valstī rodas visādi sarežģījumi. Parasti cittautieši ir neapmierināti ar savu stāvokli un atrod, ka vairākuma tautība tos visādi apspiež un nedod to, kas tiem pienāktos. Latvija šinī ziņā atrodas izdevīgākā stāvoklī, jo nacionālā sastāva ziņā Latvija ir nacionāla valsts, 3/4 no visiem iedzīvotājiem ir latvieši.

Saprotams, ir valstis, kurās vienas tautības iedzīvotāji sastāda vēl lielāku procentu, tomēr ir daudzas valstis, kurās vairākuma tautības procents ir vēl mazāks."¹³²

Latvijas iedzīvotāju skaits no 1910.gada līdz 1925.gadam samazinājās no 2 252 000 līdz 1 845 000. Aktīvo (strādājošo) iedzīvotāju skaits sastādīja gandrīz 2/3, bet pilsētu iedzīvotāju skaits - apmēram 1/3.¹³³

Dzīves līmenis bija samērā augsts. Piemēram, gaļas patēriņš, izņemot putnus un medījumus, caurmērā uz vienu iedzīvotāju bija 85 kilogrami (Polijā - 12 kilogrami, bet ASV - 62 kilogrami).¹³⁴

Ebreju vairākums bija apmierināti ar saviem ienākumiem. Pēc Latvijas Tautas Labklājības ministrijas datiem 1926.gadā iztikas minimums Rīgā bija 99,35 santīmi dienā - viegla darba darītājam un 189 santīmi dienā - smagā darba darītājiem.¹³⁵ Kurpnieka mēnešalga divdesmito gadu vidū svārstījās starp 70 un 120 latiem, bet drēbnieka -

starp 60 un 140 latiem. Par tādu naudu varēja daudz ko nopirkt. Ebreju uzņēmējs M. Galperins Daugavpili 1 metru vīriešu kostīma vilnas drēbi pārdeva par 8 latiem,¹³⁶ apavi maksāja apmēram 7 latus, bet vienu istabu Daugavpili varēja noīrēt par 10 latiem mēnesī (Rīgā īres maksa bija lielāka).

1 kg cūkgaļas maksāja 1,5 latu, sviests - apmēram tikpat daudz, biežpiena siers - 60 santīmu kilogramā, 1 litrs piena maksāja 11 santīmus.¹³⁷ Kaut gan Latvijā bija arī trūcīgi ebreji, bija arī daudz turīgu uzņēmēju, brīvo profesiju pārstāvju un citu labi situētu ebreju. Miera laikā armijā vairs nebija ebreju virsnieku, bet bija kara ārsti un citi ierēdņi ar virsnieka pakāpi. Piemēram, Daugavpils garnizonā dienēja jātnieku pulka orķestra diriģents kapteinis Ginzburgs, terapeits kapteinis Tregers un veterinārārstu pulkvežleitnants Puklins, kas pelnīja gandrīz 300 latus mēnesī.

Ebreji bija nodarbināti dažādās nozarēs. M. Šacs-Aņins salīdzina viņu īpatsvaru tajās 1897. un 1921.gadā.¹³⁸

Ebreju procents dažādās nozarēs (no visiem strādājošiem ebrejiem) 1897.g.

Lauksaimniecībā	2,23
Rūpniecībā	49,88
Tirdzniecībā	34,5
Kalpotāji	6,14
Inteliģentas profesijas	1,24
Zaldāti	3,27
Ierēdņi	0,55

1921.gadā rūpniecībā samazinājās ebreju skaits, bet intelektuālā sfērā pieauga. Bet tā bija pagaidu parādība.

Šie cipari neatklāj cik, piemēram, rūpniecībā bija uzņēmēju un cik algotu strādnieku. 1921.gads nav visai raksturīgs, jo daudzi bēgļi vēl nebija paspējuši atgriezties no Krievijas. Raksturīgāki ir Ā. Šildes dati par 1924.gadu. Viņš raksta, ka šajā gadā 41% no visiem Latvijas tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības uzņēmumiem piederēja ebrejiem, kaut gan to īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā sastādīja mazāk nekā 5%. Bet latviešu bija ap 75% no visiem iedzīvotājiem un tiem piederēja tikai 38% no minētiem uzņēmumiem. 1925.gadā Latvijas ārstu vidū bija 29% ebreju un 41% latviešu, bet 1927.gadā advokātu vidū

bija 16% ebreju un 41% latviešu.¹³⁹ Latviešu juristu bija daudz vairāk nekā ebreju juristu, bet ārstu vidū ebreju bija nesamērīgi daudz, jo tā jau sen bija tradicionālā ebreju profesija. Pilnīgi neatbilstoša bija proporcija starp latviešu un ebreju uzņēmēju skaitu pilsētās. Ja laukos dominēja latviešu privātpašnieki, tad pilsētās - ebreju uzņēmēji, kas jau cara laikā paspēja uzkrāt kapitālu un pieredzi, kā arī nodibināt sakarus ar ārvalstu firmām eksporta un importa operācijās, kam bija ļoti svarīga nozīme.

Latvijas ārējās tirdzniecības bilance parasti bija pasīva, bet 1927.gadā eksports pārsniedza importu par 28,7 miljoniem latu un 1932.gadā par 12 miljoniem latu.¹⁴⁰

Ebreju pārmērīgi lielā loma tirdzniecībā un rūpniecībā bija pretrunā ar latviešu valdošo stāvokli politiskajā dzīvē. Tāpēc Latvijas valsts centās monopolizēt un pārvērst par valsts īpašumu daudzas saimniecības nozares, lai tās vadītu latvieši.

Valstij piederēja dzelzceļa transports, pasts un telegrāfs, mežsaimniecība, Rīgas uzņēmumi "VEF" un "Vairogs", Liepājas kuģu būvētava "Tosmare". Valsts monopoli aptvēra arī spirta un tabakas izstrādājumu pārdošanu, linu, bekona un sviesta eksportu. Un tomēr ebrejiem bija liela loma rūpniecībā, jo latviešiem, lai gan tie bija visai uzņēmīgi, enerģiski un mērķtiecīgi, vajadzēja laiku, lai uzkrātu kapitālu un gūtu pieredzi.

Latvijā dzīvoja ap 95 000 ebreju - mazāk nekā pirms Pirmā pasaules kara, jo daudzi bija emigrējuši uz ASV, Brazīliju un Palestīnu. Taču Rīgā ebreju skaits pieauga, jo daudzi uz šejieni pārcēlās no provinces pilsētām, cerot, ka galvaspilsētā būs plašāks darba lauks.

Ebreju skaits Rīgā no 1920.gada līdz 1935.gadam palielinājās no 24 000 līdz 44 000 cilvēkiem, bet Daugavpili samazinājās no 12 000 līdz 11 000, Liepājā no 10 000 līdz 7000, Rēzeknē - no 4000 līdz 3000, bet laukos no 7500 līdz 7000.

1935.gadā Rīgā dzīvoja 385 000 cilvēku un 11% no tiem bija ebreji.¹⁴¹ Starp Latvijas ebrejiem nozīmīgākie kokmateriālu eksportieri bija Hilmans un Mihelsons, bet šis "zaļais zelts" sastādīja apmēram 1/3 no Latvijas eksportprecēm. Arī lielie rūpniecības uzņēmumi piederēja ebrejiem. Brājiem Hofiem piederēja linu apstrādes fabrikas Jelgavā un Rīgā ("Emolips"). R.Feldhūnam piederēja liela

tekstilfabrika Rīgā, un viņš radīja arī uzņēmumu Zaslauka manufaktūrā, kurā strādāja ap 1000 strādnieku un ražoja ap 3 miljoniem metru auduma gadā. A.Milmans bija galvenais akcionārs Akciju sabiedrībā, kurai piederēja tabakas izstrādājumu fabrika "Maikapars" un konservu fabrika "Geogingers".¹⁴² Ebrejiem piederēja Rīgas starptautiskā banka un citas privātās bankas. Ebreju amatnieku kooperatīvi apvienoja trīs tūkstošus ebreju, kas kopā ar ģimenes locekļiem sastādīja ap 10% no Latvijas ebrejiem.

Arī Daugavpilī bija vairāki vidēja lieluma ebreju uzņēmumi: L.Kroina ķeta lietuve (50 strādnieki), Gitelsona zīda izstrādājumu fabrika "Itālija" (75 strādnieki), Mostova un Levitāna labības dzimnava (15 strādnieki), M.Feigeļsona linu pārstrādāšanas uzņēmums (170 strādnieki), M.Kopilovska konfekšu fabrika (60 strādnieki), S.Briskina ķemmišu un pogu fabrika "Celgreb" (60 strādnieku) un citas.¹⁴³

Situācija izmainījās pēc 1934.gada 15.maija, kad tika nodibināts K.Ulmaņa autoritārais režīms. Pirmkārt, demokrātiskā parlamentārisma likvidācija nozīmēja politisko tiesību un brīvību krasu sašaurināšanu.

Latgaļu agronoms un vēsturnieks Bonifācijs Briška rakstīja: "Uzņēmuma stāvokļa izsludināšana Ulmanim tomēr bija vajadzīga valsts iekšējā stāvokļa dēļ, jo tas bija pieteicis karu demokrātijas pamatīpašībām: runas, pārliecības, biedrošanās un preses brīvībām."¹⁴⁴

Ebreju vairākumam demokrātija bija liela vērtība un tās krasa ierobežošana izsauca neapmierinātību. Vēl sāpīgāka ebrejiem bija viņu izstumšana no ekonomiskām pozīcijām.

Alfreds Bērziņš, kas 1937.gadā tika nozīmēts par Sabiedrisko lietu ministru, vēlāk rakstīja: "Vairāku lielu uzņēmumu atpirkšana no sveštautiešiem, lai tos ar priekšrocību akcijām nodotu latviešiem ar mazām kapitāla spējām, būtībā bija laba ideja, bet tā vairoja birokrātiju, samazinot privāto uzņēmību, kas ne vienmēr deva cerētos sasniegumus."¹⁴⁵ Komentējot teikto, jāatzīmē, ka vārds "sveštautieši" nav labvēlīgāka nianse, salīdzinot ar jēdzieniem "cittautieši" vai "mazākumtautības" (minoritātes). Taču galvenais ir cits - A.Bērziņš atzīst, ka jaunajai saimnieciskajai politikai bija savi trūkumi, jo jaunradītajās akciju sabiedrībās līdz 90% no visām akcijām piederēja valstij, un tāpēc šajos uzņēmumos saimniekoja valsts ierēdņi, ko A.Bērziņš dēvē par birokrātiem un kuri nenodrošināja tādu saimniecisko

efektivitāti kā privātzņēmēji. Tautsaimnieks profesors Arnolds Aizsilnieks salīdzina stāvokli Latvijā 30.gadu sākumā, ekonomiskās depresijas laikā, ar situāciju pēc 1934.gada: "Kad pienāca saimnieciskās depresijas gadi... ekonomiskā politika drīz vien sagrāva lielu skaitu no tiem latviešu privātajiem uzņēmumiem, kuru rašanās pamatā bija valsts kredīti, kuri... vēl nebija nobrieduši un nostiprinājušies...Nelatviešu privātie uzņēmumi pa šo laiku nesnauda ar klēpī saliktām rokām un mierīgi negaidīja, kamēr latviešu jaunie uzņēmumi tos izspiedis no saimnieciskās dzīves."¹⁴⁶

Ārvalstu kapitāla atbalstīti vāciešu un ebreju uzņēmumi radīja Latvijā arteļus, sindikātus un citus privātus monopolus. Pēc 1934.gada, autoritārā režīma laikā, valsts, gan pirkšanas, gan piespiedu likvidācijas ceļā, "ieguva lielu skaitu privātu uzņēmumu."¹⁴⁷

Autoritārā režīma apstākļos "spēkā bija sauklis: "ko, kā un kas ražos, to nosaka politika."¹⁴⁸ A.Aizsilnieka pieeja atšķiras no A.Bērziņa pozīcijas. Ebrejus un vāciešus A.Aizsilnieks dēvē nevis par sveštautiešiem, bet par nelatviešiem, kas ir lojālāk. Latvijas valsts saimniecisko politiku depresijas laikā viņš kritizē par pasivitāti un atteikšanos no lata devalvācijas, kas aktivizētu eksportu un importu. Būdam valsts uzņēmumu principiāls pretinieks, A.Aizsilnieks kritizē aizraušanos ar uzņēmumu valstiskošanu - it īpaši pēc 1934.gada, jo uzskata, ka tieši privātā iniciatīva un konkurence tirgus attiecību apstākļos nodrošina ekonomisko efektivitāti. Tomēr jāatzīmē, ka A.Aizsilnieks, tāpat kā A.Bērziņš un citi autori, saprata, ka nacionālā politika latviešu labā bija nepieciešama un neizbēgama, jo valstī latvieši sastādīja 75,5% no visiem iedzīvotājiem un bija valsts sociālais balsts.

Tāpēc M.Bobes grāmatā pieeja šīm problēmām tikai no ebreju interešu viedokļa ir zināmā mērā subjektīva un vienpusīga. M.Bobe raksta, ka pēc 1934.gada K.Ulmanis dibināja rūpniecības, tirdzniecības, amatniecības un citas kameras, kas bija padomdevēju iestādes, bet bez to atļaujas nevarēja darboties nedz jauni rūpniecības uzņēmumi, nedz amatnieki un citi speciālisti. Bet ebrejiem šo atļauju nereti liedza un attiecīgajos eksāmenos tos izgāza. Ja ebreju uzņēmējs varēja ar čeka palīdzību norēķināties Londonas bankā, tad viņam bija lielākas izredzes, bet bieži viņš bija spiests meklēt latviešu partneri un noformēt koncesiju uz latvieša vārda. "Laimas" īpašnieki bija ebreji, bet apstākļi pamudināja

šīs konfekšu fabrikas akcijas pārdot latviešiem. Ārzemju benzīna firmas "Šell" pārstāvis Baltijā bija ebrejs A.Etingens, bet viņam bija jāatdod sava vieta latvietim. Taču daudzi ebreji nepiekāpās un par katru cenu centās saglabāt savus uzņēmumus, cerot, ka situācija izmainīsies.¹⁴⁹

Jāatzīmē, ka daudzi ebreji līdz pat 1940.gadam, kad padomju vara konfiscēja privātīpašumu, saglabāja savus rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumus un sekmīgi saimniekoja.

Taču jāatzīst arī tas, ka apstākļi Latvijā parlamentārās republikas laikā bija labvēlīgāki ebrejiem, nekā situācija pēc 1934.gada. Tas attiecas gan uz saimniecisko dzīvi, gan uz izglītības sfēru.

Viens no galvenajiem mazākumtautību sasniegumiem Latvijā 20-tajos gados bija nacionālā autonomija kultūras jomā. Izglītības ministrijā funkcionēja minoritāšu departaments. Katrai tautībai tajā bija sava nodaļa ar priekšnieku un inspektoriem, kas rūpējās par šīs tautības skolām, kuras finansēja valsts un vietējās pašvaldības un kur mācības notika attiecīgās minoritātes valodā. Šajā faktā spilgti izpaudās Latvijas parlamentārās republikas nacionālās politikas būtība, ko atbalstīja saeimas deputātu vairākums. Mazākumtautības baudīja līdztiesību, neraugoties uz to, ka latvieši kā pamatnācija sastādīja valsts un pašvaldību ierēdņu lielāko daļu. Trīsdesmito gadu sākumā minoritāšu skolu skolotājiem bija jānokārto obligāts eksāmens latviešu valodā, kaut gan viņi pasniedza savus priekšmetus dzimtajā valodā. Jākārto bija mutvārdu eksāmens un jāraksta sacerējums, ar ko vairums labi tika galā. Ebreju skolās latviešu valoda bija ne tikai kā mācību priekšmets, bet pieaicinātie latviešu skolotāji pasniedza arī Latvijas vēsturi, ģeogrāfiju un militāro apmācību latviešu valodā.

Tiesā advokātiem bija jārunā latviski, bet saeimā ebreju deputāti varēja runāt dzimtajā valodā, iesniedzot latvisku tulkojumu, jo saeimas sesiju stenogrammas tika iespiestas valsts valodā.

V.Blūzma raksta, ka "sapulcēs, tirdzniecības darījumos, reliģiskā kulta rituālos, presē, grāmatniecībā, mācību un audzināšanas iestādēs 1932.gada noteikumi par valsts valodu paredzēja brīvu valodu lietošanu. Dažādu dokumentu oriģināliem, ja tie tika sastādīti svešvalodā, uz valsts un pašvaldību orgānu amatpersonas pieprasījuma pamata bija nepieciešams pievienot tulkojumu valsts valodā. Noteikumi par valsts valodu paredzēja arī, ka firmu, uzņēmumu, biedrību utt. izkārtnēm,

spiedogiem un zīmogiem jābūt sastādītiem valsts valodā, izņemot pašu firmas nosaukumu. Teksts citā valodā tika pieļauts pēc teksta latviešu valodā. Kopumā šos noteikumus var vērtēt kā ļoti demokrātiskus, kaut arī minoritāšu valodu lietošanas iespējas valsts un pašvaldības orgānos bija ierobežotas."¹⁵⁰

Sevišķi plaši pastāvošo nacionālo autonomiju kultūras sfērā ebreji īstenoja skolu darbībā. Ebreju vidū bija maz analfabētu, kas bija vecāki par 10 gadiem.

1935.gadā Latvijas vāciešu vidū lasītpratēji sastādīja 97,5%, latviešu vidū - 92,1%, bet ebreju vidū - 90%, tajā laikā, kad tikai 2/3 no visas Latvijas krieviem bija lasītpratēji.¹⁵¹

Raksturojot ebreju skolu tīklu Latvijas valstī H.Bregmanis raksta: "Divdesmitajos gados un trīsdesmito gadu sākumā ebreju skolu skaits Latvijā nepārtraukti auga. 1919./20. mācību gadā Latvijā bija 24 ebreju skolas, bet 1933./34. mācību gadā jau 119 skolas, no tām 14 vispārīzglītojošas vidusskolas (ģimnāzijas) ar 14 115 skolēniem. Tādējādi skolēnu skaits bija pieaudzis 3,5 reizes. Rīgā, Daugavpilī un Liepājā darbojās arī ebreju vakara un amatniecības skolas, līdzās tām darbojās vēl lauksaimniecības, drēbnieku un māsu skola pie slimnīcas "Bikur Cholim."¹⁵²

Šajā sakarībā Blūzma raksta: "Līdz 1934.gada 15.maija apvērsumam katras tautības skolēniem bija plašas iespējas izvēlēties skolu ar jebkuru mācības valodu. Tā, piemēram, vācu skolās 30.gadu sākumā aptuveni 20% skolēnu bija cittautieši (sevišķi daudz bija ebreju)."¹⁵³ Taču vairums ebreju skolēnu mācījās skolās, kur pasniedza jidiša un ivrita valodā.

1919.gadā padomju varas apstākļos ivrita valoda tika aizliegta. Latvijas Republikā ebreju skolās abas šīs valodas bija līdztiesīgas.¹⁵⁴ Ā.Šilde raksta: "kā mācību valodu žīdu skolās... lietoja lielāko tiesu t.s. jiddiš, bet cionisti pūlējās ieviest arī ebreju valodu."¹⁵⁵

Ā.Šilde, runājot par ebreju valodu ir domājis senebreju valodu ivrit, kurā tika uzrakstītas visas ebreju reliģiskās grāmatas. Bet jidiša valoda, kurā runāja Latvijas ebreju lielākais vairākums, bija viduslaiku vācu valoda, kas bija papildināta ar senebreju vārdiem, kā arī ar slāvu vārdiem un izteicieniem.¹⁵⁶ Jidiša valodas atbalstītāji polemikā ar ivrita valodas cienītājiem norādīja, ka jāpopularizē vairākuma valoda, kurā rakstīja

ebreju literatūras klasiķu lielākā daļa. Bet oponenti iebilda, ka jāatgriežas pie senču valodas, kas dos iespēju oriģinālā studēt Veco Derību un citas ebreju reliģiskās grāmatas. Rezultātā Latvijas ebreju skolās pasniedza dažādās valodās. Daugavpilī pamatskolu dēvēja tās direktora uzvārdā. Raiņa ielā atradās M.Bļaha skola un, kaut gan viņš bija cionists, mācību valoda bija jidiša, tāpat kā Bunda aktīvista V.Levenberga skolā N.4. Ginzburga skolā N.2 apmācīja ivrita valodā, tāpat kā Kajacka skolā un ebreju ģimnāzijā Lāčplēša ielā, kuras direktors bija Kopilovs. Šeit mācību maksa par vienu skolēnu bija 140 latu gadā un ne visi vecāki to varēja atļauties maksāt. Taču tas bija lētāk nekā privātskolās.

S.Dobrina skolā (Kr.Valdemāra ielā) mācības notika krievu valodā, bet G.Neišlosa skola bija ar reliģisku novirzienu.

Rīgas, Liepājas un Daugavpils ebreju skolās bija daudz spējīgu un augsti kvalificētu skolotāju. Rīgā to vidū bija Beti, Lija un Leo Vulfsoni, kuriem nebija savas ģimenes un kuri sevi pilnīgi veltīja skolai. Abas māsas pasniedza valodas, bet brālis - matemātiku. Populārs skolēnu vidū bija vēstures skolotājs Konovalovs un fizikas un matemātikas pasniedzējs Levins.

Liepājā apdāvināts pedagogs bija vietējās ebreju pamatskolas direktors Freidbergs, Daugavpilī - matemātikas pasniedzēja Soskina.

Ebreju vidū raksturīga bija tieksme gūt izglītību. Ā.Šilde norāda, ka ģimnāzijas audzēkņu procents no attiecīgās tautības Latvijā bija šāds: ebrejiem - 2,2%, vāciešiem - 2%, poļiem - 0,8%, latviešiem - 0,7%, lielkrieviem - 0,5%.¹⁵⁷

V.Blūzma raksta, ka 1930.gada tautskaites dati rāda, ka vecumā no 8 līdz 15 gadiem visvairāk skolu apmeklējuši ebreju bērni - 95,2%... latviešu - 81,7%... un krievu - 70,5%. Sakarā ar to V.Blūzma raksta: "Domājams, ka izskaidrojums šeit rodams divos apstākļos. Pirmām kārtām, izglītības prestižs un tieši klasiskās izglītības prestižs bija augstāks pilsētās, kur dzīvoja lielākoties vācieši un ebreji. Otrām kārtām - vācu un ebreju vidū bija augstāks turīgu cilvēku īpatsvars, un tie varēja atļauties savus bērnus skolot ģimnāzijā, kurā, atšķirībā no pamatskolas, mācības bija par maksu."¹⁵⁸

Ebreju studenti Latvijas universitātē 1933.- 1934.gadā veidoja aptuveni 9% no 8 638 studentiem (latvieši - 82%).

M.Bobes tabula rāda, kāds procents no ebreju studentiem bija dažādās fakultātēs:

Fakultāšu nosaukumi	1920-1925	1935-1936
juridiskā, tautsaimniecības,		
arhitektūras un inženieru	11%	30%
ķīmijas un dabaszinātņu	60%	50%
medicīnas	25%	6%
lauksaimniecības	3%	4%
filoloģijas un filosofijas	1%	10%

Mākslas akadēmijā 1930. gadā mācījās 14 ebreji, bet konservatorijā daudz vairāk.¹⁵⁹

Dažādos gados Latvijā bija aptuveni 1000 ebreju studentu. Universitātē tie visvairāk studēja dabaszinātņi un ķīmiju, lai kļūtu par skolotājiem vai strādātu dažādās laboratorijās. Otrā populārākā profesija studentu vidū bija medicīna, bet pēc 1934. gada šajā fakultātē bija grūti iestāties. Tāpēc trīsdesmito gadu vidū otrajā vietā bija tieslietu un tautsaimniecības fakultāte, kā arī tehniskās zināšanas un filoloģija. Lauksaimniecības fakultātē allaž bija maz ebreju studentu. Tie pārsvarā bija cionisti, kas gatavojās izceļot uz Palestīnu un tur iesaistīties lauksaimniecībā. Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma bija gandrīz tāds pats latviešu ģimnāziju skaits kā pirms tam, bet minoritāšu ģimnāziju skaits samazinājās no 41 līdz 17 - vairāk nekā 2 reizes. Bet, kā raksta V. Blūzma, tomēr "arī K. Ulmaņa autoritārās diktatūras gados nacionālo minoritāšu skolu sistēma netika likvidēta."¹⁶⁰

Trīsdesmito gadu beigās tika ierobežotas arī ebreju iespējas saimniecības laukā, jo no akciju sabiedrību pamatkapitāliem 1935. gadā 36% piederēja ebrejiem, 35% - vāciešiem un 25% - latviešiem.¹⁶¹

Un tomēr liela ebreju daļa uzņēma K. Ulmaņa diktatūru labvēlīgi. Sakarā ar to Aivars Straume raksta: "1934. gada maija apvērsums radīja bažas vispirms ebreju minoritātē, jo tā baidījās, ka var izveidoties līdzīga situācija kā Vācijā pēc Hitlera nākšanas pie varas. Ebreju deputāti bija vairākkārt balsājuši par K. Ulmaņa sastādītajām valdībām. Izmantojot parlamentārajā periodā izveidojušos personiskos kontaktus ar K. Ulmani,

šiem bijušajiem saeimas deputātiem bija iespējams atklāti izrunāties ar valsts saimnieku pēc apvērsuma un jautāt tieši - vai nav pienācis laiks Latvijas ebrejiem kravāt čmodānus? K.Ulmanis viņiem apsolīja, ka Latvijā grautiņu nebūs, un savu solījumu izpildīja... Pensijas vecuma ebreji apgalvo, ka personiska rakstura ebreju svinībās bieži vien ir bijuši tosti par "vecu" - tas ir, par K.Ulmani."¹⁶²

Ebreji, ar nelieliem izņēmumiem, bija Latvijas pavalstnieki - saskaņā ar 1927.gada likumu. Likums par pavalstniecību, kā rāda A.Straume, mainījās.¹⁶³ 1919.gada 23.augustā Tautas padome pieņēma likumu par pavalstniecību, kas 5.septembrī tika publicēts "Valdības Vēstnesī".

Šī likuma pirmais pants noteica, ka katrs, kas dzīvo Latvijā (bez tautības un ticības atšķirības) un kas ir cēlies no Latvijas vai bija tai piederīgs līdz 1914.gada 1.augustam, skaitās par Latvijas pilsoni, ja nav pārgājis citā pavalstniecībā. Krievu prese protestēja, apgalvojot, ka Latvijas varas orgāni gribot varmācīgi pārvērst par Latvijas pilsoņiem bijušos Krievijas pilsoņus, kas pie pirmās izdevības taisās atgriezties Krievijā (acīmredzot pēc padomju varas krišanas). Arī vācu avīzes bija sašutušas par šo likumu, jo daudzi baltvāci uzskatīja situāciju par neskaidru, negribēja saistīt sevi ar Latvijas valsti un dienēt tās armijā. Rezultātā tika īstenots brīvprātības princips: kas pūsgada laikā iesniedza pieteikumu, kļuva par Latvijas pilsoni.

Pēc 1920.gada skaitīšanas datiem izrādījās, ka 94% no Latvijas iedzīvotājiem ir šīs valsts pilsoņi. Taču, ja 1914.gadā Latvijā dzīvoja aptuveni 2,5 miljoni cilvēku, tad 1920.gadā - tikai 1,6 miljoni. Ebreju skaits šajos gados samazinājās no 170 000 līdz 79 000 cilvēku. Bet avīze "Jaunākās Ziņas" 1921.gadā rakstīja, ka Rīgā no 279 veikaliem Marijas ielā, 238 veikali pieder ebrejiem. No Rīgas namiem, kur dzīvoja ne mazāk par 20 cilvēkiem, trīsdesmito gadu sākumā latviešiem piederēja 20%, vāciešiem - 24%, bet ebrejiem - 46%. Tāpēc Demokrātiskā centra partija, ko atbalstīja liela latviešu inteliģences un ierēdņu daļa, gribēja ierobežot ebreju atgriešanos Latvijā un apgrūtināt viņiem pilsonības piešķiršanu, bet sociāldemokrāti bija konsekventi demokrāti un iebilda pret ierobežojumiem. Viņu pretinieki pārmeta sociāldemokrātiem ebreju atbalstīšanu un dēvēja jauno pilsonības likuma projektu par "ebreju likumu".

Paredzētie grozījumi skāra tikai 1% no Latvijas iedzīvotājiem, bet izsauca vētrainas debātes. Beigu beigās Saeima 1927.gadā grozījumus

pieņēma. Tie paredzēja saīsināt potenciālam pilsonim minimālo nodzīvošanas laiku Latvijā. Pavalstniecību varēja iegūt arī tie, kas dzīvoja Latvijā kopš 1925.gada. Partija "Demokrātiskais centrs" gribēja atcelt 1927.gada grozījumus pavalstniecības likumā ar tautas nobalsošanu, bet bez panākumiem, jo nobalsošanā nepiedalījās vajadzīgo balsotāju skaits.¹⁶⁴ "Demokrātiskais centrs" savāca mazāk par 25% balsu. 1935.gadā apmēram 98% no visiem Latvijas iedzīvotājiem bija tās pavalstnieki.

Ebreji Latvijā bija pilntiesīgi pilsoņi, baudīja valsts atbalstu, dienēja armijā, bija materiāli nodrošināti.

Antisemitisma ekscesi Latvijā bija reta parādība. Taču bija izņēmumi, par kuriem raksta E.Andersons: "Jau divdesmito gadu sākumā Latvijas fašisma ietekmē radās Tēvijas sarga un Latvju nacionālā kluba organizācijas... Klubu atbalstīja ģenerālis Pēteris Radziņš... Latvju nacionālais klubs nodibināja sakarus ar fašistu kustību Itālijā."¹⁶⁵ "Tēvijas sargu" organizēja Gustavs Celmiņš, bet nacionālo klubu - Indriķis Pone, Viktors Ozoliņš un citi. Latvju nacionālais klubs "1922. un 1923.gadā rīkoja žīdu grautiņus un sadursmes ar sociālistiem."¹⁶⁶ Kluba biedru skaits pieauga no 400 līdz 3 500. 1926.gadā klubu pārdēvēja par Latvju nacionālistu klubu. Citas profašistiskās organizācijas ar dažādiem nosaukumiem turpināja savu darbību arī pēc tam, kad 1930.gadā nomira kluba virsvadonis ģenerālis P.Radziņš.

Profašistiskās organizācijas sludināja antisemitismu, bet latviešu vairums bija lojāls pret ebrejiem. Latvija bija viena no nedaudzām valstīm, kas pieņēma ebrejus, kuri pēc 1933.gada bēga no Vācijas, lai glābtos no hitleriešu terora. 1934.gadā ebreju prese Varšavā un Ņujorkā gan protestēja pret Latvijas ebreju sociāldemokrātu apcietināšanu.¹⁶⁷

Taču tā nebija tieši ebreju vajāšana - daudz lielākā skaitā tika arestēti un ieslodzīti Liepājas koncentrācijas nometnē latviešu sociāldemokrāti. Šī nometne pastāvēja tikai vienu gadu un represiju mērogs pēc 1934.gada 15.maija apvērsuma bija nesalīdzināmi mazāks nekā parlamentārās republikas periodā.

Latvijā nekad nav bijuši tādi antisemitisma uzplūdi kā Krievijā. Taču latviešu preses slejās izpaudās dažāda attieksme pret ebrejiem. To rāda Leo Dribina atskats.¹⁶⁸ Viņš rāda, ka vēstures gaitā ebreju un latviešu

attiecības bija atšķirīgas dažādos laika posmos. 19.gs. beigās Latvijā bija jau 142 000 ebreju - 7,4% no iedzīvotāju kopskaita. Sākotnēji šis etnoss dzīvoja noslēgti. Bet tīrgus attiecību attīstība neizbēgami noveda pie ebreju pastāvīgiem kontaktiem ar latviešiem, krieviem un vāciešiem, gan sadarbojoties, gan konkurējot. Neiztika bez domstarpībām un konfliktiem. 1881.gadā līdz Liepājai nonāca ziņas par ebreju grautiņiem Dienvidkrievijā. Liepājā arī bija sadursmes, bet par laimi bez upuriem. Iespējams, ka daļai latviešu nepatika tas, ka labestīgais un jocīgais ebreju pauninieks bija kļuvis par turīgu veikala īpašnieku un zemnieks bija atkarīgs no viņa precēm un kredīta; turklāt ebreju tirgotāji nosita labības cenas.

Avīze "Bals", kuru rediģēja Aleksandrs Vēbers, nāca pie atziņas, ka attieksme pret ebrejiem bija kļuvusi nelabvēlīgāka. Turpretim "Dienas Lapa", kuru rediģēja Fricis Gergmanis, 1886.gadā aicināja pārņemt ebreju pieredzi, jo tie rāda piemēru, kā maza un nicināma tauta var daudz panākt, pateicoties izveicībai, pacietībai un stabilai savstarpējai palīdzībai. 1905.gadā liberālais laikraksts "Baltijas Vēstnesis" prasīja atcelt carisma varas orgānu aizliegumu daudziem ebrejiem pastāvīgi dzīvot Rīgā un dot viņiem tādas pašas tiesības kā citiem pilsoņiem. Turpretim, monarhista Fridriha Veinberga "Rīgas Avīze" prasīja vēl lielākus ierobežojumus ebrejiem - citādi, lūk, visa Rīga izrādīsies turīgo ebreju rokās. Šī avīze attaisnoja Rīgas krievu melnsimtnieku uzbrukumus ebrejiem Maskavas priekšpilsētā 1905.gada oktobrī, paziņojot, ka ebreji esot visu nelaimju cēlonis.

Diametrāli pretēja pozīcija 20.gs. sākumā un Latvijas republikā bija sociāldemokrātu laikrakstiem "Cīņa", "Sociāldemokrāts" u.c. To slejās ebreju vajātājus atmaskoja kā reakcionārus.

Kad Kijevā 1911.gadā sākās tiesas process pret nevainīgo ebreju amatnieku Beilisu, kuru apsūdzēja rituālā slepkavībā, latviešu liberālā un kreisā prese nostājās ebreju pusē, bet konservatīvās avīzes "Dzimtenes Vēstnesis" un "Rīgas Avīze" pilnīgi vai daļēji atbalstīja apsūdzētājus. Tiesa tomēr Beilisu attaisnoja.

Jelgavas laikraksts "Latviešu Avīzes", kuras redaktors bija Nikolajs Puriņš, uzbruka jūdu reliģijai, kas it kā pamudina slepkavot kristīgus bērnus. Taču cita Jelgavas avīze "Sadzīve", kuras redaktoru starpā bija Pēteris Juraševskis, 1914.gadā atmaskoja šo apgalvojumu un uzsvēra,

ka uzbrukumi ebrejiem ir tikai priekšspēle, kurai sekos citu nekrievu tautu nosodišana un to tiesību ierobežošana. Tāpēc katrs, kas uzstājas pret ebrejiem, nes ļaunumu latviešu nācijai. Tajā pašā gadā Liepājas avīze "Dzīve" rakstīja, ka cīņa pret ebrejiem - ar preses palīdzību - ir negodīgs paņēmieni. Latviešu vairākums bija par godīgu konkurenci. Visas šīs pagātnes atskaņas nevarēja neietekmēt sabiedrisko domu arī tad, kad Latvija bija kļuvusi par neatkarīgu valsti. Ebreji kļuva par pilntiesīgiem pilsoņiem, un līdz ar to viņu loma Latvijas ekonomiskajā, politiskajā un garīgajā dzīvē ievērojami pieauga.

Tika izmantoti arī ebreju sakari ārvalstīs, lai attīstītu Latvijas tautsaimniecību. Tas viņiem, protams, deva lielus ienākumus, un viņi kļuva par daudzu uzņēmumu un lielu namu īpašniekiem. Labējie latviešu politiķi reaģēja uz ebreju aktivitāti visai negatīvi: "Latvieši tikuši vajā no vācu un krievu jūga var nokļūt ebreju jūgā." Tā rakstīja "Latvijas Sargs", "Latvijas Vēstnesis" un dažas citas avīzes. Kristīgi nacionālās savienības avīze "Tautas Balss", ko rediģēja G.Reinhardis un J.Dāvis, sludināja fanātisku reliģisku neiecietību pret ebrejiem. Šiem uzbrukumiem trīsdesmitajos gados pievienojās "Ugunskrusts", "Pērkoņkrusts" un dažas citas fašistiskās organizācijas. Likums antisemitisma propagandu neaizliedza.

Korektāk par šo jautājumu rakstīja "Jaunākās Ziņas", "Latvijas Kareivis", "Brīvā Zeme" un dažas citas avīzes, bet pa retam šo avīžu slejās publicēja savus uzskatus arī ebreju nīdēji. Demokrātijas apstākļos prese publicē diametrāli pretējus uzskatus.

Tikai Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas avīzes Rīgā, Liepājā un citās pilsētās neatlaidīgi cīnījās pret antisemitismu un uzsvēra, ka ebreju pretinieki ir zemisku aizspriedumu gūstā, ir neapmierināti neveiksminieki.

Arī avīzēs ar centrisku orientāciju bija prātīgi spriedumi. Jūlijs Vecozols 1922.gadā rakstīja avīzē "Jaunākās Ziņas", ka katrai tautai ir tādi ebreji, kādus tā ir pelnījusi - ja ebrejiem kļūs skaidrs Latvijas izdevīgais saimnieciskais stāvoklis, viņi atbalstīs mūsu valsti.

Ģenerālis Rūdolfs Bangerskis 1931.gadā rakstīja par ebreju ieguldījumu Latvijas atbrīvošanas karā. Visai lojāls pret ebrejiem bija valsts prezidents Gustavs Zemgals.

Pēc 1934.gada 15.maija apvērsuma nebija vairs preses brīvības, tajā skaitā antisemitisma propagandas brīvības.

1937.gadā pazīstamais latviešu diplomāts L.Seja paziņoja, ka ebreju jautājuma Latvijā nav un nebūs. Avīze "Jaunākās Ziņas" akcentēja ebreju lojalitāti pret Ulmaņa autoritāro sistēmu.

Latviešu avīžu analīze, ko ir veicis L.Dribins, rāda, ka uzskati par ebrejiem bija dažādi, bet plašāka vērīena antisemitisma propagandai Latvijā nebija. Latviešu vairums bija lojāls pret ebrejiem. Tā cēloni paskaidro A.Balodis, kas raksta tā: "Ļoti aktīva grupa bija ebreji, kuri pateicoties savai apdāvinātībai un saimnieciskajām spējām, ātri ieguva arvien lielāku sabiedrisko nozīmi."¹⁶⁹ Tālāk latviešu izcelsmes Zviedrijas vēsturnieks raksta par ebrejiem: "Tā bija ļoti aktīva, labi izglītota un labi nodrošināta minoritāte, ar kuru latviešiem un Latvijas valstij nebija nekādu būtisku līdzās pastāvēšanas problēmu."¹⁷⁰

Aplūkojot ebreju dzīves pamatproblēmas Latvijas Republikā, var secināt:

- ebreji sastādīja ap 5% no visiem Latvijas Republikas iedzīvotājiem, bet ieņēma nozīmīgu vietu valsts saimnieciskajā un kultūras dzīvē;
- Latvijas parlamentārā Republika nodrošināja ebrejiem un citām minoritātēm nacionālu autonomiju kultūras laukā un līdztiesību visās dzīves sfērās;
- ebreju skolēnu īpatsvars skolās bija augstāks nekā vairāku citu Latvijas etnosu īpatsvars;
- Latvijas Republikā ebreju vairums bija amatnieki un sīktirgotāji, bet bija svarīga arī lielo uzņēmēju un inteliģences loma;
- pēc 1934.gada 15.maija apvērsuma ebreju ekonomiskās iespējas tika ierobežotas, bet viņi bija visumā lojāli pret Ulmaņa autoritāro režīmu, jo tā politika nebija antisemitiska.

HRONOLOĢIJA

- 1918.g. - ebreji piedalās Tautas padomes darbībā.
- 1919.g. - ebreji piedalās Latvijas valsts atbrīvošanas karā.
- 1922.g. - avīze "Jaunākās Ziņas" aicina būt lojāliem pret ebrejiem.
- 1927.g. - tiek pieņemti grozījumi likumā par pavalstniecību izdevīgi ebrejiem;
- 1937.g. - latviešu diplomāts L.Seja paziņo, ka ebreju jautājuma Latvijā nav un nebūs.

6. EBREJU POLITISKĀS PARTIJAS UN KUSTĪBAS LATVIJĀ 19. UN 20.GADSIMTĀ

Ebreju politisko kustību cariskajā Krievijā aktivizēja cīņa par savām tiesībām. Viņi gribēja būt līdztiesīgi ar citiem pilsoņiem gūt vārda, preses, sapulču un biedrošanās brīvību, tiesības mācīties augstskolās, ieņemt atbildīgus amatus, piedalīties valsts politiskajā dzīvē. Ebreju cīņā par tiesībām priekšplānā izvirzījās prasība atļaut viņiem dzīvot lielās pilsētās, kur bija lielākas iespējas piedalīties ekonomiskajā dzīvē un nodrošināt sev ienākumus, augstāku dzīves līmeni nekā mazās pilsētiņās un miestos.

Cara Nikolaja 1905. gada 17. oktobra manifests modināja cerības, ka Krievija būs demokrātiska lielvalsts, bet pēc revolūcijas apspiešanas politiskās tiesības ierobežoja, un valsts dome bija tikai pusparlaments, un tās lēmumi stājās spēkā tikai pēc cara sankcijām. Nerunājot jau par to, ka pirmās divas domes cars padzina un tikai trešā un ceturrtā dome darbojās paredzētos piecus gadus.

19. gadsimtā ebreju sabiedriski politisko kustību maksimāli ierobežoja dažādi aizliegumi, un viņu organizācijas nereti bija nelegālas. 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā daži ebreji piedalījās narodņiku un viņu pēcteču sociālistu revolucionāru (eseru) organizācijās, lai piedalītos cīņā par carisma gāšanu un panāktu strādnieku un zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Viens no tiem bija Ichaks Nahmans Šteinbergs, kas ir dzimis 1888. gadā Daugavpilī un visu savu dzīvi bija reliģiski noskaņots jūds.¹⁷¹ Jaunībā viņš bija tuvs cionistiem, bet, kļūdams par eseru, attaisnoja individuālo teroru. 1906. gadā I.N.Šteinbergs tika arestēts un izsūtīts no Krievijas. Vācijā I.N.Šteinbergs studēja juridiskajā fakultātē. Pabeidzot Maskavā sāktās studijas, viņš aizstāvēja disertāciju par tēmu "Politiskā tiesa pēc Talmuda". 1907.gadā piedalījās Otrās Internacionāles kongresā Štutgartē. 1910. gadā atgriezās Krievijā un pēc 6 gadiem atkal tika arestēts. 1917. gadā I.N.Šteinbergs ir bijis kara un Kerenska valdības pretinieks un izvirzīja nekavējošas agrārās reformas lozungu. Pēc boļševiku uzvaras I.N.Šteinbergs kļuva par tieslietu tautas komisāru un bija iecietīgs pret saviem politiskajiem pretiniekiem. Pēc Brestas miera viņš kopā ar citiem eseriem atstāja padomju valdību, 1921.gadā

tikā arestēts, 1923.gadā emigrēja un ārzemēs piedalījās pretpadomju propagandā. Uzrakstījis grāmatas "Revolūcijas portreja", "Es biju tautas komisārs", "Marija Spiridonova". 1926. gadā I.N.Šteinberga interese par ebreju problēmām aug. Taču viņš kritizēja cionismu, jo uzskatīja, ka ebreju valsts Palestīnā izsauks konfliktu ar arābu valstīm kaimiņos. Viņš aizrāvās ar ebreju autonomu centru radīšanas ideju Aļaskā, Madagaskarā un Austrālijā, lai saglabātu jidiša valodu un ebreju kultūru. Šīs idejas īstenot neizdevās. I.N.Šteinbergs nomira 1957.gadā Ņujorkā. Viņš bija viens no Daugavpils ebrejiem, kura politiskā darbība kļuva plaši pazīstama.

Eseru vidū bija samērā maz ebreju. Daudz vairāk viņu bija Bunda organizācijā, kurā sākumā iestājās daži citu tautu pārstāvji, jo šī ebreju sociāldemokrātiskā organizācija daudzās vietās darbojās agrāk nekā krievu un latviešu sociāldemokrātu organizācijas. Bet visai drīz Bunda sastāvā bija tikai ebreji. Bunds tika radīts tā pirmajā kongresā Viļņā 1897.gadā, un sākumā šis nelegālās organizācijas nosaukums bija "Kopīgā ebreju strādnieku savienība Lietuvā, Polijā un Krievijā". Tāds nosaukums radās acīmredzot tāpēc, ka sākotnēji Bunda lielākās organizācijas tika dibinātas Polijā un Lietuvā, bet vēlāk arī Krievijā un arī Latvijas pilsētās. Bunda biedru skaits drīz vien pārsniedza 30000 cilvēku. Latvijā viena no spēcīgākajām organizācijām bija Daugavpili, kura 1905.gadā apvienoja ap 1000 biedru. Ebreju sociālistu norobežošanās no narodņikiem 19.gadsimta beigās lielā mērā izskaidrojama ar to antisemitismu. "Tautas brīvības" Centrālā komiteja 1881.gadā publicēja uzsaukumu, kurā bija teikts, ka uz laukiem vairs nav iespējams dzīvot žīdu dēļ...¹⁷² Bunds arī norobežojās no cionistiem, kuri pēc ebreju sociāldemokrātu domām sludināja utopiskas idejas.

Bunds uzskatīja, ka nevar un nevajag radīt ebreju valsti Palestīnā, jo to nepieļaus arābu un citas valstis. Bunds arī uzskatīja, ka nevar un nevajag atjaunot ivrita valodu, jo ebreju vairākums runā jidiša valodā un reliģiskās grāmatas ivrita valodā it kā neesot vajadzīgas. Bunda biedri bija ateisti un uzskatīja, ka nacionālisms esot kaitīgs, jo traucē ebreju strādniekiem un amatniekiem cīnīties par sava stāvokļa uzlabošanu kopā ar citu tautu pārstāvjiem tajās zemēs, kur ebreji dzīvo un kur viņiem ir jāpanāk līdztiesība, atsakoties no emigrācijas. Viens no aktīviem Bunda darbiniekiem 20.gadsimta sākumā ir bijis R.Abramovičs,¹⁷³ kas ir

dzimis Daugavpilī 1880.gadā, bet ģimnāziju absolvēja Liepājā. 1899.gadā viņš kļuva par Rīgas Politehniskā institūta studentu un apguva matemātiku, fiziku un tehniskās zinātnes. Šeit R.Abramovičs iepazinās ar sociāldemokrātiem un aizrāvās ar viņu šķiru cīņu idejām, kas viņam bija pieņemamas. 1902.gadā R.Abramoviču izslēdza no Rīgas Politehniskā institūta viņa sociālistiskās pārliecības dēļ. Viņš turpināja studijas Šveicē, bet 1904.gadā atgriezās Krievijā un piedalījās Bunda 6. un 7. konferencē. R.Abramovičs bija par Bunda atgriešanos Krievijas sociāldemokrātiskās partijas sastāvā, kuru Bunds bija atstājis 1903.gadā, cīnoties par savas organizācijas autonomiju. 1910.gadā R.Abramoviču arestēja, bet viņš izbēga un līdz 1917.gadam Vīnē vadīja Bunda darbību. Pēc 1917. gada čekisti R.Abramoviču, kā vienu no Bunda līderiem, arestēja. Pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma viņš sadarbojās ar J.Martovu (Cederbaumu) un citiem meņševikiem un vadīja to Bunda biedru daļu, kura atteicās apvienoties ar boļševiku partiju. R.Abramovičs, kļuvis par Bunda Centrālās komitejas priekšsēdētāju, bija spiests emigrēt uz Berlīni, kur viņš plaši izvērša pretpadomju aģitāciju. No 1923.gada viņš kļuva par vienu no ievērojamākajiem starptautiskās sociālistiskās kustības līderiem. 1933.gadā Parīzē viņš bija viens no vispārējās enciklopēdijas redaktoriem, bet no 1942.gada līdz 1950.gadam publicēja vairākas grāmatas: "Divas revolūcijas", "Padomju Krievijas nākotne", "Terors pret sociālistiem Padomju Krievijā". R.Abramovičs nomira Ņujorkā 1963.gadā.

Latvijā Bunda propagandisti bieži vien bija studenti. Viņu aģitācija guva atsaucību ebreju strādnieku vidū, kuri strādāja 14-18 stundas diennaktī antisanitāros apstākļos par niecīgām algām. Trūkums un pusbada dzīve, tuberkuloze un citas slimības bija trūcīgo ebreju liktenis un mudināja viņus iesaistīties cīņā par sava stāvokļa uzlabošanu. 1901.gadā Rīgas Politehniskā institūta studenti iesaistīja Bunda darbībā drēbniekus, skārdniekus un citu amatu pārstāvjus. Par aktīvu līdzdalību Bunda darbībā 1902.gadā no institūta tika izslēgti vairāki studenti, to skaitā arī Abrams Brauns (segvārds - Sergejs).¹⁷⁴ Viņš ir dzimis Rīgā 1881.gadā tirgotāja ģimenē. 20.gadsimta sākumā viņš visu savu dzīvi veltīja politiskai darbībai, bija izcils propagandists. Viņš apbraukāja dažādas pilsētas un ciematus, sēdēja cietumā, organizēja Bunda bruņotu kaujinieku grupas Rīgā un 1906.- 1907.gadā piedalījās Bunda kongresos

Bernē un Ļvovā. Kopš 1921.gada A.Brauns bija viens no Bunda vadītājiem Latvijā, rediģēja avīzi "Tauta" (jidiša valodā). Pēc 1934.gada 15.maija notikumiem tika ieslodzīts Liepājas koncentrācijas nometnē. Vēlāk emigrēja un mira Ņujorkā 1940.gadā.

Latvijas Bunda aktīvistis no 1912.gada bija arī Ichaks Levins-Šackes, kas ir dzimis Daugavpili 1892.gadā. 1920.gadā viņš bija Bunda Daugavpils komitejas loceklis, pilsētas domes domnieks, ebreju kopienas sekretārs, Latgales arodbiedrību līderis un Daugavpils slimo kases valdes loceklis. Pēc ieslodzījuma Liepājas koncentrācijas nometnē 1934.gadā I.Levins emigrēja un mira Ņujorkā 1963.gadā.

Viens no Latvijas Bunda līderiem Latvijā bija Ichaks Rabinovičs, kas ir dzimis 1884.gadā Lietuvā, bet mācījās Liepājas ģimnāzijā. 1918.gadā bija Latvijas tautas padomes loceklis, bet 1920.gadā Satversmes sapulces deputāts. Arī inženieris Ichaks Berzs bija šo likumdošanas institūciju loceklis no Bunda organizācijas. Bija arī ebreju skolas direktors Rīgā. 1940.gadā padomju varas orgāni viņu arestēja un izsūtīja uz Sibīriju. Bet pēc otrā pasaules kara viņš atgriezās Rīgā.

Viens no populārākajiem Bunda politiķiem bija Nojs Maizels, kas ir dzimis 1891.gadā un beidzis Tartu universitātes Medicīnas fakultāti. Latvijas Republikā viņš bija Bunda pārstāvis Daugavpils pilsētas domē, ebreju kopienas valdes loceklis un piedalījās citu ebreju sabiedrisko organizāciju vadībā. Kad N.Maizels bija kļuvis par pirmās Saeimas deputātu, viņš mācījās Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē un ieguva arī jurista diplomu. Atteicies no sanitārārsta darba, viņš visu savu laiku veltīja politiskai darbībai. Būdams talantīgs runātājs un asprātīgs polemists, viņš izmantoja savas spējas ebreju un jidiša valodas pretinieku atmaskošanai. Saeimā viņš uzstājās latviešu valodā un kritizēja reakcionāros deputātus. 1941.gadā padomju varas orgāni viņu apcietināja, un pēc ticamām ziņām N.Maizels miris Ziemeļsibīrijā 1956.gadā.

H.Bregmanis par Bunda darbību raksta: "Neliela, bet diezgan ietekmīga Latvijas ebreju vidū 20.- 30.gados bija reformistiskā sociāldemokrātiskā partija Bunds. Tās līderis ārsts Nohums Maizels bija ievēlēts Latvijas Satversmes sapulcē un Saeimā."¹⁷⁵

Bruno Kalniņš, kas divdesmitajos gados bija viens no Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas vadošiem darbiniekiem,

rakstija, ka Bunds bija šīs partijas autonoma sastāvdaļa, un atzinīgi novērtēja ebreju sociālistu darbību. 1933.gadā no 475 Bunda biedriem 210 darbojās Rīgā, bet pārējie Daugavpilī, Liepājā, Rēzeknē, Līvānos, Ludzā, Krustpilī, Krāslavā, Varakļānos, Kārsavā un citur. Latvijas Satversmes sapulcē bija 2 Bunda deputāti - J.Rabinovičs un J.Berzs, bet saeimā līdz 1931.gadam darbojās Latgales deputāts N.Maizels. Atšķirībā no dažiem citiem minoritāšu deputātiem, N.Maizels parlamentā runāja latviešu valodā. B.Kalniņš rāda latviešu un ebreju sadarbību kopīgās partijas ietvaros pozitīvā gaismā. 1934.gadā par Bunda centrālbiroja priekšsēdētāju tika ievēlēts J.Rabinovičs. 76% no Bunda locekļiem bija strādnieki, bet 10% - amatnieki un tirgotāji.¹⁷⁶ Pārējie bija kalpotāji un inteliģence - ārsti, skolotāji un citi.

Trīsdesmito gadu sākumā Bunda ietekme ebreju-darbaļaužu vidū vairs nebija tik liela kā divdesmitajos gados. Arvien vairāk atbalstītāju bija cionistiem un jūdu reliģiskām partijām.

Cariskajā Krievijā cionistu kustība sākās 19.gadsimta beigās, jo ebreju grautiņi 80.gados pamudināja daudzus emigrēt uz Palestīnu. 1892.gadā Krievijas valdība sankcionēja Palestīnas kolonizācijas biedrības darbību. Tās mērķis bija pārvērst Palestīnu par ebreju tautas nacionālu un kultūras centru. Rīgas cionistu grupu vadīja Leibs Šlits, Volfs Luncs un Volfs Kaplans. Viņus atbalstīja Bauskas rabīns Mordehajs Eliasbergs. L.Šlits bija bagāts kokmateriālu tirgotājs Rīgā un 1897.gadā vispasaules cionistu organizācijas kongresa delegāts. Viņš bija viens no Ebreju koloniālās bankas direktoriem. V.Luncs arī bija bagāts Rīgas tirgotājs, kas kopš 1884.gada piedalījās politiskā cionisma priekšteču kustībā. Reliģiskais cionisms motivēja savus uzskatus ar to, ka svētie raksti pierāda cionisma nepieciešamību. Dievs savai izredzētai jūdu tautai esot novēlējis Palestīnu ar Jeruzalemi un Cionas kalnu, tur jāatjauno sagrautais templis - jūdu ticības simbols. Turpretim politiskais cionisms motivēja savu pozīciju ar to, ka ebrejiem ir nepieciešama sava valsts Palestīnā, lai kļūtu par pilnvērtīgu nāciju ar ivrita valodu, ar saviem strādniekiem, lauksaimniekiem un ierēdņiem, kā arī ar savu armiju. Cionisti neticēja, ka ārpus Palestīnas ebreji kļūs pilntiesīgi Eiropas un Amerikas zemēs, ka antisemitisms ir pārvarams. Atšķirībā no Bunda biedriem cionistu organizāciju locekļi bija dziļi pārliecināti, ka viņiem izdosies pārvarēt visus šķēršļus un radīt ebreju valsti

Palestīnā. Viens no enerģiskākajiem cionistu ideju propagandētājiem bija Vīnes žurnālists Teodors Hercls. Viņa brošūra "Ebreju valsts" kļuva ļoti populāra. Kādu laiku viņš apdomāja Lielbritānijas priekšlikumu par ebreju valsts radīšanu Āfrikā - Ugandā. Bet tomēr nolēma, ka ebrejus var aizraut tikai Palestīna - viņu senču dzimtene. Kad T. Hercls apceļoja Krieviju, viņa pavadonis un padomnieks bija Liepājas cionists doktors Nisans Kacnelsons.¹⁷⁷ Toreiz vēl daudzi neticēja, ka ebreju valsts ideju izdosies praktiski īstenot, bet nākotne parādīja, ka cionistiem bija taisnība. 1891. gadā uz Palestīnu aizbrauca vairākas Latvijas ebreju ģimenes - Jakova Segala, Abrama Smoļņika, Cvi Šneiersona un citas. Viņiem bija jāpārvar milzīgas grūtības. Daļa cieta no moskītiem un malārijas. Sarežģīti bija iepirkt zemi un apstrādāt to tuksnesīgā vidē un tropiskā klimatā. Nebija viegli dabūt atļauju celt dzīvojamus namus. Bet Rīgas ebreju ģimenes pārvarēja visus šķēršļus un iesakņojās Palestīnā.

Cionistu kustībā pārsvarā bija mērenās politikas piekritēji, bet ar laiku arvien vairāk nostiprinājās radikālie cionisti, kas sludināja aktīvāku politiku, pat bruņotas cīņas metodes savu mērķu sasniegšanai. Šo kustību dēvēja par aktivistu vai revizionistu kustību, un par tās partijas līderi kļuva Vladimirs Žabotinskis - Odesas žurnālists, vēsturisku romānu autors. 1923. gadā viņš apmeklēja Rīgu, un tā runas atstāja lielu iespaidu. Revizionistiem bija sava jaunatnes organizācija "Trumpeldors". Josifs Trumpeldors bija cara armijas virsnieks, kas Palestīnā krita kaujā ar arābiem. Trumpeldora organizācijas līderus kreisi noskaņotie ebreji uzskatīja par fašistiem. Ne tik daudz brūnās formas tērpa, cik ekstrēmisku uzskatu dēļ. Patiesībā revizionisti un viņu jaunieši nebija fašisti. Vladimirs Žabotinskis bija demokrāts, bet uzskatīja, ka sarežģītajā situācijā, kāda bija izveidojusies Palestīnā, bruņota cīņa kļūs neizbēgama.

Cionistu kustība Latvijas Republikā, tāpat kā citās zemēs, sašķēlās vairākās organizācijās. Teiciens "kur 2 ebreji, tur 3 partijas" attiecināms ne tikai uz ebrejiem vien. Daļa Latvijas cionistu gribēja apvienot nacionālās idejas ar sociālisma idejām. Viņi arī aktīvi piedalījās Palestīnas kolonizācijas kustībā un gatavoja sevi darbam lauksaimniecībā, mācoties Grobiņā un citur apstrādāt zemi. 1929. gadā no Latvijas uz Palestīnu devās 50 cilvēku, bet 1931. gadā - 75. Taču

cionisti sociālisti cīnījās ne tikai par ebreju valsts radišanu Palestīnā, bet arī cerēja šajā valstī aizstāvēt strādnieku intereses sociālistisko ideju garā, līdzīgi sociāldemokrātiem - reformistiem. Cionisti sociālisti arī uzskatīja, ka pirms izceļošanas uz Palestīnu ir jāpiedalās Latvijas strādnieku kustībā. Viena no kreiso cionistu organizācijām bija Poilei-Cion (Strādnieku Cions). Šīs partijas 1903.gada konferencē Viļņā bija trīs viedokļi. Vairākums uzskatīja, ka galvenais ir kustības cionistiskais aspekts. Daļa delegātu uzsvēra, ka galvenais ir cīņa par ebreju strādnieku interesēm tajā zemē, kur viņi dzīvo, jo cionisms ir nevis tuvākais mērķis, bet gala mērķis.

Trešais virziens konferencē mēģināja samierināt polemikas dalībniekus un līdzsvarot abus pretējos viedokļus. Daugavpilī pirms Viļņas konferences notika vietējo kreiso cionistu apspriede, kas nolēma, ka cionisms ir tikai vēsturisks ideāls, bet neatliekams uzdevums ir cīņa par ebreju nacionālām interesēm un ebreju strādnieku šķiriskām interesēm diasporā. Šī polemika turpinājās arī Latvijas parlamentārās republikas periodā. Pēc 1917.gada pastiprinājās cionistu sociālistu apvienošanās tendence, jo kļuva skaidrs, ka vienotai partijai ir lielākas izredzes. Tomēr pretrunas ar citiem cionisma virzieniem bija asas. 1905.gadā 7.cionistu kongresā cionisti sociālisti izstājās no Vispasaules organizācijas, tāpat kā teritoriālisti - Ugandas projekta piekritēji. Teritoriālists jaunībā bija arī M.Šacs-Aņins, kas divdesmitajos gados bija kļuvis par populāru ebreju sabiedrisko darbinieku Rīgā. Šeit carisma laikā ievērojams cionistu sociālistu darbinieks bija Volfs Lackis-Bertoldi, dzimis 1881.gadā. Studiju laikā Rīgas Politehniskajā institūtā viņš tika no šīs augstskolas izslēgts par līdzdalību nelegālajā cionistu sociālistu darbībā. Latvijas Republikas laikā populārākais cionistu sociālistu līderis bija Makss Lazersons, dzimis 1887.gadā Jelgavā. Absolvējis 1910.gadā Pēterburgas universitātes Juridisko fakultāti, viņš, būdams maģistrs, tur strādāja par privātdocentu.

Latvijas Republikā viņš bija cionistu sociālistu deputāts pirmajā, otrajā un trešajā saeimā. M.Lazersons bija starptautisko tiesību jautājumu speciālists un vairāku grāmatu autors, tajā skaitā "Ebreji Latvijas parlamentā", "Likumdošanas attīstība Latvijā" un citu. Viņš arī publicēja grāmatu par kreiso cionistu uzskatiem, kurā solidarizējās ar Austrijas sociāldemokrātiem Kārli Renneru (Špringeru) un Otto

Baueru, kas centās savienot nacionālo un sociālistisko kustību.¹⁷⁸ Profesors M.Lazersons bija jurists, filozofs un politiķis. Pēc 1934.gada viņš izceļoja uz Palestīnu, bet neatrada tur piemērotu darbu un pārbrauca uz ASV, kur bija Kolumbijas universitātes profesors Ņujorkā. M.Lazersons bija vispusīgi izglītots cilvēks, prasmīgs publicists un orators, labi orientējās literatūrā un mākslā, zināja vairākas svešvalodas. Viņš mira 1950.gadā Ņujorkā 63 gadu vecumā.

M.Lazersons dēvēja savu politisko virzienu par darbaļaužu cionismu, un šo virzienu Latvijā atbalstīja partija Cerej Cion (Ciona jaunatne) un cionisti sociālisti, kas 1931.gadā apvienojās kopīgā cionistu sociālistu partijā.¹⁷⁹ Latvijas Republikā ebrejiem bija arī dažas citas politiskas partijas ar populāriem līderiem - M.Dubinu, M.Nuroku un citiem.

Viņu priekšgājēji bija ebreju deputāti Valsts domē carisma laikā. 1906.gadā pirmajā Valsts domē bija 12 ebreju deputāti, to vidū arī Nisons Kacnelsons no Liepājas, kas cīnījās par ebreju līdztiesību, ar savām runām ietekmējot sabiedrisko domu. Ādolfs Klīve atzīmē, ka 1907.gadā Kurzemes pilsētnieki ievēlēja par savu vienīgo deputātu trešajā Valsts domē Dr.L.Niseloviču.¹⁸⁰ Acimredzot, par viņu balsoja tie vāciešu un latviešu vēlētaji, kas uzskatīja L.Niseloviču par mazāku ļaunumu nekā sociāldemokrātu vai citu progresīvāku deputātu.

Lazars Niselovičs cīnījās par to, lai ebrejus iesauktu armijā kā līdztiesīgus pilsoņus. Tas ebrejus neatšķirtu no citu tautu pārstāvjiem un nepazemotu ebrejus kā cilvēkus, kas it kā mēģina izvairīties no kara dienesta. L.Niselovičs arī cīnījās par to, lai visiem ebrejiem tiktu dotas tiesības dzīvot Kurzēmē.

Valsts domes deputātu pieredzi izmantoja ebreju politiķi Latvijas Republikā. Ebreju nacionāldemokrātiskās partijas deputāts Leibs Fišmans, būdams Satversmes sapulces un pirmās Saeimas deputāts, otrajā Saeimā vairs netika ievēlēts, jo šī partija visai drīz zaudēja vēlētajū atbalstu. Varbūt tāpēc, ka tā bija turīgo ebreju partija, kam maz rūpēja trūcīgāko masu intereses. Liela ietekme Latvijas ebreju kopienas dzīvē bija reliģiozi konservatīvai partijai "Agudat Israel" (Izraēlas apvienība). Tā bija ortodoksāla reliģiskā ziņā un arī klerikāla partija, jo centās ietekmēt politisko dzīvi un garīgās kultūras sfēru. Par šo partiju H.Bregmanis raksta: "'Agudat' partijas popularitāte neapšaubāmi bija saistīta ar sava līdera Mordehaja Dubina personību. Savu politisko

darbību viņš iesāka Pirmā pasaules kara laikā, ātri izvirzīdamies par vienu no ebreju kopienas līderiem. M.Dubins neatstāja Rīgu pat sarežģītajos varas maiņu gados. Viņš bija Latvijas Satversmes sapulces loceklis, visu četru Latvijas Saeimas sasaukumu deputāts. Viņš bija ļoti tuvs Latvijas Republikas valdošajām aprindām un personīgs draugs Zemnieku savienības līderim K.Ulmanim".¹⁸¹ Alfrēds Bērziņš, kas bija šīs partijas deputāts Saeimā, raksta par M.Dubinu ar cieņu. Viņš atzīmēja, ka šis ebreju deputāts pelnīja simpātijas, pūlējās panākt palīdzību saviem tautiešiem.¹⁸² Viņš bieži vien panāca dažādās iestādēs ebreju lūgumu apmierināšanu. M.Dubins uzskatīja, ka Saeimā jāatbalsta labējo koalīcija, jo tā aizstāv turīgo intereses. Tā gan nesimpatizē ebrejiem, bet nodrošina viņiem tiesības dzīvot Latvijā un vīzas emigrēšanai. 1940.gada beigās padomju varas orgāni M.Dubinu apcietināja un deportēja uz Sibīriju. Pēc ASV valdības lūguma viņu atbrīvoja no ieslodzījuma, bet 1948.gadā atkal arestēja, un viņš mira ieslodzīto nometnē 1956.gadā. "Agudat" partiju Latvijas pirmajā un otrajā Saeimā pārstāvēja arī deputāts no Daugavpils Ruvins Vitenbergs - bagāts namsaimnieks un pilsētas brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrības priekšnieks. Saeimā viņam bija iesauka "klusētājs", jo viņš nekad nekāpa tribīnē, lai teiktu runu, bet tikai balsoja. Vēl viens šīs partijas deputāts bija rīdzinieks Šmuels Vitenbergs, ko 1931.gadā ievēlēja ceturtajā Saeimā. Dzimis Rīgā 1903.gadā, Š.Vitenbergs, kurš nebija R.Vitenberga radnieks, strādāja Rīgā par jūdu reliģiskā virziena ģimnāzijas direktoru. Viņa runas Saeimā budžeta jautājumos bija visai lietišķas.

"Agudat" partijai Latvijā bija raksturīga lojalitāte pret cionismu. Citās zemēs šī partija norobežojās no cionisma, uzskatot, ka ebreju darbības lauks ir nevis Palestīna, bet tā valsts, kurā viņi dzīvo. Latvijas "Agudat" partija ievēroja šo principu, bet interesējās arī par Palestīnu.

Otrā ebreju reliģiskā partija Latvijā bija "Mizrahi", kas pilnībā bija cionistiska organizācija. Tai bija lielāka ietekme uz vēlētājiem nekā vispārējo cionistu partijai (gistadrut gacionit), kura centās apvienot kā reliģiskos, tā arī laicīgos un kreisos cionistus. Tas tomēr neizdevās. Toties par "Mizrahi" partiju balsoja daudzi ticīgie jūdi Kurzemē un Rīgā. Tas lielā mērā ir izskaidrojams ar šīs partijas līdera rabīna Mordehaja Nuroka popularitāti. H.Bregmanis par M.Nuroku raksta: "Viņš savu politisko darbību uzsāka jau cariskās Krievijas apstākļos:

bija ievēlēts IV Valsts domē, aktīvs ebreju reliģiozās cionistiskās kustības "Mizrahi" dalībnieks, starptautiskajā mērogā - viens no Vispasaules ebreju kongresa dibinātājiem. Arī viņam bija cieši sakari ar Latvijas valdošajām aprindām, taču pēc 1934.gada apvērsuma viņš nostājās opozīcijā pret K.Ulmaņa valdību. Savās publiskajās runās ārzemēs viņš kritizēja autoritāro režīmu. 1941.gadā viņš tika deportēts uz Sibīriju. Pēc ASV prezidenta F.Rūzvelta lūguma 1943.gadā M.Nurokam atļāva izceļot uz Palestīnu, kur aktīvi piedalījās Izraēlas dibināšanā, bija kneseta (parlamenta) un Izraēlas valdības loceklis.¹⁸³ Par šiem un citiem ebreju deputātiem ir rakstījuši daži latviešu vēsturnieki. Ādolfs Šilde atzīmē, ka Latvijas Satversmes sapulcē bija vairāki ebreju deputāti - L.Fišmanis, J.Landaus, M.Dubins, J.Helnmanis, Nuroks - Arons un Š.Trons, kas pārstāvēja dažādas partijas. Miķelis Bukšs atzīmēja, ka 3 no Latgales pārstāvjiem Satversmes sapulcē bija ebreji.¹⁸⁴ Latvijas parlamentos bija šāds ebreju deputātu sastāvs:¹⁸⁵

Ebreju partijas	Satversmes sapulcē	1.Saeima 1922.g.	2.Saeima 1925.g.	3.Saeima 1928.g.	4.Saeima 1931.g.
Agudat Izrael	1	2	2	1	2
Nacionāl- demokrāti	2	1	-	-	-
Vispārējie cionisti	1	-	-	-	-
Mizrahi	1	1	1	2	1
Cerej Cions	2	1	1	1	-
Bunds	2	1	1	1	-
Kopā	9	6	5	5	3

Vēlēšanu apgabalos bija populāri šādi ebreju deputāti:

	Rīgā	Kurzemē	Latgalē
1.Saeima	M.Dubins (Agudat)		N.Maizels (Bunds)
	L.Fišmans (Nacionāl- demokrāti)	M.Nuroks (Mizrahi)	R.Vitenbergs (Agudat) M.Lazersons (Cerej Cion)
2.Saeima	M.Dubins	M.Nuroks	N.Maizels R.Vitenbergs M.Lazersons

3.Saeima	M.Dubins A.Nuroks (Mizrahi)	M.Nuroks	M.Nuroks M.Lazersons N.Maizels
4.Saeima	M.Dubins	- // -	Š.Vitenbergs (Agudat)

No pieciem vēlēšanu apgabaliem ebrejus ievēlēja tikai trijos apgabalos. Sākumā Bunda kandidāti balotējās Rīgā Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas sarakstā N. 3, bet tajā bija vairāk kandidātu nekā ievēlamo deputātu skaits. Daļa latviešu vēlētāju deva priekšroku nevis ebreju sociāldemokrātiem, bet gan latviešu sociāldemokrātiem. Tāpēc Bunds koncentrēja savus spēkus Latgales vēlēšanu apgabalā un izvirzīja atsevišķu sarakstu. Bet savus Rīgas atbalstītājus vēlēšanu dienā veda uz Daugavpili ar vilcienu. Tas N.Maizelam nodrošināja deputāta mandātu trijās Saeimās. Ceturtajā Saeimā viņam pietrūka 400 balsu, bet M.Lazersonam - mazāk nekā 100 balsu. Parasti viena deputāta ievēlēšanai bija nepieciešams aptuveni 10 000 balsu. Bet vairāku desmitu balsu trūkums varēja būt liktenīgs.

Ebreju politiskās partijas politiskajā cīņā iesaistīja dažādas jaunatnes organizācijas. Sevišķi aktīvas bija tās, kas atbalstīja cionistu partijas. Viena no spēcīgākajām ebreju jaunatnes organizācijām bija "Hašomer Hacair" (Jaunais sargs). Saīsināti šo organizāciju dēvēja "Necah".¹⁸⁶ Divi Izraēlā izdotās grāmatas autori, kas aktīvi piedalījās cionistu kustībā Latvijā - A.Itajs un M.Neištats - koncentrē savu uzmanību kreiso cionistu darbībai trijās pagrīdēs - pēc 1934.gada 15.maija apvērsuma, pēc padomju okupācijas 1940.gadā un pēc padomju varas atjaunošanās 1944. un 1945.gadā. Taču vienlaicīgi autori skar ebreju jaunatnes dažādu politisko virzienu darbību. Viņi pasvīturo, ka "Necah" galvenais uzdevums bija organizēt ebreju jaunatnes izceļošanu uz Palestīnu un sagatavot viņus aktīvai rīcībai šajā zemē. Bet "Necah" bija cionistiska jaunatnes organizācija ar sociālistisku noslieci, un tā piedalījās 1.maija demonstrācijās kopā ar sociāldemokrātiem. Toties Josifa Trumpeldora vārdā nosauktā savienība, saīsināti "Trumpeldor" jeb "Betar" noraidīja sociālistiskus uzskatus. Dažkārt vienā ģimenē viens dēls bija komunisti, otrs - "Betara" biedrs, bet trešais - sastāvēja "Necah" organizācijā.¹⁸⁷

Taču skaitliskā ziņā lielākā bija "Necah", kam labvēlīgākais bija 1927.gads, kad šajā organizācijā sastāvēja ap 3000 biedru.¹⁸⁸

Daudziem jaunatnes politisko organizāciju biedriem nebija dziļas idejiskās pārliecības un uzskati mainījās vairākkārt, arī atkarībā no noskaņojuma, no radnieku, draugu vai kaimiņu ietekmes. Jauneklis dažkārt pārgāja no vienas organizācijas uz otru tikai tāpēc, ka tajā bija meitene, kas viņam patika. Un tomēr cionistu jaunatnes organizāciju biedru vairumam neapšaubāmi bija attīstīta nacionālā pašapziņa un liela interese par politiskiem jautājumiem, par atbilstošām lekcijām un literatūru. Svarīga loma bija arī līderu personībai, runas un pārliecināšanas spējām. Apdāvināti jaunekļi katrā ziņā gribēja būt vadošos posteņos, un, ja savā organizācijā tas nebija iespējams, viņi pārgāja uz citu, kur varēja likt lietā savas organizatora vai propogandista dotības.

Tas bija raksturīgs ne tikai jaunatnes organizācijām, bet arī vecākās paaudzes aktīviem sabiedriskiem darbiniekiem, kuri gribēja darboties pilsētas pašpārvaldes orgānos. Šāda situācija bija Daugavpilī. Daugavpils pilsētas domes locekļi bija dažādu ebreju aprindu pārstāvji. 1934.gada sākumā domes prezidija sastāvā bija aptiekas īpašnieks F.Fains, kas pārstāvēja namsaimniekus. Bet domes sastāvā bija 16 ebreju, kas gribēja piedalīties pilsētas pārvaldīšanā. Rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu pārstāvis bija A.Grilibes, kam piederēja ādas apstrādāšanas rūpnīca. Amatnieku pilnvarotais bija L.Gamze, cionistu domnieks - baņķieris A.Štorhs. "Agudat" partijas intereses pauda S.Silins, bet bezpartejisko - S.Gurvičs. Domnieku vidū bija arī Bunda biedri - I.Levins, P.Meiksins un citi. Arī Latvijas Sacimā bija pārstāvēti dažādi ebreju iedzīvotāju slāņi, galvenokārt tie bija turīgie, jo viņiem bija lielākas iespējas nodrošināt pricikšvēlēšanu kampaņai nepieciešamos naudas līdzekļus. Sakarā ar to I.Mednis raksta: "Ebreju buržuāzijas politiskās partijas - Ebreju nacionālā demokrātu partija, "Agudas Izrael" (Ebreju apvienība), "Misrohi" (Ebreju apvienotais nacionālais bloks) un citas, tāpat kā Latgales buržuāzijas politiskās partijas, atsevišķos jautājumos neatteica palīdzību Zemnieku savienības vadītajām valdībām, kaut arī tajās bija pārstāvētas aprindas, kuras sludināja antisemitisku politiku. Ebreju buržuāzijas partiju sociālā bāze bija ebreju tirgotāji, namīpašnieki, baņķieri, ebreju inteliģences daļa.

Viņu sludinātā cionisma politika ietekmēja diezgan plašas ebreju strādniecības masas. Ebreju buržuāziskās partijas faktiski bija internacionālo ebreju partiju Latvijas nodaļas. Bet to programmās bija atspoguļotas arī vietējās specifiskās ebreju buržuāzijas prasības Latvijā.¹⁸⁹

Šajos secinājumos ir nepamatoti akcentēts visu cionistu partiju šķietami buržuāziskais raksturs. Arī šo rindu autors padomju cenzūras un pašcenzūras apstākļos grēkoja, pieļaujot sabiedrisko parādību analizē nepamatotu "šķirisku pieeju". Īstenībā tā saucamās šķiras dalās dažās apolītiskās un politiskās grupās, kuru pozīcija visai bieži nav atkarīga no piederības pie vienas vai otras šķiras, bet ir saistītas ar reliģiskiem uzskatiem, izglītības līmeni vai pārliecību, kā konkrētā partija nodrošinās dzīves līmeņa kāpināšanu. I.Mednim ir taisnība, ka daļa strādnieku balsoja par cionistu kandidātiem, bet jāatzīmē, ka ne visi cionisti pauda buržuāzijas intereses. M.Lazersons, piemēram, ir bijis darbaļaužu interešu aizstāvis. Bez tam ir jāatzīst, ka nacionālismam var būt visai pozitīva nozīme, ja tā būtība ir nacionālā pašapziņa, mīlestība pret savas tautas valodu un kultūru. Tādam pozitīvam nacionālismam ir iedvesmas avota nozīme. Tas pamudina labāk strādāt, aktīvāk darboties un dziļāk apgūt garīgās kultūras vērtības. Turpreti šovinizisms ir naids pret citām nācijām, tieksme tās apspiest.

Ebreju nacionālās jūtas veicināja viņu politisko aktivitāti, un tam bija rezultāti arī pašvaldību vēlēšanās. Piemēram, Rīgā 1920.gada vēlēšanās "Ebreju pilsoņu" liste savāca 3 423 balsis un dabūja 3 domniekus no 90. Liepājā, Jelgavā, Ventspilī, Kuldīgā, Tukumā un Talsos ebreju domnieki veidoja krietnu domes locekļu daļu - no 6% līdz 12%. Bauskas pilsētas domē bija 4 ebreju deputāti (no 20), bet Aizputē - 5 (no 20). Dažās Latgales pilsētās ebreji veidoja apmēram pusi no visiem domes locekļiem: Rēzeknē 14 no 30, bet Ludzā 10 no 20.¹⁹⁰

Ebreju vidū darbojās ne tikai Bunds un cionisti, bet arī komunisti. Latvijas Republikā Komunistiskās partijas darbība bija aizliegta, un tā darbojās nelegāli, izmantojot tās legālās iespējas, ko nodrošināja visai plašā Latvijas likumdošanas demokrātija.

Komunistu legāla darbība bija aizliegta, jo tie neatzina pastāvošo Latvijas Republiku, ignorēja tautas gribu, kura bija skaidri izteikta

Satversmes sapulces vēlēšanās 1920 gada aprīlī un, ignorējot valsts likumus, gatavojās bruņotai cīņai, lai iznīcinātu neatkarīgo valsti, kura bija latviešu tautas svarīgākais iekarojums tās daudzu gadsimtu vēsturē. Ja 1921. un 1922.gadā bija vairāki tiesas lēmumi par nāves sodu komunistiem, tad tas ir tāpēc, ka viņu dzīvokļos atrada ieročus un viņi nošāva policijas ierēdņus, kā to, piemēram, izdarīja Arnolds Puriņš-Upmāls (īstais vārds - Mārtiņš Čuče). Turpmāk nāves sodu par politiskiem noziegumiem vairs nebija, bet tiesa komunistiem piesprieda ieslodzījumu cietumā un spaidu darbus par valsts likuma pārkāpšanu. Komunistu Latvijā bija maz - aptuveni 500 cilvēku. Komunistiskās jaunatnes savienības biedru - vēl mazāk. Šīm abām nelegālajām organizācijām Latvijā nebija sociālas bāzes, jo plašas tautas masas atbalstīja savu neatkarīgo valsti, vilās komunistu 1919.gada politikā un bija nacionāli noskaņotas, noraidīja komunistu nihilismu nacionālajā jautājumā.

Vairāki tūkstoši latviešu komunistu dzīvoja Padomju Savienībā, kur darbojās Latvijas Kompartijas ārzemju birojs, kas laiku pa laikam sūtīja savus emisārus ar viltotām pasēm, lai tie veiktu nelegālu pretvalstisku darbu Latvijā. Šie emisāri nelegāli pārgāja robežu un slēpās konspiratīvajos dzīvokļos, organizēja komunistiskās literatūras izdošanu. Tie bija - Jānis Bērziņš-Andersons, Jānis Kalnbērziņš, Fricis Deglavs, Ernests Ameriks, Ieva Paldiņa un citi. Nav faktu, ka kāds no viņiem būtu bijis ebrejs. Bet starp vietējiem komunistiem, sevišķi Rīgā un Daugavpilī, daudzi bija ebreji. Piemēram, 1923.gadā Daugavpilī darbojās aptuveni 30 komunistu un 60 komjauniešu, un ap 50% no tiem bija ebreji. Tas izsauca dažkārt antisemitiskus noskaņojumus krievu, poļu un latviešu komunistu vidū. Tāds noskaņojums bija M.Romanovskim, S.Jozānam un dažiem citiem. Tas izsauca asus konfliktus, bet neskāra komunistu vairākumu. Komunistu vidū bija vairāk starpnacionālo laulību nekā citā vidē. Daugavpilī ebrejietes bija apprecējuši poļu un krievu tautības komunisti: A.Aleksandrovičs, S.Jankovskis, J.Rešetovs, L.Jeršovs un citi.

Daļa ebreju komunistu un komjauniešu bija turīgo ģimeņu dēli un meitas kā, piemēram, C.Burnšteins Rīgā un B.Averbuhs, kā arī A.Butins Daugavpilī. Šeit izpaudās konflikts starp paaudzēm, kurām bieži vien bija pretēji uzskati. Zināma nozīme bija arī jaunatnes tieksmēm pēc

sociālā taisnīguma un tās naivitātei - ticībai, ka ir iespējams radīt paradīzi zemes virsū. Ir zināms gadījums, kad sociālistu pretiniekam - Francijas valdības galvai Žoržam Klemanso pateica, ka viņa dēls iestājās sociālistu partijā. Domāja, ka sekos dusmu lēkme. Bet šis temperamentīgais politiķis tikai pasmaidīja un teica: "Ja mans dēls 20 gadu vecumā nekļūtu par sociālistu, es teiktu, ka viņam nav sirds, bet ja viņš arī 40 gadu vecumā vēl būs sociālists, es teikšu, ka viņam nav prāta."

Ebreju komunistu vairākums Latvijā bija jauni cilvēki, kurus aizrāva pagrīdes darba romantika, alkas, vēlēšanās parādīt savu drosmi un izturību cīņā ar politisko policiju. Daži gribēja apliecināt sevi kā organizatori, propagandisti, publicisti, ja nekomunistiskās organizācijas un to prese viņiem nebija pieejama. Taču galvenais, kas iesaistīja ebrejus komunistiskajā kustībā, bija naiva ilūzija, ka Padomju Savienībā it kā top sociālais taisnīgums un veidojas labvēlīgi apstākļi darbaļaužu materiālās un garīgās dzīves augšupejai. Komunisti zināja, ka demokrātijas vietā Padomju Savienībā ir neierobežota komunistiskās partijas diktatūra, bet viņi to novērtēja pozitīvi, jo nesaprata politiskās brīvības nozīmīgumu. Komunisti nereti attaisnoja Staļina teroru, jo bija slikti informēti un ticēja, ka tā esot nevis daudzu miljonu nevainīgu cilvēku iznīcināšana, bet šķiru cīņa pret sociālisma ienaidniekiem. Komunisti Latvijā, atšķirībā no sociādemokrātiem, bija pakāpenisko reformu pretinieki un totalitārās padomju valsts atbalstītāji un vadīja streikus ne strādnieku stāvokļa uzlabošanas nolūkā, kā to darīja sociāldemokrāti, bet gan cenšoties pierādīt, ka kapitālisma apstākļos nevar panākt uzņēmēju pretimnākšanu, jo viņu intereses aizsargā valsts aparāts.

Komunisti Latvijas Republikā būtiski atšķirās no komunistiem padomju varas apstākļos, kur partijas biedri bija privilēģēti, jo Komunistiskā partija pārvērtās par administratīvi birokrātiskās sistēmas kodolu, kurā vārdi un darbi nesakrita. Līdzdalība komunistu pagrīdes darbībā nesolīja nekādus labumus un bija saistīta ar neizbēgamām represijām. Tomēr daļa strādnieku un inteliģences iesaistījās pagrīdes darbā, nesaprotot Staļina terora būtību un domājot, ka ebreji Padomju Savienībā ir līdztiesīgi. Īstenībā PSRS vadība likvidēja ebreju skolas un avīzes. Sākās valsts antisemitisms, kas sasniedza savus kalngalus trīsdesmitajos gados un piecdesmito gadu sākumā.

1928. un 1931.gadā ap 70 000 vēlētāju Saeimas vēlēšanās balsoja par komunistu kandidātiem, kas balotējās kā bezpartejiski strādnieku un zemnieku pārstāvji. Tas bija iespējams Latvijas plašās demokrātijas apstākļos un deva iespēju 6 vai 7 komunistu deputātiem (no 100) savās runās apmelot Latvijas valsti un idealizēt Padomju Savienību. Starp šiem deputātiem bija viens krievs no Latgales vēlēšanu apgabala, bet nebija neviena ebreja. Raksturojot Latvijas ebreju komunistu likteni divdesmitajos un trīsdesmitajos gados, H.Bregmanis atzīmē, ka daudzi no viņiem atstāja Latviju un darbojās Padomju Savienībā, bet "trīsdesmito gadu beigās viņi visi kļuva par staļinisma represiju upuriem... Šeit jāmin Josifs Lenskis (Cāls), LKP VIII kongresa delegāts, LKP Daugavpils pilsētas organizāciju vadītājs, Ābrams Gurevičs (Vecais), LKP CK loceklis, LKP VII kongresa delegāts."¹⁹¹

Pēc 1934.gada 15.maija apvērsuma nelegālā Komunistiskā partija noslēdza vienotas frontes līgumu ar nelegālo Latvijas sociālistisko strādnieku un zemnieku partiju, ko 1934.gadā vasarā izveidoja bijušie sociāldemokrāti Ansis Rudevics, Bruno Kalniņš un citi. Šajā partijā bija nedaudz vairāk par 200 biedriem, jo lielākā daļa no 12 000 Latvijas sociāldemokrātiem negribēja piedalīties pagrīdes darbā, kurā draudēja apcietināšana, un negribēja tuvoties komunistiem, kuri ilgus gadus apmeloja sociāldemokrātus, dēvējot viņus par buržuāzijas aģentiem un sociālfašistiem - sociālistiem vārdos un fašistiem darbos. Tomēr nedaudzi sociāldemokrāti, arī Bunda biedri, mēģināja sadarboties ar komunistiem, tāpat kā kreisie cionisti. Viņu darbība pēc 1934.gada tika aizliegta, tajā skaitā "Necah" darbība. Bet "Trumpeldors" (Betars) un dažas citas cionistu biedrības turpināja legāli darboties, un 1934.gada vasarā valsts iestādes atļāva dibināt cionistu jaunatnes organizāciju Palestīnas kolonizācijas veicināšanai ar nosaukumu "Olim" (Celmlauži). Šai organizācijai pievienojās bijušie Necah biedri un citi kreisie cionisti, lai iegūtu legālu aizsegu savai darbībai.¹⁹²

Pēc hitleriešu uzvaras Vācijā 1933.gadā, ebreju vidū pastiprinājās komunistu ietekme, jo radās priekšstats, ka Padomju Savienība var uzveikt fašistisko Vāciju, kura gribēja iznīcināt ebreju tautu. Cionists Šurs atceras, ka komunisti sāka pārvarēt cionistu ietekmi, bet cionists Gamliels to izskaidro ar ilūziju, ka Padomju Savienība ir varena un tātad spēs izglābt Latvijas ebrejus no vācu nacistu genocīda.¹⁹³ Kreisie

cionisti sāpīgi pārdzīvoja pilsoņu karu Spānijā un vāca naudu spāņu republikāņiem, kas cīnījās pret ģenerāļa Franko fašistiem. Tas tuvināja cionistus komunistiem.¹⁹⁴ Brīvprātīgie no Latvijas gan komunisti, gan sociālisti, gan bezpartejiskie, gan demokrāti devās uz Spāniju, lai cīnītos pret fašismu ar ieročiem rokās. To vidū bija latvieši - Kārlis Rozenbergs, Rūdolfs Lācis un citi. Uz Spāniju devās arī daudzi ebreji. Sakarā ar to H.Bregmanis raksta: "Daudzi Latvijas ebreju komunisti bija brīvprātīgo cīnītāju rindās Internacionālajā brigādē Spānijā. Šeit varētu minēt A.Baronu, P.Bernštamu, T.Donhinu, M.Švarcu, H.Permandu, S.Rudinu, A.Šalitu, R.Leiboviču un citus. Daudzi no viņiem krituši Spānijā, nomocīti fašistu koncentrācijas nometnēs. Staļinisma ietekmē pēc 1936.gada no LKP atstūma daudzus aktīvus komunistus, to skaitā arī Rīgas pilsētas komitejas locekli Dveiru Rasinu, pagrīdes tipogrāfijas darbinieku Borisu Cesvānu un citus."¹⁹⁵

Staļins neuzticējās Latvijas komunistiem un 1936.gadā lika izdarīt Latvijas kompartijas rindu tīrīšanu. Tā rezultātā partijā atstāja tikai ap 200 komunistu. Trīsdesmito gadu beigās Daugavpilī palika tikai daži komunisti. To vidū bija ebrejs F.Fridmans - Latvijas Kompartijas Latgales apgabala komitejas loceklis. Bet komjaunatnes organizācija 1936.gada vasarā apvienojās ar sociālistiskās jaunatnes organizāciju, kas arī bija nelegāla. Tādējādi izveidojās Latvijas darba jaunatnes savienība, kurā iesaistījās arī bijušie Bunda aktivisti. Daugavpilī tie bija strādnieki H.Troks un A.Plotkins, kā arī Latvijas universitātes students B.Kaplans, kas bija Latvijas darba jaunatnes savienības Latgales apgabala komitejas loceklis.

Visas šīs nelegālās organizācijas bija vājas, jo latviešu vairākums atbalstīja Kārļa Ulmaņa valdību un lielākā daļa ebreju arī bija lojāla pret šo valdību, it īpaši "Agudat" partijas piekritēji. Šī partija pēc 1934.gada 15.maija bija aizliegta, tāpat kā visas citas partijas, ieskaitot Latviešu zemnieku savienību. Taču bijušie "Agudat" partijas aktivisti kļuva par Izglītības ministrijas ierēdņiem, skolu direktoriem, avīzes redaktoriem. Jūdu reliģisko un cionistisko darbinieku ietekme uz ebreju iedzīvotāju masām Latvijā bija lielāka nekā Bunda un komunistu ietekme.

Aplūkojot Latvijas ebreju politisko partiju un kustību attīstību, var secināt, ka:

dažādu politisku virzienu ebreju partijām bija savi deputāti Latvijas Satversmes sapulcē un visās Saeimās; visietekmīgākās politiskās partijas Latvijas ebreju kopienā bija "Agudat", Mizrahi un Bunds; svarīga loma ebreju politiskajā dzīvē bija cionistu sociālistu darbībai un to jaunatnes organizācijai "Necah"; redzamākie ebreju politiķi Saeimā bija M.Dubins, M.Nuroks, M.Lazersons un N.Maizels, kas izmantoja cara laika ebreju politiķu pieredzi; pēc 1934.gada 15.maija cionistu kustība Latvijā netika aizliegta, bet kreiso cionistu organizācijas tika likvidētas.

HRONOLOĢIJA

- 1907.g. - Kurzemes pilsētnieki ievēlēja Valsts domē ebreju L.Niseloviču.
- 1920.g. - ebreju nacionāldemokrātiskās partijas pārstāvis L.Fišmans tika ievēlēts par Latvijas Satversmes sapulces deputātu.
- 1923.g. - Rīgu apmeklēja cionistiskās kustības revizionistu partijas līderis V.Žabotinskis.
- 1931.g. - Latvijas kreiso cionistu partija "Cerei Cion" un cionisti sociālisti apvienojās vienā partijā.
- 1934.g. - tika radīta Latvijas cionistiskās jaunatnes organizācija "Olim".

7. EBREJU KULTŪRAS UN IZGLĪTĪBAS ORGANIZĀCIJAS, SPORTA BIEDRĪBAS, AVĪZES UN SAVSTARPĒJĀS PALĪDZĪBAS BIEDRĪBAS

Carisma apstākļos bija grūti dibināt kultūras un izglītības vai savstarpējās palīdzības biedrību. Tomēr pēc ilgstošām pūlēm 1898. gadā tas izdevās. Rīgā tika nodibināta biedrība izglītības izplatīšanai ebreju vidū. Tā bija Pēterburgas biedrības nodaļa. Krievijas galvaspilsētā šī biedrība pastāvēja kopš 1863. gada.¹⁹⁶ Panākt, lai varas orgāni atļauj dibināt jau pastāvošās organizācijas filiāli, bija vieglāk nekā radīt organizāciju ar jaunu nosaukumu.

Latvijas Republikā kultūras un izglītības darbu visaktīvāk veica dažādas cionistu jaunatnes organizācijas, it sevišķi Hašomer Hacair (Necah). Šī organizācija sākumā bija skautu biedrība, bet drīz sāka audzināt savus biedrus tā, lai sagatavotu tos izceļošanai uz Palestīnu un sekmīgam darbam sarežģītos apstākļos.¹⁹⁷ Taču organizācija saglabāja visu pozitīvo, kas ir raksturīgs skautu kustībai - tās garīgās un morālās vērtības.

Skautisma sistēmas radītājs angļu ģenerālis Badens-Pauels uzskatīja, ka svarīga ir pašas jaunatnes aktivitāte un tās kolektīva emocionālā dzīve, kas sevišķi ietekmē pusaudžus. Dzīvojot nometnēs, skauti norūda sevi fiziski un garīgi, mācās mīlēt dabu un apgūst skautu morāles kodeksu, kas prasa būt godīgam, izpalīdzīgam, cilvēciskam.

Cionistu jaunatnes organizācijas sāka pusaudžus audzināt no 10 gadu vecuma, neaprobežojoties tikai ar rotaļām, bet arī centās lasīt priekšā interesantus stāstus par senebreju klejojumiem tuksnesī.

Badena-Pauela 10 morālie baušļi, ko izmantoja Necahs, paredzēja ik dienu izdarīt ko lietderīgu, piemēram, palīdzēt bērnam vai vecam cilvēkam. No skauta prasīja vienmēr būt patiesīgam, nesmēķēt, nelietot alkoholiskos dzērienus, nespēlēt azarta spēles.

Necah biedri savā audzināšanas darbā centās veidot izglītotu, kulturālu cilvēku, kritizējot visu amorālo, tajā skaitā "zelta jaunatni" un karjerismu, mīkstčaulību un mietpilsonību.¹⁹⁸ Kad pusaudži nobrieda tik tālu, ka varēja iestāties Necah rindās, viņi sāka aktīvi piedalīties dramatisko pulciņu uzvedumos, orķestru koncertos, sporta sacīkstēs.¹⁹⁹ Kultūras un izglītības darbs interesēja pusaudžus un jaunatni un atvieglāja viņu iesaistīšanu cionistu organizācijās.

1932.gadā vispārējie cionisti izveidoja jaunatnes organizāciju, kuru nosauca Teodora Hercla vārdā "Herclija". Tā apvienoja ap 700 jauniešu. Tā audzināja savus biedrus skautu principu garā un gatavoja viņus fiziskam darbam Palestīnā.²⁰⁰ Cionistu sociālistu partija izveidoja klubu, ko nosauca šīs kustības bijušā līdera Bera Borohova vārdā par "Borohova klubu". Tā biedri cīnījās pret ebreju pārtautošanu. Pie kreisās cionistu jaunatnes piederēja arī biedrība "Gordonija", kuru nosauca par godu cionistu līderim A.Gordonam (1856-1922), kurš pievērsa uzmanību darba audzināšanai un sevišķi augsti vērtēja darbu lauksaimniecībā, kas nostiprina cilvēka saistību ar dabu. Gordons bija privātipašuma pretinieks, bet arī noraidīja marksismu kā industrializācijas produktu.²⁰¹ Kad šī un citas kreisās cionistu jaunatnes organizācijas tika aizliegta, 1934.gada vasarā tomēr tika atļauta Herclija un citas ebreju jaunatnes organizācijas. Zem Olima (Celmlaužu) organizācijas aizsega darbojās arī aizliegto kreiso organizāciju biedri. Tos iepazīstināja ar Palestīnas vēsturi un ģeogrāfiju, palīdzēja apgūt ivrita valodu. Populāras bija Palestīnas ebreju dziesmas un dejas. Olims svinīgi atzīmēja arī Latvijas valsts svētkus, piemēram, valsts 20 gadu jubileju 1938.gadā. Olims netraucēti turpināja savu darbību līdz 1940.gadam.²⁰²

Dažādu klubu darbībā jaunatni centās iesaistīt arī Bunds un komunisti. Rīgā Tērbatas ielā 15 1920.gadā komunisti izveidoja kultūrizglītības biedrību "Arbeterheim" (Strādnieku nams). Darbojās bibliotēka, lasītava, valodas kursi, dramatiskais pulciņš un muzikālā studija. Šīs biedrības nodaļas bija arī provincē. Bet 1922.gadā šo organizāciju slēdza, jo komunisti tajā izvērta pretvalstisku propogandu. Bieži vien komunisti centās sev nodrošināt legālu aizsegu Bunda organizētajās kultūras un izglītības biedrībās. H.Bregmanis raksta, ka bez ebreju tautas augstskolas (1920-1929) "darbojas vēl vairākas kreisās ebreju organizācijas: Ebreju kultūras līga, "Pereklubs", Vinčevska klubs, Šolom-Aleihema klubs, Ebreju akadēmiskā biedrība, bet Daugavpilī - A.Reizena klubs."²⁰³ Šīs kultūras un izglītības biedrības darbojās gan divdesmitajos gados, gan trīsdesmito gadu sākumā un organizēja lekcijas, jautājumu un atbilžu vakarus un citus pasākumus. Šīs biedrības tika nosauktas dzejnieku Pereca, Reizena un Vinčevska vārdā, jo tie simpatizēja Bundam, strādnieku kustībai. Rakstnieks

Šolom-Aleihems bija populārākais ebreju rakstnieks, kas ar humoru un līdzjūtību rakstīja par trūcīgiem amatniekiem un siktirgotājiem. Kas attiecas uz ebreju akadēmisko biedrību, tad tā bija kreisa universitātes studentu biedrība, kas veltīja daudz uzmanības kultūras un izglītības darbam. Latvijas plašā demokrātiskā brīvība deva Bundam, kreisajiem cionistiem un komunistiem legāla darba iespējas. Apgabaltiesa līdz 1934.gadam varēja reģistrēt jebkuru legālu biedrību, ja tās statūtos nebija paredzēta nelikumīga darbība. Un tikai tad, kad tika pierādīts, ka biedrība neievēro savus statūtus un veic pretvalstisku darbību, apgabaltiesa varēja legālo organizāciju slēgt.

Vēl plašākā mērogā kultūras un izglītības darbu veica pilsoniskās aprindas. Šajā ziņā ir atzīmējama "Ebreju izglītības biedrība Latvijā", kuras darbību ir vispusīgi apgaismojis Latvijas Mākslas akadēmijas pasniedzējs Herberts Dubins.

Latvijas Republikā darbojās dažādas ebreju kultūras un profesionālas un savstarpējas palīdzības biedrības. To skaitā bija "Latvijas ebreju ārstu biedrība", "Latvijas ebreju juristu biedrība", "Ebreju virsdrēbju drēbnieku biedrība", "Trūcīgo ebreju līgavu palīdzības biedrība Latvijā". Taču izglītības laukā jāatzīmē organizācija, kuras oficiālais nosaukums no 1920. līdz 1938.gadam bija "Ebreju izglītības biedrība Latvijā", bet no 1938.gada - "Žīdu izglītības biedrība Latvijā". Tās mītne bija Rīgā Baznīcas ielā 16. 1935.gadā biedrība apvienoja ap 400 biedru, bet 1939.gadā - aptuveni 800 cilvēku. Biedrību subsidēja valsts un Rīgas pilsētas pašvaldības iestādes. 1935.gadā biedrības budžets pārsniedza 120 000 latu.²⁰⁴ Biedrības priekšsēdētājs visus tās pastāvēšanas gadus bija jurists - profesors Pauls Mincs, bijušais Latvijas valsts kontrolieris. Biedrība rūpējās par ebreju arodskolām, lai gatavotu speciālistus ne tikai Latvijai, bet arī Palestīnai. Biedrība iegādājās nekustamā īpašumā māju Kazaku ielā, kur no 1925. līdz 1934.gadam sagatavoja dažādām profesijām 220 ebreju jauniešus. Tirgotāja S.Muškata atraitne 1935.gadā dāvināja biedrībai fermu Allažu pagastā. Tur agronoma Branovera vadībā jaunieši ieguva zināšanas un iemaņas lauksaimniecībā. Biedrībai bija liela bibliotēka ar grāmatām dažādās valodās. Šī kultūrizglītības organizācija 1935.gadā atzīmēja izcilā jūdu filosofa Maimonīda 800 gadu jubileju. Šajā pasākumā piedalījās profesors S.Dubnovs. 1939.gadā tika organizēta ebreju grafika Īsaka Frīdlera darbu izstāde. Populāri

bija arī ebreju poēzijas klasiķim Haimam Nahmanam Bjalikam veltītie vakari, kas dzejoja ivrita valodā, ebreju folklorai, Palestīnas dziesmām un dejām. Biedrības darbā piedalījās arhitekts P.Mandelštams, kas Rīgā projektējis ap 60 dzīvojamo namu - Elizabetes ielā 51, Bruņinieku ielā 40 un citās vietās. Biedrība izvairījās no līdzdalības politiskajā dzīvē un klusēja, kad pēc 1934.gada 15.maija slēdza "Perecklubu" un "Ebreju strādnieku teātri". Biedrība arī izvairījās novērtēt 1940.gada jūnija notikumus, kad padomju karaspēks okupēja Latviju. Biedrības vadītāji acīmredzot uzskatīja, ka ebrejiem jāpaliek neitrāliem un jāatturas no izmaiņu novērtēšanas. Bet tas nelīdzēja - padomju varas orgāni noraidoši izturējās pret ebreju kultūru, un 1941.gada martā biedrība oficiāli beidza pastāvēt.²⁰⁵

Sporta sekcijas darbojās gandrīz visās ebreju jaunatnes organizācijās, sevišķi aktīvi Betarā. Taču bija arī speciāli sporta klubi. Viens no tiem bija "Energija" ar nodaļām Rīgā, Daugavpili un citās pilsētās. Klubā darbojās ebreju sportisti kopā ar latviešu un krievu sportistiem. Bet drīz vien izrādījās, ka "Energija" ir aizsegs komunistu pretvalstiskai aģitācijai, un to slēdza.

Īsts ebreju sporta klubs bija 1918.gada beigās dibinātā organizācija "Makabi" (āmurs), kas tika nosaukta senebreju atbrīvošanas cīņas varoņu piemiņas godināšanai. 1939.gadā šai biedrībai bija nodaļas Rīgā, Liepājā, Ventspilī un Tukumā, kas apvienoja ap 1400 biedru un organizēja sekcijas dažādos sporta veidos. Taču labākā futbola komanda bija Rīgas ebreju sporta klubam "Hakoah" (spēks).²⁰⁶ Tās centra uzbrucējs Vestermanis, pussargs Levitānuss un daži citi sportisti piedalījās starptautiskās sacensībās Latvijas izlases komandas sastāvā.

Daugavpili populārs bija sporta klubs "Disks". Šī nosaukuma atšifrējums ir "Daugavpilsker idišer sport klub" (Daugavpils ebreju sporta klubs). Šī kluba futbola komanda sekmīgi sacentās ar tādām pilsētas komandām kā Armijas sporta klubs, Aizsargu sporta klubs, Latviešu sporta biedrība, ebreju komanda Trumpeldors un poļu komandas Lehija un Harfa. Ilgus gadus Diska futbola komandā spēlēja vārtsargi Zilbermans un Beskins, aizsargi Munics un Šers, uzbrucēji Greiss, Rukasins, Deičs, Živs, kā arī Cveigoms, Pipkevičs, Biksons, Segals, Marons un citi. Trīsdesmito gadu beigās talantīgākais centra uzbrucējs bija Z.Alperts. Kad Disks sacentās ar otru pilsētas ebreju

futbola komandu Trumpeldoru, tad stadions bija ļaužu pārpildīts un cīņa - sevišķi asa. "Diska" klubā bija iecienīta vingrošanas sekcija, kurā piedalījās meitenes un kuru vadīja skārdnieks Karpuss. Svarcelšanas sekcijā labākie bija Haims Pokermans, Iciks Bors un Moisejs Rusoniks. "Diska" galda tenisisti Abe Gelvans un Joine Alperets bija ne tikai labākie pilsētā, bet arī Latvijā. Daudz bija labu vieglatlētu. To skaitā sprinteri Jakovs Greiss, Samuils Glezerovs, Henehs Muravičs un Aizeks Beks, kas 100 metrus skrēja 11 sekundēs. Tolaik tas bija labs rezultāts.

Kultūras, izglītības, kā arī sporta pasākumi saistīja jaunatni un atturēja to no bezmērķīgas laika pavadīšanas, no alkoholisko dzērienu lietošanas. Ebreju jaunatnes pamatmasa Latvijas Republikā bija darbīga un tikumīga. Jaunieši lasīja saturīgas grāmatas un sportoja.

Sporta klubos labi sadzīvoja dažādu politisko virzienu atbalstītāji. Tas veicināja toleranci, iecietību pret citu uzskatiem.

Svarīgs faktors ebreju kultūras dzīvē bija laikraksti. Pirmo avīzi Rīgā jidiša valodā 1907. gadā izdeva vācu barons. Grūti teikt, kādi apsvērumi viņu pamudināja tā rīkoties. Nav izslēgts, ka viņš cerēja uz ebreju vēlēšanu atbalstu vācu kandidātiem. Var arī būt, ka viņš bija humānists, kas gribēja parādīt savu lojalitāti pret ebrejiem. Grūti ticēt, ka viņam bija peļņas nolūki. Laikraksti parasti nebija ienesīgi. Vācu barona izdotā laikraksta nosaukums bija "Nacionāla Avīze", un tās redaktori, protams, bija ebreji. Tā nebija tendencioza avīze. Tās slejās patiesi attēloja ebreju dzīves notikumus.²⁰⁷ Bet šai avīzei, kā daudzām citām, nebija ilgs mūžs, jo trūka lasītāju. Acīmredzot abonēt avīzi gribēja nedaudzi - vai nu intereses trūkuma dēļ, vai arī trūcīgie cilvēku līdzekļi to neatļāva.

Viena no avīzēm jidiša valodā bija "Ebreju Balss", kas polemizēja ar ivrita valodas atbalstītājiem.

Visilgāk pastāvēja laikraksts "Tauta" (arī jidiša valodā). Tas bija saturīgs. Tā līdzstrādnieki bija Daugavpils cionists Moisejs Bljajs, rakstnieks Marks Razumnijs, profesors Makss Lazersons, jurists Makss Šacs-Aņins, Bunda līderis Abrams Brauns. Avīze atspoguļoja dažādu politisku virzienu ideologu uzskatus. Bet tāds plurālisms nepatika daudziem lasītājiem, kuri kritizēja avīzi par stingru principu trūkumu. Arī daļa līdzstrādnieku protestēja pret to un 1922. gadā atteicās turpināt darbu.

Avīzi "Frimorgn" (Rīts), kas pieturējās noteiktai politiskai linijai, kopš 1926. gada vadīja kreiso cionistu publicists - Volfs Lacki-Bertoldi.

Neraugoties uz savu cionistisko orientāciju, šī avīze nespēja saglabāt savu neatkarību. Trūka materiālo līdzekļu, un tas piespieda pakļauties vienas vai otras politiskās partijas ietekmei.

Samērā daudz lasītāju (4 000) 1923.gadā bija ebreju avīzei "Ceļš". Iespējams, ka daiļliteratūras fragmentu publicēšana šajā avīzē izsauca lasītāju interesi. Taču 1924.gadā naudas trūkuma dēļ arī šo laikrakstu vairs neizdeva.

Salīdzinot minētās avīzes, ir jāatzīst, ka saturīgākā no tām bija "Frimorgn" (Rīts). Vadot tās redakciju, V.Lacki-Bertoldi centās veicināt laicīgās ebreju kultūras attīstību, cionisma propogandu, ebreju nacionālās autonomijas attīstību Latvijā. Pēc 1934.gada 15.maija šī avīze tika aizliegta, tāpat kā visi liberāli un partejiski laikraksti - arī latviešu sociāldemokrātu izdevumi. Pēc 15.maija vienīgā ebreju avīze (jidiša valodā) bija "Haint" (Šodien). To izdeva jūdu klerikāļi, bijušie "Agudat" partijas aktivisti.²⁰⁸

Pirms 1934.gada avīzes ebreju valodā izdeva arī Liepājā un Rēzeknē, bet Daugavpilī ebreji piedalījās avīžu izdošanā un rediģēšanā un bija to līdzstrādnieki. Moisejs Sviranskis bija avīzes "Daugavpilsķij Golos" izdevējs. Avīzes "Latgaļskaja Mišļ" redaktori bija Bunda pārstāvji.

Daudzi spējīgi žurnālisti publicēja savus rakstus Latvijas ebreju preses slejās. Avīzē "Frimorgn" savus rakstus publicēja Jerahmiels Biniks, dzimis 1895.gadā Rīgā. Viņš rakstīja skaistā jidiša valodā, kaut gan viņa ģimenē runāja vācu valodā. Viņš bija viens no cionistu sociālistu līderiem, rediģēja avīzi "Idiše Folkštume" (Ebreju Tautas Balss). 1941.gadā padomju varas orgāni viņu deportēja, un viņš mira Solikamskas ieslodzīto nometnē 1942.gadā. Talantīgs publicists bija arī Mihls Kitais, dzimis 1886.gadā Rīgā. Savā laikā viņš bija tuvs dažādām partijām - kādu laiku bija Bunda biedrs, bet vēlāk cionists. Bija "Frimorgn" līdzstrādnieks. Viņš mira 1942.gadā Samarkandā - pilnīgā vientulībā.

Geršons Movšovičs bija ne tikai žurnālists, bet arī vēsturnieks. 1920.gadā viņš bija avīzes "Dos Folk" (Tauta) līdzstrādnieks, bet 1933.gadā publicēja vēsturisku pētījumu - grāmatu "Latvijas ebreju preses 25 gadi". Šajā grāmatā viņš atzīmēja, ka ebreju žurnālisti dažbrīd bija cionisti un ivrita valodas atbalstītāji, bet vēlāk - sociālisti un jidiša valodas atbalstītāji, kādu laiku viņi bija ticīgi jūdi, bet pēc tam atkal

bezdievi. Tādu nenoteiktību nosacīja gan izmaiņas situācijā, gan vilšanās jaunības ideālos, gan mācības, kas tika smeltas no vēsturiskās pieredzes.

Gan 19.gadsimtā, gan 20.gadsimtā Latvijā aktīvi un nepārtraukti darbojās ebreju savstarpējās palīdzības organizācijas. Jūdu tradīciju svarīga sastāvdaļa bija filantropija. Nepalīdzēt trūcīgajam un slimajam bija liels grēks. Un otrādi - labdarība deva cerības nokļūt paradīzē. Bez tam ebreju ilggadīgā vajāšana un pazemošana pamudināja tos palīdzēt viens otram, turēties kopā, neželot naudu bārenim vai līgavai, kura bez pūra nevar tikt pie vīra. Par goda pilnu pienākumu uzskatīja līdzdalību "Hevre Kadiše" (apbedīšanas biedrības) darbībā, it īpaši, kad bija jāorganizē trūcīga ebreja apbedīšana pēc jūdu rituāliem - bez zārka, bet speciālā apvalkā un ar attiecīgām reliģiskām ceremonijām. Ļoti svarīga bija biedrība "Bikur holim" (Palīdzība slimniekiem). Pat slimnieka apmeklēšana tika uzskatīta par Dievam tīkamu un slimniekam visai labvēlīgu soli.

Viena no svarīgākām ebreju savstarpējās palīdzības organizācijām bija "Gmilas hesed" (palīdzības sniegšana). Viens no pazīstamākajiem ebreju filantropiem bija Jakovs Špira - bagāts tirgotājs no Ventspils, kas 1907.gadā bija Otrās valsts domes deputāts. Viņa tradīcijas Latvijas Republikā turpināja Rīgas, Daugavpils un citu pilsētu uzņēmēji. Daugavpilī, tāpat kā citur, bagāti cilvēki uzskatīja par savu pienākumu palīdzēt trūcīgiem cilvēkiem. To darīja, piemēram, Mendels Glintemiks, kam piederēja vairāki ienesīgi nami. Gmilas hesed, kuras darbībā viņš piedalījās, izdalīja trūcīgiem bezprocentu aizdevumus - parasti 50 latus. Reizi mēnesī notika valdes sēdes, kurā biedrības vadītāji apsprieda, kā izmantot sakrāto naudu un kā palielināt naudas fondu. Turpat uz vietas locekļi realizēja kārtējo ieguldījumu. Ja kāds bagāts tirgotājs vai fabrikas īpašnieks ziedoja 100 latus, tad otrs centās viņu pārspēt un atvēlēja 200 latus. Valdes sēdē arī lēma, kam anulēt parādu, kam no parādniekiem atļaut atdot parādu vēlāk - pa vienam vai diviem lātiem mēnesī. Visas summas rūpīgi iegrāmatoja Efraims Komrass, kuram kā grāmatvedim maksāja 40 latus mēnesī. Filantropu devīgums paaugstināja viņu autoritāti komersantu vidū, jo liecināja par maksāt spējām. Filantropus apsveica jūdu reliģiskā draudze, un rezultātā bagātie uzņēmēji bija gandarīti, bet trūcīgiem cilvēkiem dzīve tika atvieglota.

Ebreji atbalstīja arī divus starptautiskus fondus. Viens no tiem bija "Keren Hajesod" (Pamatfonds), kas vāca līdzekļus Palestīnas kolonizēšanas nolūkā. Otrais cionistu fonds bija "Keren Kajemet lei Israel" (Ebreju nacionālais fonds). Tas tika izveidots 1901.gadā, lai pirktu Palestīnā zemi, veiktu tur meliorācijas darbus un segtu citus izdevumus. Zemi, ko iepirka par šī fonda līdzekļiem, uzskatīja par visas ebreju tautas īpašumu. To nevarēja pārdot, bet varēja iznomāt - ne vairāk kā uz 49 gadiem. Abiem fondiem bija līdzīgi mērķi, bet viņi tomēr neapvienojās.²⁰⁹ Iespējams, ka sava loma bija arī personiskām ambīcijām.

Viens no aktīvākajiem šo fondu darbiniekiem Latvijā bija Rīgas ebreju ārstu savienības priekšsēdētājs Jakovs Hofmanis, dzimis 1894.gadā. Viņš vadīja Rīgā fondu Keren Kajemet, bija Latvijas cionistu revizionistu līderis līdz mūža beigām un uzturēja ciešus kontaktus ar Vladimiru Žabotinski. J.Hofmanis mira Telavivā 54 gadu vecumā. Viens no fonda vadītājiem bija arī Rīgas cionists Ž.Trons. Latvijā fonda 21 nodaļā 1938.gadā piedalījās 3746 aktīvisti, Daugavpilī - ap 300, B.Vovsi un Š.Heina vadībā.

Biedrībā "Bikur holim" galvenā loma bija ārstiem. Rīgā šī biedrība nolēma radīt ebreju slimnīcu jau pirms Pirmā pasaules kara. Bagātie uzņēmēji brāļi Ješia un Šleime Berlīni ziedoja šim nolūkam 300 000 rubļu, bet sākās karš un projekts netika realizēts. Naudu izmantoja bēgļu atbalstīšanai. Tikai pēc Pirmā pasaules kara - 1924.gadā šo slimnīcu uzcēla Maskavas ielā 122 (124). Tajā bija trīs nodaļas - terapeitiskā, neiroloģiskā un hirurģiskā, kuru vadīja profesors Vladimirs Mīncs. Slimnīcas direktors sākumā bija doktors I.Jofe. Bija arī ebreju dzemdību nams, kuru vadīja doktors Boriss Hercfelds un Rīgas ebreju nespējnieku nams Pērnavas ielā 70.²¹⁰ Ebreju bāreņu namā Daugavpilī strādāja pašreizējā pedagoģe Ema Švarce.

Ļoti uzmanīgi pret slimniekiem bija daudzi ebreju ārsti Daugavpilī. Starp populārākiem ārstiem pilsētā bija R.Gurevičs - terapeits un bērnu ārsts. Viņam piederēja liela ienesīga māja 18.Novembra ielas un Alejas ielas stūrī. Faetonā ar lielisku zirgu un kučieri viņš apmeklēja slimniekus. R.Gureviča diagnozes bija nekļūdīgas, bet viņš sašutumā noraidīja honorāru, ja viņam piedāvāja mazāk par diviem latiem. Toties terapeits Jakovs Krecers bija nesavtīgs un, apmeklējot nabadzīgus

cilvēkus, aprobežojās ar minimālu honorāru jeb vispār atteicās no tā. J.Krecers bija kristīts ebrejs, jo bija precējies ar pareizticīgā mācītāja meitu. Bet viņš nekļuva par ticīgu cilvēku un bija vienaldzīgs pret baznīcu.

Vairāki Daugavpils ebreju ārsti absolvēja medicīnas fakultāti Čehoslovākijā, tajā skaitā Abrams Šapiro, ginekologs Jakovs Gurvičs un terapeite Ciļa Feigina. Ārsta profesiju ebreji sevišķi iecienīja, un to lielā mērā nosacīja šīs profesijas humānais raksturs.

Aplūkojot dažādu ebreju biedrību darbību, var secināt sekojošo: no kultūras un izglītības biedrībām sevišķi daudz lietderīga veica "Ebreju izglītības biedrība Latvijā", kuras budžets bija liels, daļēji pateicoties valsts un pašvaldību iestāžu palīdzībai; ebreju jaunieši labprāt iesaistījās sporta klubos savas fiziskās attīstības labā un sevišķi augsti vērtēja Hakoah futbola komandu; cionistu jaunatnes organizācijas audzināja jaunatni skautu tikumības garā un gatavoja tos šķēršļu pārvarēšanai Palestīnā; savstarpējas palīdzības biedrības saliedēja ebrejus un veicināja bagātu uzņēmēju filantropisko darbību; svarīga loma ebreju kultūras dzīvē bija laikrakstiem, no kuriem nozīmīgākā bija avīze "Frimorgn".

HRONOLOĢIJA

- 1898.g. - Rīgā tika nodibināta biedrība izglītības izplatīšanai ebreju vidū.
- 1907.g. - Rīgā izdeva pirmo ebreju avīzi.
- 1918.g. - tika organizēts ebreju sporta klubs "Makabi".
- 1932.g. - dibināja cionistu jaunatnes biedrību "Herclija".
- 1934.g. - tika likvidēta lielākā daļa ebreju kultūrizglītības biedrību.

8.ZINĀTNIEKI UN MĀKSLINIEKI 19. UN 20.GADSIMTĀ

Vēstures grāmatas nereti veltī lielu uzmanību izciliem valsts vadītājiem un karavadoņiem. Latvijā ebrejiem četrus gadsimtu laikā tādu nebija. Šīs tautas ievērojamākie darbinieki bija rabīni, uzņēmēji, filantropi, politiķi, zinātnieki un mākslinieki. Daži no tiem bija populāri starptautiskā mērogā. Citi bija pazīstami tikai Latvijā, bet katrs no šiem radošajiem darbiniekiem ir devis savu ieguldījumu, kas veicināja garīgās kultūras attīstību.

Par šiem cilvēkiem ir samērā konkrēti rakstījis Mendls Bobe. M.Bobes uzrakstītās personālijas veido grāmatas "Ebreji Latvijā" pēdējo daļu. Viņš daudzus gadus ir vācis materiālus par redzamākajiem zinātnes un mākslas darbiniekiem un ir spilgti parādījis viņu dzīvi un darbību 60 lappusēs (288-347).

Divus ievērojamus zinātniekus ir devusi Mincu ģimene. Par šo ģimeni ir saglabājušās ziņas kopš 16.gadsimta. 1880.gadā Mincu ģimene pārcēlās no Daugavpils uz Rīgu. Jehiels Mincs audzināja savus piecus dēlus vācu kultūras garā. Trīs no viņiem kļuva par zinātniekiem - Pauls, Vladimirs un Nohums Mincs.

Profesors Pauls Mincs ir dzimis 1868.gadā. 22 gadu vecumā viņš ar izcilību absolvēja Pēterburgas universitātes Juridisko fakultāti. Maģistrs P.Mincs kļuva par zvērinātu advokātu, kas ebrejiem tolaik reti izdevās. Vēlāk viņš veltīja daudz laika zinātniskai darbībai, kad Latvijas Republikā bija kļuvis par universitātes Juridiskās fakultātes profesoru. Zinātnisko darbu P.Mincs allaž savienoja ar sabiedrisku un politisku darbību. Pēc viņa iniciatīvas Rīgā radīja vairākas ebrejiem nepieciešamas iestādes. Viņš bija aktīvs cīnītājs par ebreju interesēm un 1915.gadā vadīja ebreju bēgļu komiteju. Vienlaicīgi viņš bija viens no desmit brīvprātīgajiem ebreju ķīlniekiem, kam draudēja nāves sods, ja ebreji atbalstītu Vācijas karaspēku. Kad vācu armija 1917.gada septembrī ieņēma Rīgu, P.Mincs bija Maskavā, bet, kad Sarkanā armija 1919.gada janvārī ieņēma Rīgu, viņš bija Vācijā. Kārlis Ulmanis viņu aicināja atgriezties Latvijā. P.Mincs kļuva par Satversmes sapulces deputātu, valsts kontrolieri un ministru kabineta locekli. Viņš bija vienīgais ebrejs Latvijas Republikas valdībā. Kā zinātnieks viņš

izstrādāja ebreju nacionālās autonomijas projektu. Bija ebreju nacionāli demokrātiskās partijas priekšsēdētājs un tās avīzes "Tautas Doma" līdzstrādnieks. Kādu laiku strādāja prokuratūrā, Tieslietu ministrijā un citās valsts iestādēs, bet paralēli turpināja zinātnisko darbu. Vienlaicīgi vadīja ebreju advokātu savienību un ebreju izglītības biedrību. Padomju varas orgāni 1940.gadā P.Mincu kopā ar sievu un dēlu deportēja uz Sibīriju. Pēc dažiem mēnešiem viņu arestēja un ieslodzīja koncentrācijas nometnē Taišetā. ASV sabiedrisko aprindu pūles viņu atbrīvojot no ieslodzījuma nedeva panākumus. P.Mincis mira Sibīrijā 1941.gadā.

Paula Minca brālis Vladimirs (1872-1945) ir dzimis Daugavpilī. No 1896.gada viņš ir medicīnas doktors, no 1917.gada - profesors. 1940. un 1941.gadā viņš bija katedras vadītājs Latvijas universitātes Medicīnas fakultātē. Miris Buhenvaldē.²¹¹ Savu zinātnisko darbu P.Mincis savienoja ar ārsta darbu: no 1924. līdz 1940.gadam bija ķirurgs Rīgas ebreju slimnīcā un vienlaicīgi - Latvijas universitātes profesors.

Savu zinātnisko darbu V.Mincis bija sācis Tērbatā, kur viņš 1893.gadā absolvēja medicīnas fakultāti, un strādājis par asistentu ķirurģiskajā nodaļā. Vēlāk kvalifikācijas celšanas nolūkā stāžējās Berlīnē pie plaši pazīstamā ķirurga Izraēla. No 1897.gada turpināja zinātnisko darbu Maskavā. 1916.gadā viņš ķirurgu kongresā demonstrēja plaušu transplantāciju, kas bija liels sasniegums. 1917.gadā viņš bija Maskavas universitātes profesors, bet 1918.gadā operēja Ļeņinu pēc Fanijas Kaplānes atentāta. Palikt Padomju Krievijā V.Mincis negribēja politisku apsvērumu dēļ. Viņš atgriezās Rīgā un lasīja lekcijas Latvijas universitātē. Kad 1941.gada jūlijā hitleriešu karaspēks ieņēma Rīgu, V.Mincis nokļuva Rīgas geto, bet vēlāk Mežaparka koncentrācijas nometnē un Buhenvaldē, kur arī mira.

Doktors N.Mincis dzimis Daugavpilī. 1867.gadā absolvējis Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultāti un šajā augstskolā bija profesora K.Bišofa asistents. 1890.gadā viņš ieguva doktora grādu Leipcigas universitātē un turpināja zinātnisko darbu Rīgā. N.Minca tālāko zinātnisko karjeru aizkavēja tas, ka viņš atteicās kristīties. Viņš strādāja kā eksperts privātos uzņēmumos, bija vispusīgi izglītots, zināja vairākas svešvalodas.

No zinātniekiem, kas pētīja ebreju vēsturi, pirmais bija Reivens Vunderbars, kas dzimis Jelgavā 1812.gadā. Viņš guva tradicionālo

reliģisko izglītību jūdaisma garā, bet pašmācības ceļā ieguva arī laicīgo izglītību un skolotāja diplomu. 19. gadsimta vidū viņš uzrakstīja darbu par Bībelē un Talmudā iztirzātiem medicīnas jautājumiem, un šo darbu augstu novērtēja profesors Ješue Leibovičs. 1853. gadā Jelgavā tika publicēts R. Vunderbara darbs par Kurzemes un Vidzemes ebreju vēsturi. Viņš bija arī citu publikāciju autors par Latvijas ebrejiem. Tajās viņš pierādīja, ka ebrejiem ir jāapgūst vācu valoda un profesija, lai kļūtu noderīgi valstij. Savos vēsturiskajos pētījumos viņš balstījās uz dokumentiem. Miris Jelgavā 1863. gadā.

Pusgadsimtu pēc R. Vunderbara grāmatas tika publicēta Herba Lui Ovčinska grāmata ivritā - "Ebreju vēsture Latvijā". Tajā parādīts ebreju kopienas veidošanās process Latvijā, raksturota rabīnu darbība un analizēta Kurzemes ebreju folklorā. Otrā pasaules kara gados visi H. Ovčinska ģimenes locekļi tika iznīcināti.

Ichoks Jofe pēc studijām Tērbatas universitātes Medicīnas fakultātē strādāja par ārstu Rīgā, bet viņa aicinājums bija vēsture. 1910. gadā viņš publicēja grāmatu par Rīgas un Kurzemes ebreju vēsturi. Pētnieks ir vispusīgi izmantojis vācu dokumentus un tulkojis latīņu tekstus. Dokumenti no 1536. līdz 1740. gadam ir rūpīgi sistematizēti. I. Jofe, pētot ebreju vēsturi, secināja, ka tikai cionisms var radikāli mainīt ebreju dzīvi.

Izcilākais no vēsturniekiem, kas dzīvojuši Latvijā, ir profesors Simons Dubnovs. H. Bregmanis par viņu rakstījis tā: "Trīsdesmitajos gados Rīgas ebreju sabiedriskajā dzīvē aktīvi darbojās visā pasaulē pazīstamais vēsturnieks Simons Dubnovs (1860-1941), ebreju tautas vēstures 10 sējumu autors, kurš pēc Hitlera nākšanas pie varas emigrēja no Berlīnes uz Rīgu (kur nodzīvoja līdz 1941. gada decembrim, kad hitlerieši viņu noslepkavoja). S. Dubnovs turpināja savus vēsturiskos pētījumus, sarakstīja speciālu ebreju vēsturi skolai un mājai, kura nāca klajā Rīgā, sākot ar 1934. gadu. Tāpat Rīgā 1936.-1939. gadā iznāca arī Dubnova "Ebreju tautas vēstures" sējumi ebreju un krievu valodā."²¹²

Vēsturnieks bija arī Maksis Šacs-Aņins, kas ir dzimis Latvijā farmaceita ģimenē un ir beidzis juridisko fakultāti Šveicē. M. Šacs-Aņins bija ļoti vispusīgs. Enciklopēdijā par viņu rakstīts: "Šacs-Aņins Maksis (1885-1975), literatūrkritiķis, publicists. Dzīvojis Latvijā. Darbojies ebreju revolucionārā un progresīvā presē. Rakstījis par ebreju, latviešu,

krievu u.c. tautu rakstniekiem, literatūras metodoloģijas jautājumiem."²¹³ M.Šacs-Aņins bija ne tikai rakstnieks, publicists, literatūrzinātnieks un filozofs, bet arī vēsturnieks, kas pētījis ebreju tautas vēsturi un uzrakstījis vairākas grāmatas ebreju, vācu, latviešu un citās valodās. Divdesmito gadu vidū viņš zaudēja redzi, bet, neraugoties uz to, līdz mūža beigām turpināja savus pētījumus. Otrā pasaules kara gados viņš bija Kazahijas universitātes profesors, bet pēc kara atkal aktīvi darbojās Rīgā.

M.Šaca-Aņina vecākā meita Judīte Baga bija mākslas zinātniece.²¹⁴

Zinātnisks darbinieks bija arī Ošers Gulaks, dzimis 1881.gadā un studējis Tērbatas universitātē juridiskās zinātnes. 1924. un 1925.gadā dzīvojis Rīgā. Daudz uzmanības veltījis jūdu likumdošanas pētīšanai. 1925.gadā O.Gulaks aizbrauca uz Palestīnu un 1936.gadā kļuva par Jeruzalemes universitātes profesoru. Šajā pilsētā viņš mira 59 gadu vecumā.

Jakovs Izraelsons dzimis Jelgavā 1856.gadā un studējis Pēterburgas universitātē Austrumu valodu fakultātē. 1878.gadā tika apbalvots ar zelta medaļu par Toras pārtulkošanu sīriešu valodā. 1883.gadā kļuva par maģistru un pētījis dažādu valstu valodas. Bijis Brokhauza un Efrona enciklopēdijas līdzstrādnieks. Pēc Pirmā pasaules kara J.Izraelsons dzīvojis Liepājā un tur mira 1926.gadā.

Makss Veinreihis pētījis ebreju valodu. Dzimis Kuldīgā, bet vēlāk dzīvojis Daugavpilī. 1912.gadā Veinreihis studējis filoloģiju Pēterburgas universitātē, bet vēlāk Vācijā. 1923.gadā viņam piešķirts filosofijas doktora grāds par disertāciju "Ebreju filoloģijas vēsture". Viņš uzrakstījis arī grāmatu "Ebreju valodas vēsture". M.Veinreihis no 1947.gada bija profesors ASV universitātē un mira Ņujorkā 1969.gadā.

Rīgas ārstu aprindās kā zinātnisks darbinieks bija populārs Mihails Jofe - elektrokardiogrāfijas pamatlicējs Latvijā. M.Jofe bija liela autoritāte ne tikai ebreju zinātnieku, bet arī mākslinieku aprindās. Rīgas ebreju kopienā tradicionāli interesējās par teātra mākslu un tēlotājmākslu. 1927.gadā Rīgā sāka darboties ebreju teātris. Izglītoti ebreji bieži apmeklēja koncertus un izstādes.²¹⁵

No teātra aktieriem, kas ir dzimuši Latvijā, vistantūgākais bija Mihoelss (1890-1948), īstais vārds - Solomons Vovsi. Viņš audzis Daugavpils bagātu ebreju ģimenē, mācījies hederā (religiskā

pamatskolā), bet 1905.gadā reālskolā - Rīgā, vēlāk arī Juridiskajā fakultātē Pēterburgā. Bijis talantīgs deklamators, 1918.gadā kļuvis par aktieri un 1920.gadā Maskavas ebreju teātrī bijis galveno lomu izpildītājs un režisors. Teātris uzveda Šoloma Aša lugu - "Atriebības Dievs", Guckova drāmu - "Uriels Akosta", Goldfadena lugu - "Burve". Ar savu teātri Mihoelss bija viesizrādēs Francijā, Beļģijā, Holandē un Austrijā. Sevišķi populārs Mihoelss bija Šolom-Aleihema daiļrades inscenējumos, kā arī Šekspīra lugās "Ričards III" un "Karalis Līrs". Šī aktiera tēlojumam bija raksturīgs filosofisks dziļums, kaislīgs temperaments. Otrā pasaules kara laikā viņš bija ebreju antifašistiskās komitejas priekšsēdētājs un apmeklēja ASV, Kanādu, Meksiku, Angliju, iesaistot daudzus cilvēkus cīņā pret hitlerismu. 1948.gadā Staļina rokaspuoši inscenēja autokatastrofu Minskā un noslepkavoja Mihoelsu. Viņa vārdā nosaukta iela Daugavpils centrā. Šis maza auguma cilvēks, kas nebūt nebija skaists, atstāja uz skatītājiem neizdzēšamu iespaidu. Viņa augstais intelekts un īpašais aktiera talants padarīja viņu par pasauleslvenu teātra mākslinieku. Daugavpilī, pie mājas, kurā Mihoelss ir dzimis, atklāta piemiņas plāksne ar šī tautas mākslinieka bareljefu.

No ebreju tēlniekiem, kas ir dzimuši Latvijā, izcilākais bija krāslavietis Naums Aronsons (1872-1943). Viņš veltīgi pūlējās iestāties Pēterburgas Mākslas akadēmijā, jo nebija tiesīgs dzīvot galvaspilsētā, nepabeidza vidusskolu un nepārvaldīja krievu valodu. N.Aronsons aizbrauca uz Franciju un Parīzē beidza mākslas skolu ar izcilību. Pēc vairākām izstādēm kļuva populārs. Daudzi pasaules muzeji pirka viņa skulptūras, to skaitā Tolstoja, Turģeņeva, Pastēra, Bēthovena, Ļeņina, Rūzvelta un citas skulptūras. Aronsons bija devīgs filantrops. Viņa uzdevumā Daugavpilī, Stropu mežā tika uzcelts liels nams ar guļamistabām, ēdnīcu, sporta un rotaļu zāli. Vasarā šeit atpūtās trūcīgo ebreju ģimeņu bērni. Viņu uztura un pedagogu darba apmaksu nodrošināja N.Aronsona līdzekļi. 1941.gadā viņš aizbrauca uz Ņujorku, kur arī mira.

Abeļs Fans (1883-1963) arī ir dzimis Krāslavā un 18 gadu vecumā mācījās Parīzē, pateicoties barona Ginzburga stipendijai. Kļuvis par slavenu gleznotāju, viņš 1913.gadā apmeklēja Palestīnu un zīmēja Jeruzalemes ainavas. Viņš arī radīja gleznu sēriju sakarā ar ebreju grautiņiem Krievijā, bet Francijas valdība aizliedza izstādes

bezdievji. Tādu nenoteiktību nosacīja gan izmaiņas situācijā, gan vilšanās jaunības ideālos, gan mācības, kas tika smeltas no vēsturiskās pieredzes.

Gan 19.gadsimtā, gan 20.gadsimtā Latvijā aktīvi un nepārtraukti darbojās ebreju savstarpējās palīdzības organizācijas. Jūdu tradīciju svarīga sastāvdaļa bija filantropija. Nepalīdzēt trūcīgajam un slimajam bija liels grēks. Un otrādi - labdarība deva cerības nokļūt paradīzē. Bez tam ebreju ilggadīgā vajāšana un pazemošana pamudināja tos palīdzēt viens otram, turēties kopā, nežēlot naudu bārenim vai ligavai, kura bez pūra nevar tikt pie vīra. Par goda pilnu pienākumu uzskatīja līdzdalību "Hevre Kadiše" (apbedīšanas biedrības) darbībā, it īpaši, kad bija jāorganizē trūcīga ebreja apbedīšana pēc jūdu rituāliem - bez zārka, bet speciālā apvalkā un ar attiecīgām reliģiskām ceremonijām. Ļoti svarīga bija biedrība "Bikur holim" (Palīdzība slimniekiem). Pat slimnieka apmeklēšana tika uzskatīta par Dievam tīkamu un slimniekam visai labvēlīgu soli.

Viena no svarīgākām ebreju savstarpējās palīdzības organizācijām bija "Gmilas hesed" (palīdzības sniegšana). Viens no pazīstamākajiem ebreju filantropiem bija Jakovs Špira - bagāts tirgotājs no Ventspils, kas 1907.gadā bija Otrās valsts domes deputāts. Viņa tradīcijas Latvijas Republikā turpināja Rīgas, Daugavpils un citu pilsētu uzņēmēji. Daugavpilī, tāpat kā citur, bagāti cilvēki uzskatīja par savu pienākumu palīdzēt trūcīgiem cilvēkiem. To darīja, piemēram, Mendels Glinterniks, kam piederēja vairāki ienesīgi nami. Gmilas hesed, kuras darbībā viņš piedalījās, izdalīja trūcīgiem bezprocentu aizdevumus - parasti 50 latus. Reizi mēnesī notika valdes sēdes, kurā biedrības vadītāji apsprieda, kā izmantot sakrāto naudu un kā palielināt naudas fondu. Turpat uz vietas locekļi realizēja kārtējo ieguldījumu. Ja kāds bagāts tirgotājs vai fabrikas īpašnieks ziedoja 100 latus, tad otrs centās viņu pārspēt un atvēlēja 200 latus. Valdes sēdē arī lēma, kam anulēt parādu, kam no parādniekiem atļaut atdot parādu vēlāk - pa vienam vai diviem lātiem mēnesī. Visas summas rūpīgi iegrāmatoja Efraims Komrass, kuram kā grāmatvedim maksāja 40 latus mēnesī. Filantropu devīgums paaugstināja viņu autoritāti komersantu vidū, jo liecināja par maksāt spējām. Filantropus apsveica jūdu reliģiskā draudze, un rezultātā bagātie uzņēmēji bija gandarīti, bet trūcīgiem cilvēkiem dzīve tika atvieglota.

Vilhelms II. 1910.- 1912.g. H.Jadlovkers dziedāja Ņujorkā, bet no 1929.gada bija galvenais kantors Rīgas lielajā sinagogā Gogoļa ielā.

Diriģents un komponists Marks Lavri (1903-1967) arī ir dzimis Rīgā un tur beidzis konservatoriju. Bijis simfoniskā orķestra diriģents Berlinē (1927-1934), vadījis Nacionālo operu Rīgā (1932-1934). 1935.gadā aizbraucis uz Palestīnu un komponējis operas, oratorijas, mūziku klavierēm un vijolei.²¹⁸

Latvijas Republikā konservatorijas profesors bija čellists Ādolfs Mecs, kas aktīvi piedalījās Rīgas ebreju sabiedriskajā dzīvē. Rīgā strādāja arī Oskars Stroks (1892-1975), kas ir dzimis Daugavpilī. Viņa deju mūzika (tango) bija visai populāra.

No dziedātājiem liela piekrišana bija Mihailam Aleksandrovičam, kas ir dzimis 1914.gadā Bērzipilī - Varakļānu tuvumā. Jau bērnībā viņa balss apbūra klausītājus. Viņš dziedāja Latvijas sinagogās, kļuva par iecienītu kantoru. Vēlāk bija estrādes dziedātājs un neapoliešu dziesmu izpildītājs. 20.gadsimta beigās dzīvoja Vācijā un ASV.

Latvijas Republikā bija vairāki ebreju literāti. Populārākais no tiem vairākus gadu desmitus bija rakstnieks Marks Razumnijs (1896-1988), dzimis dzirnavu strādnieka ģimenē. Viņš nodzīvoja ilgu mūžu un pārkāpa 90 gadu sliekšni. Izglītību ieguva pašmācības ceļā, jo vecākiem nebija līdzekļu viņa skološanai ģimnāzijā. Divdesmitajos gados dzīvoja Rīgā un publicēja vairākus romānus un daudzus stāstus, kā arī humoreskas, dzejas un lugas. Stāstu krājumu "Nomales" (1929) sākumā aizliedza cenzūra (atzīstot to par pornogrāfisku), bet rakstnieks pierādīja, ka tas ir reālās dzīves māksliniecisks attēlojums un publicēšanu atļāva. Grāmatā "Cilvēki putekļos" (1935) ir stāsti par vientuļiem cilvēkiem. M.Razumnijs ir uzrakstījis komēdiju "Motke Habad", ko izrādīja Latvijas un citu valstu teātri. Motkes prototips bija reāls humorists, kas gribēja, lai ebreju dzīve kļūtu jautrāka.²¹⁹ Izrādīja arī otru Razumnija lugu - par Hermani Meierovicu - Latvijas Ārlietu ministra Zigfrīda Meierovica tēvu.

Piecdesmito gadu sākumā M.Razumniju arestēja padomju varas orgāni. Viņu apsūdzēja spiegošanā ASV labā, jo viņš kādreiz bija apmeklējis šo valsti. No ieslodzījuma M.Razumniju atbrīvoja tikai pēc Staļina nāves.

M.Razumnija grāmatas tulkotas vācu valodā un izdotas Vācijā. Viņš pats no vācu valodas ir tulkojis Feihtvangers un Remarka romānus.²²⁰

M.Razumnijs ir tulkojis ebreju valodā arī Jāņa Raiņa dzeju un Ādolfa Alunāna lugas.

Aplūkojot Latvijas ebreju zinātnieku un mākslinieku radošo darbību, varam secināt:

starp ebreju zinātniskiem darbiniekiem Rīgā bija talantīgi speciālisti medicīnas sfērā, kā arī vēsturē, valodniecībā un citās zinātnes nozarēs;

Latvijā ir dzimis pasauleslavenais aktieris un režisors Mihoelss, kas kļuva par staļiniskā terora upuri;

tēlotājmākslā lieli sasniegumi bija Naumam Aronsonam, kas ir dzimis Krāslavā un kļuvis slavens Parīzē;

otrs slavens krāslavietis bija gleznotājs Abeļs Fans, kas radīja gleznu sēriju par ebreju grautiņiem Krievijā;

Latvijā bija vairāki ebreju komponisti, izcili simfonisko orķestru diriģenti un operu solisti, kas dziedāja arī Rīgas sinagogā.

HRONOLOĢIJA

- 1853.g. - Jelgavā tika publicēta R.Vunderbara grāmata par Kurzemes un Vidzemes ebreju vēsturi.
- 1923.g. - Maksam Veinreiham piešķirts filosofijas doktora grāds.
- 1927.g. - Rīgā nodibināts ebreju teātris.
- 1935.g. - Rīgā tika publicēta Marka Razumnija grāmata "Cilvēki putekļos".
- 1948.g. - Minskā tika noslepkavots aktieris un režisors Mihoelss.

9.LATVIJAS EBREJI 1940.- 1945.G.

Pirms Latvijai liktenīgajiem notikumiem 1940.g. vasarā situācija Rīgā un provincēs bija mierīga un stabila. Iedzīvotāju vairākums bija apmierināts ar samērā augsto dzīves līmeni.

Rīgas latviešu jaunatnes avīze 1989.gada 4.oktobrī, kad padomju cenzūra nebija tik stingra, aplūkoja Latvijas Republikas 1939.gada statistikas krājumus, kas raksturoja šo dzīves līmeni. Avīze rakstīja, ka padomju varas apstākļos ārsta un skolotāja alga ir zemāka par strādnieka algu, bet trīsdesmito gadu beigās algu un cenu ziņā situācija bija šāda: slimnīcas ārstam maksāja 247 latus mēnesī, skolotājam - 188 latus, bet kvalificētam strādniekam Rīgā maksāja no 70 līdz 140 latiem mēnesī (sievietēm - mazāk). Tā bija samērā liela alga, jo lata konvertējamība ļāva mainīt 5 latus pret vienu dolāru, bet 25 latus pret 1 angļu sterliņu mārciņu. Laukstrādniekiem caurmērā maksāja 40 latus mēnesī, bet laukstrādniecēm - 30 latus. Taču saimnieka uzturs nozīmēja, ka laukstrādnieki faktiski pelna vairāk.

Latvijas ebreju, tāpat kā citu iedzīvotāju augsto dzīves līmeni noteica pirmām kārtām produktu lētās cenas: 1 kilograms baltmaizes maksāja 53 santīmus, 1 litrs piena - 13 santīmus, 1 kilograms sviesta - 2,4 Ls, 1 kilograms svaigas cūkgaļas - 1,34 Ls, 1 ola - 9 santīmus, 1 kilograms žāvētas desas - 3,25 Ls.

Dārgākas par pārtikas precēm bija rūpniecības preces, sevišķi radioaparāti un ledusskapji. Taču apģērba un apavu cenas bija sekojošas: uzvalku varēja nopirkt par 44 latiem, zābakus - par 15 latiem. Dzīvokļa īrniekam dažādās Latvijas pilsētās bija jāmaksā par 2 vai 3 istabām no 13 līdz 50 latiem. Kinofilmu varēja noskatīties par 40 santīmiem, bet teātra apmeklēšana maksāja 60 santīmus. Ja salīdzina visas šīs cenas ar vidējo algu līmeni, tad kļūst skaidrs, ka cilvēks ar vidēju algu spēja iegādāties visu nepieciešamo. Ebreju ienākumi nebija mazāki, bet nereti pat lielāki par latviešu un krievu ienākumiem. Pēc 1934.gada 15.maija ebreju uzņēmēju iespējas gan ierobežoja, bet M.Dubins, kam bija cieši sakari ar K.Ulmani, panāca daudzu ebreju fabrikantu un tirgotāju interešu ievērošanu.

No pirmā acu uzmetiena varētu likties, ka Latvijas ebreju dzīve trīsdesmito gadu beigās būtiski nekas nav mainījies. Tiesa gan, jūdu

relīģijas ietekme uz jaunatni vairs nebija tik spēcīga kā agrāk, kaut gan Latgalē šī ietekme bija lielāka nekā Latvijas rietumu daļā. Vairākums Rīgas un Liepājas ebreju apmeklēja sinagogu lielu svētku dienās un sestdien neslēdza savu veikalu, pārkāpjot jūdu reliģisko grāmatu priekšrakstus, mēģinot to attaisnot ar to, ka svētdien tirdzniecība ir oficiāli aizliegta, bet divas dienas nedēļā palikt bez peļņas nevar. Vienīgais, ko ebreju vairākums ievēroja no jūdu rituāliem, bija izvairīšanās no aizliegtajiem pārtikas produktiem.²²¹ Taču tās bija ikdienas problēmas. Visu to aizēnoja fašistiskās Vācijas agresijas draudi, kas ebrejiem nozīmēja fizisku iznīcināšanu. Hitleriešu karaspēks jau okupēja ne tikai Austriju un Čehoslovākiju, bet arī daļu no Lietuvas teritorijas - Klaipēdu un Klaipēdas apgabalu Liepājas tuvumā... Tāpēc daudzi uzmanīgi sekoja starptautiskajiem notikumiem. Padomju Savienības vadība uzspieda Latvijai savstarpējās palīdzības līgumu, kas tika noslēgts 1939.gada 5.oktobrī Maskavā. Sarunu laikā Staļins liekulīgi pateica Latvijas Ārlietu ministram Vilhelmam Munteram, ka viņš pats ir mazās gruziņu tautas dēls un labi saprot latviešu tautas gribu saglabāt savu neatkarīgo valsti. 5.oktobra līgums paredzēja padomju karaspēka izvietojumu Liepājā, Ventspilī un Pītragā kā arī PSRS neiejaukšanos Latvijas iekšējās lietās. Taču sarunās ar Munteru Staļins neslēpa, ka 1920.gada 11.augusta miera līgumu starp Padomju Krieviju un Latviju nevarēs nākotnē saglabāt. Šis līgums paredzēja Latvijas valsts neatkarību uz mūžīgiem laikiem, bet Staļins vēlējās to likvidēt. PSRS gribēja izvietot Latvijā 40 000 karavīru, bet Munter nokaulēja līdz 30 000.²²² Tomēr tas nelīdzēja. 1940.gada 16.jūnijā PSRS valdības ultimatīvā nota prasīja izvietot Latvijas teritorijā neierobežotu sarkanarmiešu skaitu un izmainīt Latvijas valdības sastāvu, lai tas būtu draudzīgs Padomju Savienībai. Tā bija rupja starptautisko tiesību principu pārkāpšana. Taču Kārļa Ulmaņa valdība solīja izpildīt šīs prasības, lai izbēgtu asinsizlīšanu. 1940.gada 17.jūnijā Latviju okupēja padomju karavīru "papildspēki" - aptuveni 100 000 bruņotu vīru, kas tika izvietoti Rīgā, Daugavpilī un citās pilsētās. Sakarā ar to Agnis Balodis raksta: "Krievu tanku vienību ienākšanu Latvijas galvaspilsētā sveica daži simti latviešu līdzjutēju, to starpā daudz ebreju, kuri rāpās uz tankiem un sniedza puķes. Krievu armijnieki sveikšanu uztvēra ar nepārprotamu atturību. Arī antikrieviskās demonstrācijas notika

"Mazajā geto", kurā atradās ap 11 000 cilvēku, pagrīdnieki slēpa ieročus, kurus iznesa galvenokārt no Rīgas Pulvera torņa, kur vāciešiem bija trofeju noliktava. Ieročus slēpa dažādās vietās, arī Ludzas ielā.²⁴²

Izraēlas autori A.Itais un M.Neištats raksta par to, ka Rīgas geto, tāpat kā citās geto, tika radīta ebreju policija, kurai okupācijas varas orgāni uzdeva uzturēt kārtību. Parasti policijas sastāvā bija jauni cilvēki, kuri cerēja tādā veidā palikt dzīvi un nevadijās no nacionālajiem vai morāliem principiem. Rīgas geto tas bija savādāk. Arons Landsbergs liecināja, ka Rīgas geto policijā iestājās labākie jaunekļi, kuru nolūks bija palīdzēt ebrejiem, ko viņi arī darīja. Tāpēc 1941.gada decembrī hitlerieši nošāva Abramam Jadlovkeru, tāpat kā nošāva otru policistu Moše Glazeru. Makss Kaufmans liecināja, ka Rīgas geto policistiem bija augsta nacionālā pašapziņa. Viņi visādi centās aizstāvēt ebrejus, varonīgi un pašaieliedzīgi cīnījās, drosmīgi sagaidīja nāvi. 42 policistus nošāva, jo viņi piedalījās pretošanās kustībā. Vairāki ebreju jaunieši ar latviešu šofera palīdzību slepeni atstāja geto un bēga. Kad vācu karavīri apturēja smago automašīnu, ebreju bēgļi ar rokas granātām iznīcināja 3 vāciešus un paši gāja bojā. Lai sodītu ebrejus par vāciešu nogalināšanu, varas orgāni nolēma nošaut 150 cilvēkus - 50 par katru kritušo vācieti. Nošauto vidū bija arī 42 geto policisti. Šajā laikā geto darbojās pagrīdes šūniņas, kas nomaskētā barakā slēpa ieročus un pārtiku. 1943.gada jūnijā vācieši atklāja paslēptuvi un nošāva ap 300 ebrejus.²⁴³

Rīgas geto par iekšējo kārtību atbildīgi bija Gutkins un Ginzburgs, geto slimnīcu vadīja profesors V.Mincs, statistisko nodaļu vadīja bijušais sacīmes deputāts Š.Vitenbergs. Geto namos bija aptieka un veļas mazgātava. Pārtikas devas bija skopas. Norma paredzēja dienā 100 gramus zemas kvalitātes maizes, 100 gramus sviesta un 175 gramus gaļas nedēļā. Strādniekus, kuri atgriezās no darba, kratīja, lai pārbaudītu, vai viņi nav sameklējuši papildus pārtiku ārpus geto. Geto iemītnieki organizēja dievkalpojumus privātā dzīvoklī.²⁴⁴

Kad "mazo geto" likvidēja, 2300 sievietes un bērnus 1943.gada beigās nosūtīja uz Treblīniskas nāves nometni iznīcināšanai gāzu kamerās. Pēc Rīgas "mazās geto" likvidācijas vēl dzīvos ebrejus pārveda uz koncentrācijas nometni Mežaparkā, jo SS reihsfirers Himlers 1943.gada 21.jūlijā pavēlēja likvidēt visas geto austrumos, bet darbaspējīgos ebrejus pārvest uz koncentrācijas nometnēm. Uzbūvētā

1929.gada, un Mihails Jofe, pazīstamais ārsts, kuru 1940.gada oktobrī iecēla par LPSR Veselības aizsardzības komisāra vietnieku. Par partijas rajona komitejas sekretāriem strādāja Mihails Gurevičs, Hana un Meijers, Skuteļskis; par Sarkanās palīdzības CK atbildīgo sekretāru darbojās Nohums Rauhmanis, par LĻKJS CK sekretāru - Boruhs Berkovičs.²²⁷ Komentējot teikto, ir jāatzīmē, ka Latvijas Republikas saeimā bija vairāk ebreju deputātu nekā 1940.gada saeimā. Bet kompartijas aparātā ebreju tiešām bija daudz, piemēram, Daugavpils pilsētas komitejā atbildīgus amatus ieņēma Giršs Jefuns, Benjamins Kurs un citi. Taču 1940. un 1941.gadā padomju varas laiks ebrejiem un ne tikai ebrejiem sākumā bija naivu cerību laiks, bet vēlāk viņi piedzīvoja rūgtu vilšanos. Staļinisms parādīja savu reakcionāro būtību, iznīcinot demokrātisko brīvību un arvien plašāk izvēršot represijas. Čekistu terorā piedalījās arī daži ebreji; čekistus Latvijā vadīja no Maskavas atsūtītais ebrejs Simons Šustins. Kaut gan čekistu vidū ebreju bija maz, naidis pret viņiem auga, viņu darbība veicināja antisemitismu Latvijā. Jau 1940.gada otrajā pusē valsts drošības orgāni arestēja daudzus ierēdņus, virsniekus un politiskos darbiniekus, un daļu nošāva. Profesora Augusta Kirhenšteina vadītā valdība, kuru oficiāli dēvēja par Tautas valdību un kuras ministri bija uzticīgi Staļinam, arī cieta no terora. Tika apcietināts šīs valdības ministrs Pēteris Blauss - bijušais laikraksta "Jaunākās Ziņas" redaktors un aizsargu komandieris. Tika nošauti Kirhenšteina valdības locekļi: ģenerālis Roberts Kļaviņš un Jūlijs Lācis - bijušais žurnāla "Atpūta" redaktors. Tāda bija padomju varas orgānu "pateicība" tiem, kas tai uzticīgi kalpoja. Represiju kulminācija bija 1941.gada 13. un 14.jūnijā, kad aptuveni 20 000 Latvijas iedzīvotāji tika deportēti administratīvā kārtā, bez apsūdzības un tiesas. Acīmredzot Maskava plānoja šajās dienās tieši tādu upuru skaitu un, kam laimējās būt "liekiem", pēc "plāna" izpildīšanas palika brīvībā. Tāpēc deportējamo skaitā bija maz pazīstami latviešu ierēdņi un virsnieki. No soda izbēga bijušais Latvijas Republikas Kara ministrs ģenerālis Rūdolfs Bangerskis un bijušais Ārlietu ministrs, sociāldemokrāts Fēlikss Cielēns, vispusīgi izglītots diplomāts, kas slēpa savus uzskatus un maskējās ar šķietamu lojalitāti pret Padomju Savienību. Arī 5000 deportēto ebreju vidū bija sīki uzņēmēji, kas kļuva par staļiniskā terora upuriem, bet bija arī divstāvu namu un lielu veikalu

īpašnieki, kurus deportācija neskāra. Nejaušības faktoram bija liela nozīme. Tā piemēram Daugavpili Rīgas firmas "Laima" pārstāvis bija Josifs Feigelsons. Viņam nebija nedz nekustama īpašuma, nedz smagās automašīnas, nedz zirga. Viņa rīcībā atradās četri algoti darbinieki, kas ar velosipēdiem apbraukāja veikalus, lai piegādātu viņiem čemodānu ar šokolādēm un konfektēm. No četriem Feigelsona algotiem darbiniekiem trīs bija pieredzējuši ebreju komunisti, kam bija draudzīgas attiecības ar darba devēju. Tie bija F.Fridmans, I.Boroks un H.Mugermane. Bet tas nelīdzēja. Sīkā ebreju uzņēmēja Feigelsona ģimeni deportēja uz Sibīriju un Josifs Feigelsons gāja bojā koncentrācijas nometnē. Par šo deportāciju H.Bregmanis rakstīja: "1941.gada 14.jūnijā tika deportēti 5000 ebreju pilsoņu - 5% no kopējā Latvijas ebreju skaita. Deportācija ebrejus skāra procentuāli vairāk nekā citas Latvijā dzīvojošās tautas. Deportēto vidū bija ievērojami ebreju zinātnieki, kultūras darbinieki, skolotāji, žurnālisti un ebreju sabiedrisko organizāciju darbinieki. Puse no deportētajiem aizgāja bojā nometnēs."²²⁸ Deportācijas laikā izšķīra izsūtāmo ģimenes.²²⁹ Sievietes un bērnus parasti nometināja Austrumsibīrijā vai Ziemeļos, bet vīriešus ieslodzīja koncentrācijas nometnēs, kur retais palika dzīvs, jo vairums nevarēja izturēt badu, salu, pārmērīgo darbu kokmateriālu sagatavošanā vai ceļu būvēšanā.

Deportācijas dienā vajadzēja pusstundas laikā savākt visnepieciešamākās mantas. Aizturētos smagajā mašīnā aizveda uz dzelzceļa staciju un cilvēkiem nepiemērotos vagonos aizturētos veda uz Austrumiem. Ešloni bija pārslogoti, trūka ūdens, daudzi ceļā mira, bet citi galapunktā, kur dzīvoja antisemitāros apstākļos vai smagi slimoja. Tie vīrieši, kas izturēja ieslodzījumu, 1942.gada rudenī tika atbrīvoti no koncentrācijas nometnēm un varēja satikties ar savām deportētajām ģimenēm, bet bez tiesībām pamest nometināšanas vietu. Neraugoties uz milzīgajām grūtībām, daļa ebreju, pateicoties savai enerģijai un apķērībai, piemērojās apstākļiem. Daugavpilietis J.Feigelsons gāja bojā, bet viņa dēli beidza vidusskolas un augstskolas Krasnojarskas apgabalā. Viens kļuva par ekonomistu - docentu, otrs par operas solistu. Bet deportēto vairākums dzīvoja nabadzībā un ciešanās. To vidū bija bijušie sīko uzņēmumu īpašnieki, kam nebija neviena algota darbinieka. To vidū bija arī aktīvi cionisti, kas padomju varas laikā izvērta nelegālu darbību.

1941.gada 22.jūnijā Vācijas armija uzbruka Padomju Savienībai un līdz 1.jūlijam okupēja Latvijas teritorijas lielāko daļu. Daudzi ebreji neticēja, ka hitleriešu nolūks ir fiziski iznīcināt visus ebrejus un, negribēdami atstāt savus īpašumus, palika Rīgā, Liepājā, Daugavpilī un citās pilsētās. Bet daudzi vienkārši nespēja uz Krieviju aizbēgt. Vācu armija virzījās uz priekšu ļoti strauji, bet transporta plašai evakuācijai nebija. Rezultātā evakuējās mazāk nekā 50 000 cilvēku, tajā skaitā ap 10 000 ebreju - parasti trūcīgie un gados jaunie.²³⁰ Daudzi no viņiem piedalījās karā padomju armijas rindās gan brīvprātīgi, gan mobilizācijas kārtībā. Sakarā ar to H.Bregmanis raksta: "Aptuveni 5000 Latvijas ebreju piedalījās Lielajā Tēvijas karā gan Sarkanās armijas latviešu nacionālajos formējumos, gan partizānu vienībās. Vairāk nekā 2000 ebreji frontinieki krita kaujās."²³¹

201. latviešu strēlnieku divīzijā bija daudz ebreju, jo tie bija vairāk nekā 20% no evakuētajiem Latvijas iedzīvotājiem. Dažos bataljonos puse no karavīriem bija ebreji. Starp tiem bija pulka komandieris Perlovskis, bataljona komandieris Hains, rotas komandieris Deičs. Pirmajā divīzijas sastāvā bija 10 000 karavīru (70% brīvprātīgie); starp tiem bija ap 3000 ebreju. Apmeklējot vienu divīzijas pulku, profesors A.Kirhenšteins, kas tolaik formāli bija Padomju Latvijas Augstākās Padomes prezidija priekšsēdētājs, ar nepatiku jautāja: "Vai tas ir žīdu pulks?" 201. divīzijā, ko 1942.gadā pārdēvēja par 43.gardes divīziju, nebija asu starpnacionālu konfliktu, bet A.Kirhenšteinam bija noturīgs antisemitiskš noskaņojums, un staļiniskā valstī tā nebija kauna lieta.

Latviešu divīzijā bija arī ticīgi jūdi, kas briesmu brīdī sirdi atyiegloja dievlūgšanā.

Atsevišķu ebreju partizānu vienību Latvijā nebija, bet Aleksandrs Eiduss, Gusta Raines un daži citi ebreji cīnījās partizānu vienībās. Izraēlā Jad-Vašemas arhīvā glabājas 3445.lieta, kas satur inženiera Alimeleha Rježunska liecību par 27 ebrejiem, kas, aizbēguši no Rīgas geto, izveidoja partizānu grupu, nopirka Baltkrievijā ieročus un iznīcināja vācu sargposteņus. Šīs grupas dalībnieki Mairovičs, Levins un citi devās uz Daugavpils un Rēzeknes apriņķi un pievienojās partizānu grupai, ko vadīja latvietis Vitols (bija arī tādas padomju partizānu vienības, kas ebrejus nepieņēma).

Ebreji uz savas pieredzes pārliccinājās, ka staļiniskā sistēma ir reakcionāra, tomēr padomju varu uzskatīja par mazāku ļaunumu, jo

hitlerieši iznīcināja visus ebrejus, bet Staļina rokaspuīši - tikai daļu. Turpretī latviešu vairākums uzskatīja par mazāku ļaunumu vācu okupantus, jo krievu čekistu masveida terors noskaņoja latviešus pret padomju varu, un 1940.- 1941.gadu viņi dēvēja par baigo gadu. Vācu okupācijas laikā (1941.- 1945.) hitleriešu terors latviešus maz skāra. Tika nošauti tikai padomju aktīvisti, pagastu izpildkomiteju priekšsēdētāji, piemēram, Jūlijs Āboliņš un Jānis Augškalns-Aberbergs un apcietināti Nacionālās pretošanās kustības vadītāji - bijušā Latvijas valsts prezidenta Jāņa Čakstes dēls profesors Konstantīns Čakste un pazīstamais sociāldemokrātu līderis Bruno Kalniņš. Nevarēja pat sapnī iedomāties ebreju iesaistīšanu hitleriskās Vācijas armijā. Latviešus 1943.gadā aicināja brīvprātīgi iesaistīties Latviešu leģiona 15. un 19.divīzijā, un daudzi sekoja šim aicinājumam, gribēdami atbēgties par represētajiem radniekiem padomju varas laikā un, cerēdami, ka ar laiku no leģiona izveidosies tāds latviešu karaspēks, kas labvēlīgos apstākļos sāks cīņu par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Lielākā latviešu leģiona karavīru daļa bija nevis brīvprātīgie, bet gan mobilizētie. Viņiem nebija izvēles, jo izvairīšanās gadījumā vācieši draudēja izrēķināties ar viņu ģimenes locekļiem. Taču nebūtu pareizi uzskatīt, ka nacionāli noskaņotie latvieši no sirds atbalstīja hitleriešus. Viņi nezināja Hitlera slepenos plānus, kas paredzēja pārtautot latviešus, kolonizēt Latvijas teritoriju, pievienot pēc kara Kurzemi un Rīgu Vācijai un prāvu latviešu daļu izvest uz Krieviju. To pēc Otrā pasaules kara noskaidroja latviešu pētnieks Žanis Unāms, kas iepazinās ar Rietumvācijas arhīvu dokumentiem. Bet daudzi latvieši jau 1941.gada beigās saprata, ka hitlerieši ir latviešu tautas ienaidnieki. Kad Rīgā sākās ebreju iznīcināšana, Latvijas universitātes nelegāla studentu grupa izplatīja uzsaukumu, kurā bija teikts: "Tas, kas tagad notiek ar ebrejiem, var notikt arī ar latviešiem."²³² Pret hitleriešiem bija noskaņoti arī daudzi Latgales latvieši, kad 1942.gada pavasarī no Latgales tika deportēti uz Vāciju piespiedu darbos ap 12 000 latgaļi. Vēlāk viņi ar rūgtumu un sašutumu stāstīja par vergu dzīvi hitleriskajā Vācijā.²³³

Vācu okupācijas laikā Latvija ietilpa "Ostlandē", kuru vadīja reihskomisārs Heinrihs Loze. 1944.gada vasarā Loze, atsaucoties uz sliktu veselību, bēga uz Drēzdeni. Viņa vietā Rīgā ieradās Kohs (agrākais Ukrainas reihskomisārs), kas pateica, ka Baltijas tautas ir

"jāspēr ar kājām un jāpātago."²³⁴ Hitlerieši gribēja iznīcināt ne tikai ebrejus. Vācu žurnālists G. Valters izteica domu, ka "hitleriešu mērķis bija panākt (gan ar citiem līdzekļiem) arī Baltijas tautu nacionālās eksistences bojā eju."²³⁵

Ebreju iznīcināšanai tika radītas speciālas nacistu "Einsatzgruppen" (līdzdalības grupas) - A,B,C,D, kuras vadīja Himlers un Heidrihs. Latvijā rīkojās grupa "A" Franča Štalekera vadībā, kas īstenoja drošības policijas (Sicherheit Policei) saņemto pavēli - "atrisināt ebreju jautājumu". Francis Štalekers ziņoja, ka līdz 1941.gada oktobrim Rīgā un tās apkārtnē tika iznīcināti 6378 ebreji, Jelgavā un tās apkārtnē - 3576, Liepājā un apkārtnē - 11 860, Valmierā un apkārtnē - 209, Daugavpils apkārtnē - 31 868 ebreji. Rīgā Maskavas priekšpilsētā izveidoja geto. No 28 000 pilsētas ebreju uz geto pārveda 24 000. Pēc 1941.gada decembra, kad Latvijā iznīcināja 35 238 ebrejus, Rīgas geto palika ap 25 000 cilvēku, Daugavpils geto - 950.²³⁶ Šie dati ir nepilnīgi, jo netika ņemti vērā tūkstoši ebreju, kurus iznīcināja mazajās Latvijas pilsētiņās un miestos. Latvijas teritorijā iznīcināja arī Lietuvas, Vācijas un Ungārijas ebrejus. Taču minētie skaitļi dod pamatu uzskatīt, ka ebreju iznīcināšana Latvijā notika galvenokārt 1941. un 1942.gadā. Vāciešiem bija vairāki aktīvi palīgi arī no latviešu vidus. Speciālas komandas Viktora Arāja un Herberta Cukura vadībā 1941.gada vasarā ielauzās ebreju dzīvokļos, lai grautu un laupītu. Ebrejus sita policijas prefektūras pagalmā, izģērbjot kailus. Pēc tam ieslodzīja cietumā un katru nakti viņus izveda uz Biķernieku vai Juglas mežu un nošāva. Taču nevar vainot visu latviešu tautu. Vainīgas ir konkrētas personas. 10 dienu laikā iznīcināja 7000 ebreju. Province neatpalika no Rīgas. 1941.gadā nodedzināja Rīgas ebreju sinagogas Maskavas un Gogoļa ielā, kurās atrada pajumti ebreji no Lietuvas. Fašisti ielauzās arī Liepājas ebreju dzīvokļos - laupīja, sita, slepkavoja. No 9000 pilsētas ebrejiem pirmie upuri bija 30 cilvēki, kurus apcietināja darba vietās un nošāva Raiņa parkā. Turpmāk tuvākā Zvejnieku ciemā iznīcināja pa 2000-3000 cilvēku. 1942.gada jūnijā radīja Liepājas geto. Liepājas ebreji dzīvoja 11 namos. Geto vadītāji Izraelits un Kaganskis parūpējās par sinagogas, ambulances un bibliotēkas radīšanu. Liepājas geto bija nedaudz labāki apstākļi, salīdzinot ar Rīgas un Daugavpils geto. Tas lielā mērā izskaidrojams ar to, ka Liepājas geto vācu komandants Krečers, atšķirībā no nacistu vairākuma, cilvēcīgi izturējās pret ebrejiem.

Liepājas geto pastāvēja 15 mēnešus. Pēc tam tos, kas izdzīvoja, aizveda uz Rīgu uz Mežaparka koncentrācijas nometni un arī uz Vāciju, uz Štuthofa un citām koncentrācijas nometnēm. Palika dzīvi tikai 40 Liepājas ebreji. Bet Jelgavas, Ventspils, Tukuma, Kandavas un Sabiles ebreji tika iznīcināti jau 1941.g. jūlijā. To izdarīja vietējie hitleriešu līdzskrējēji vāciešu uzraudzībā.²³⁷ Taču tādu nacistu atbalstītāju, kas piedalījās ebreju iznīcināšanā bija samērā maz. Viens no tiem bija SD (Sicherheitsdienst - drošības dienests) virsnieks Viktors Arājs, par kuru A. Balodis raksta: "SS ģenerālim Štālekeram nebija grūti uzmeklēt kādu bijušo policistu Viktoru Arāju, kurš vēlāk nokārtoja jurista eksāmenu un ģenerāļa uzdevumā organizēja pagaidu brīvprātīgo policistu vienību, ko pakļāva "Einsatzkommando 2 (SD)." Tai vajadzēja palīdzēt vāciešiem "tīrīšanas" akcijās... Arāja vīri bija brīvprātīgie. Daudzi no viņiem bija cietuši padomju okupācijas laikā un nu gribēja cīnīties pret komunistiem. Šiem iesauktajiem lielākoties nebija īsti skaidrs, kādi būs viņu pienākumi, bet vēlāk no tiem vairs nebija iespējams atteikties. Vienībā bija no 300 līdz 1000 vīru. Arāja priekšnieks bija SS Šturmbanfirers Dr. Rūdolfs Lange, kurš "Sonderkommando Arājs" pārvērta par SD slepkavošanas mašīnu. Pēc tam "tīrīšanas" akcijas vadīšanu pilnībā pārņēma SS-SD ģenerālis Frīdrihs Jekelns un viņa vīri. Kara beigu posmā Arājs aizbēga uz Vāciju un dzīvoja tur ar citu uzvārdu, taču vēlāk viņu notvēra un 1979.gadā Hamburgā tiesāja. Izciešot mūža ieslodzījumu, viņš mira cietumā 1988.gadā.

Latviešu "pašpārvalde" vai piespiedu kārtā mobilizētais latviešu brīvprātīgais SS leģions SD akcijās nebija vainojams.²³⁸ Šīs akcijas īstenoja vienīgi SD grupas, tajā skaitā "Kārļa Lobes, Herberta Cukura un Aleksandra Mača slepkavnieku vienības un citi pašmāju kangaru saorganizētie noziedznieki, t.s. "židu šāvēji."²³⁹

Latvijas ebreju vēsture 1941. un 1942.gadā bija galvenokārt Rīgas un Daugavpils geto vēsture, jo šajās divās vietās atradās Latvijas ebreju vairākums. Rīgas geto vēsturi ir sīki aprakstījis Izraēlas vēsturnieks Mendels Bobe un Rīgas vēsturnieks Marģers Vestermanis, bet Daugavpils geto vēsturi - vietējais novadpētnieks Zalmans Jakubs.²⁴⁰

Viduslaikos geto bija ne tikai pilsētas rajons, kur ebrejiem bija atļauts dzīvot un organizēt savu pašpārvaldi, norobežoties no pārējiem iedzīvotājiem. Viduslaikos geto bija arī "cietoksnis", kura vārtus varēja slēgt, aizstāvoties no ienaidniekiem.

Otrā pasaules kara gados Latvijas pilsētās ebreju geto bija citāda rakstura "iestāde". Tas arī bija ierobežots pilsētas rajons, ebreju nomētāšanās vieta, bet kalpoja nevis īpašas kopienas izveidošanai, bet ebreju iznīcināšanai. Ebreji nedrīkstēja pamest ar dzeloņdrāti iežogoto geto bez vācu iestāžu atļaujas. Viņus uz darbu un no darba veda karavīru apsardzībā. Viņiem bija pie apģērba jāpiešuj dzeltena zvaigzne - kauna zīme, kas viņus atšķirtu no citiem iedzīvotājiem, nedeva iespēju braukt tramvajā un lietot citus pilsētas transporta līdzekļus.

Rīgas geto sākumā bija "Lielais geto", kura robežās bija Maskavas, Lāčplēša un citas ielas. Bet, kad šī geto iemītnieku vairākums jau bija iznīcināts, tad geto teritorija 1941.gada beigās bija daudz mazāka, bet daļa no bijušās teritorijas tika izmantota 1942.gadā no Vācijas, Austrijas un Čehoslovākijas atvestajiem ebrejiem, kurus gandrīz pilnīgi iznīcināja 1943.gadā, un šī gada novembrī geto likvidēja. Par Rīgas geto dibināšanu oficiāli paziņoja 1941.gada 23.augustā, bet 25.oktobrī geto vārtus slēdza un stingri apsargāja. Teritorijā, kur agrāk dzīvoja ap 13 000 cilvēku, tagad izvietoja 29 602 ebrejus, tajā skaitā 5652 bērnus, 8300 vecus cilvēkus, 9507 sievietes. Darbaspējīgie bija tikai puse no geto iemītniekiem.

1941.gada beigās "lielo geto" likvidēja, jo geto iemītnieku vairākumu noslepkavoja Rumbulā - pie Rīgas. 1941.gada 10.novembrī Ostlandes augstāko SS un policijas vadītāju ģenerāli Frīdrihu Jekelnu izsauca uz Berlīni, un audiencē pie Himlera viņš saņēma pavēli iznīcināt visus Rīgas ebrejus. Tika nolemts, ka vēl īsu laiku nenošaus dažus tūkstošus amatnieku un vīriešu, kas ir spējīgi izpildīt smagu darbu. Atgriezies Rīgā, Jekelns izvēlējās nošaušanas vietu, uzdeva projektēt un rasēt masu kapu vietas. Padomju karagūstekņi raka bedres un pēc tam viņus nošāva, lai nebūtu lieku liecinieku. SS oberšturmbanfirers Rūdolfis Lange, kas vadīja asiņaino izrēķināšanos, ziņoja, ka Rumbulā nošāva 27 800 ebreju, to skaitā arī 942 ārzemju ebrejus, kurus 1941.gada 30.novembrī atveda no Berlīnes.²⁴¹ Līkus sadedzināja, bet nelaiķu kaulus sasmalcināja. Padomju varas laikā ebreju aktīvisti ilgi cīnījās un beidzot pārvarēja varas orgānu pretošanos: Rumbulā atļāva uzstādīt piemiņas akmeni ar uzrakstu "fašisma upuriem" vairākās valodās, arī latviešu un jidiša valodā. Padomju valsts drošības orgāni mēģināja izjaukt ebreju sēru mītiņus Rumbulā, bet tie notika katru gadu, lai godinātu bojā gājušos.

"Mazajā geto", kurā atradās ap 11 000 cilvēku, pagrīdnieki slēpa ieročus, kurus iznesa galvenokārt no Rīgas Pulvera torņa, kur vāciešiem bija trofeju noliktava. Ieročus slēpa dažādās vietās, arī Ludzas ielā.²⁴²

Izraēlas autori A.Itais un M.Neištats raksta par to, ka Rīgas geto, tāpat kā citās geto, tika radīta ebreju policija, kurai okupācijas varas orgāni uzdeva uzturēt kārtību. Parasti policijas sastāvā bija jauni cilvēki, kuri cerēja tādā veidā palikt dzīvi un nevadījās no nacionālajiem vai morāliem principiem. Rīgas geto tas bija savādāk. Arons Landsbergs liecināja, ka Rīgas geto policijā iestājās labākie jaunekļi, kuru nolūks bija palīdzēt ebrejiem, ko viņi arī darīja. Tāpēc 1941.gada decembrī hitlerieši nošāva Abramū Jadlovkeru, tāpat kā nošāva otru policistu Moše Glazeru. Makss Kaufmans liecināja, ka Rīgas geto policistiem bija augsta nacionālā pašapziņa. Viņi visādi centās aizstāvēt ebrejus, varonīgi un pašai ziedīgi cīnījās, drosmīgi sagaidīja nāvi. 42 policistus nošāva, jo viņi piedalījās pretošanās kustībā. Vairāki ebreju jaunieši ar latviešu šofera palīdzību slepeni atstāja geto un bēga. Kad vācu karavīri apturēja smago automašīnu, ebreju bēgļi ar rokas granātām iznīcināja 3 vāciešus un paši gāja bojā. Lai sodītu ebrejus par vāciešu nogalināšanu, varas orgāni nolēma nošaut 150 cilvēkus - 50 par katru kritušo vācieti. Nošauto vidū bija arī 42 geto policisti. Šajā laikā geto darbojās pagrīdes šūniņas, kas nomaskētā barakā slēpa ieročus un pārtiku. 1943.gada jūnijā vācieši atklāja paslēptuvi un nošāva ap 300 ebrejus.²⁴³

Rīgas geto par iekšējo kārtību atbildīgi bija Gutkins un Ginzburgs, geto slimnīcu vadīja profesors V.Mincs, statistisko nodaļu vadīja bijušais saeimas deputāts Š.Vitenbergs. Geto namos bija aptieka un veļas mazgātava. Pārtikas devas bija skopas. Norma paredzēja dienā 100 gramus zemas kvalitātes maizes, 100 gramus sviesta un 175 gramus gaļas nedēļā. Strādniekus, kuri atgriezās no darba, kratīja, lai pārbaudītu, vai viņi nav sameklējuši papildus pārtiku ārpus geto. Geto iemītnieki organizēja dievkalpojumus privātā dzīvoklī.²⁴⁴

Kad "mazo geto" likvidēja, 2300 sievietes un bērnus 1943.gada beigās nosūtīja uz Treblinskas nāves nometni iznīcināšanai gāzu kamerās. Pēc Rīgas "mazās geto" likvidācijas vēl dzīvos ebrejus pārveda uz koncentrācijas nometni Mežaparkā, jo SS reihsfirers Himlers 1943.gada 21.jūlijā pavēlēja likvidēt visas geto austrumos, bet darbaspējīgos ebrejus pārvest uz koncentrācijas nometnēm. Uzbūvētā

Mežaparka koncentrācijas nometne būtiski neatšķīrās no citām. Darba diena sākās 4 no rīta un turpinājās līdz vēlam vakaram. Nogurušie cilvēki nespēja naktīs iemigt. Maizes rīciens bija ļoti plāns un sliktas kvalitātes, bet maiņas tirdzniecības dalībniekus stingri sodīja. Tā arī bija masveida iznīcināšanas nometne, kurā ieslodzītos nežēlīgi mocīja. Viņus "pārbaudīja" no rīta un vakarā, turot stundām ilgi ierindā un piespiežot "vingrot" - gulties, celties, lekt, rāpties. Kapo (uzraugi) zvērīgi sita ieslodzītos ar nūjām. Latvijas ebrejiem atņēma pēdējo apģērbu ar piešūtām dzeltenām Dāvida sešstūrainām zvaigznēm, kas bija krūšu kreisajā pusē un uz muguras. Visiem nocirpa matus, arī sievietēm. Ieslodzītajiem bija strīpains cietumnieka apģērbs ar numuru uz krūtīm un uz ceļa. Numurs aizvietoja vārdu un uzvārdu. Uz Mežaparka koncentrācijas nometni atveda bijušos Daugavpils un Liepājas geto iemītniekus - mazāk par 1000 cilvēku. Bez tam vēl 1700 sievietes un 80 vīriešus no Viļņas un citām vietām, arī no Ungārijas. Ieslodzīto skaits nemitīgi samazinājās slimību, bada un apšaušanas rezultātā. 1944.gada vasarā, sakarā ar padomju karaspēka uzbrukumu ebreju mocekļus no Mežaparka pa jūru aizveda uz vēl briesmīgāku vietu - uz Vācijas koncentrācijas nometni Štuthofu, kā arī uz Buhenvaldas un citām nometnēm. 1945.gada sākumā sākās ieslodzīto "nāves gājiens" uz Rietumiem, bet tur no neizbēgamās nāves dzīvi palikušos izglāba amerikāņu un angļu karavīri.²⁴⁵

1946.gada janvārī kara tribunāls piesprieda nāves sodu ģenerālim Fridriham Jekelnam un citiem vācu kara noziedzniekiem. Tiesas spriedumu izpildīja februārī Rīgā.

Daugavpili vācu karaspēks ieņēma 1941.gada jūnija beigās un jau jūlija sākumā sadzina pilsētas ebrejus, kuri bija jaunāki par 60 gadiem, tirgus laukumā. Daudzus turēja cietumā, nežēlīgi sita un nošāva. Jūlija beigās visus Daugavpils ebrejus sadzina geto, ko ierīkoja Daugavas pretējā krastā - Grīvā, kur cara laikā bija Daugavpils cietokšņa zirgu staļļi. Šeit atradās arī ebreji no Ilūkstes, Dagdas, Ludzas, Krāslavas, Līvāniem, kā arī no Lietuvas. 15 000 cilvēku dzīvoja saspīesti. Ebreju vadošās padomes (Judenrat) priekšgalā bija Daugavpils inženieris Mihails Movžensons, kura tēvs Jakovs bija pilsētas galva vācu okupācijas laikā 1918.gadā. Dēls gāja tēva pēdās un visādi centās iztapt vāciešiem. Geto iemītnieki tika izmantoti dažādos darbos. Kurpnieki

un drēbnieki strādāja vācu karaspēka darbnīcās. Nepaklausīgos sodīja tautieši - ebreju policisti. Pakārtu sievieti atstāja vairākas dienas ar cilpu kaklā citu psiholoģiskai ietekmēšanai. Tūkstošiem Daugavpils geto iemītniekus, sakārtotus kolonnās, veda uz Mežciemu (it kā pārvietošanai uz citu vietu) un mežā nošāva. Tādas akcijas atkārtojās vairākkārt. Kad 1942.gada pavasarī likvidēja Daugavpils geto, ap 400 darbam derīgu cilvēku pārveda uz Daugavpils centru un novietoja Rīgas ielā un citur. Dzīvi palikušos 350 ebrejus 1942.gadā no Daugavpils pārveda uz Rīgu, uz Mežaparka koncentrācijas nometni. Tur bija arī neliela daļa Rēzeknes, Krāslavas un Varakļānu ebreju. Lielāko daļu iznīcināja uz vietas viņu dzimtajās pilsētās un miestos. Bet daļa bija 1941.gada Daugavpils geto iemītnieku vidū,²⁴⁶ vēlāk Mežaparka koncentrācijas nometnē.

Daugavpils geto iemītnieki dzīvoja neciešamos apstākļos. Arī pēc daudzu geto iemītnieku nošaušanas avīze "Daugavas Vēstnesis" informēja, ka 1941.gada septembrī geto vēl dzīvo 23 048 ebreji. Tik saspiesti mazā teritorijā cilvēki nedzīvoja nevienā citā geto, kur bija vairākas ielas un daudzi nami, dažkārt pat ar ūdensvadu un elektrību. Bet Daugavpils ebrejiem nebija atsevišķas istabas ģimenei. Pat cietumā ieslodzītajiem bija sava guļamvieta un jumts virs galvas, bet Daugavpils geto iemītniekus sadzina kopā neciešamos sanitāros apstākļos. Šeit arī iznīcināšanas "akcijas" bija biežākas un precīzāk izplānotas, par to rūpējās Daugavpils geto vācu komandants Zaube, kurš praktizēja nāves soda izpildīšanu, lai citi neuzdrošinātos piedalīties maiņas tirdzniecībā, kā to darīja ebrejiete Majerova. Viņu nošāva visu acu priekšā, tāpat kā Iseru Haitu, kurš mēģināja slepeni ienest geto maizes klaipu. Pakāra arī 18 gadus veco Mašu Šneideri, kura ar viltotiem dokumentiem dzīvoja ārpus geto vārtiem.²⁴⁷

Geto iemītniekiem bija aizliegts dzemdēt bērnus, un, ja fašisti atrada zidaiņus, tad viņi tos izmeta pa otrā stāva logu vai arī iznīcināja savādāk. 1941.gada 2.augustā zaldāti un policisti ielenca Latgales ebreju grupu, kas dzīvoja geto teritorijā un kuriem solīja, ka pārvietošot tos piemērotākās telpās. Lai tam noticētu, norīkoja Daugavpils ārstu Gureviču pavadīt "pārvietojamos" un ļāva tiem paņemt līdz īpašumu, kādu viņi spēj nest līdz. Patiesību slēpa, lai nerastos sadursme ar cilvēkiem, kuru nervi vairs neizturētu, bet "pārvietojamos" patiesībā

nošāva Mežciemā. Gurevičs šoreiz izglābās, jo kāds no sargiem, kura radniekam ārsts izglāba dzīvību, pačukstēja, kāds liktenis gaida ebrejus. Ārsts redzēja milzīgus grāvjus, kuros meta iekšā nošautos, dzirdēja nelaimīgo cilvēku kliegšienus, vēroja, kā piekrāptie cilvēki ar akmeņiem rokās metās virsū savām bendēm, nogalinot un ievainojot dažus no tiem. Gurevičam izdevās aizbēgt un pāris mēnešus slēpties pie pazīstama zemnieka, bijušā pacienta. Vēlāk viņu labi nomaskētu vezumā aizveda uz Rīgu, bet tur ārsts tika apcietināts un ievietots koncentrācijas nometnē. 1944.gada 28.jūlijā 70 gadu vecumā izdarīja pašnāvību.²⁴⁸ Neraugoties uz telpu trūkumu, Daugavpils geto teritorijā bija slimnīca, kuru vadīja ārsti Knohs un Damje. Organizēja bērnu namu, jūdi pulcējās kopā dievlūgšanai. Mihails Movšenzons, kurš bija Daugavpils geto Judenrāta priekšsēdētājs, ieteica dažiem ebrejiem kļūt par viņu palīgiem un daļa piekrita, bet Dāvids Zelikmans, kurš bija dārzu īpašnieks Grīvā, atteicās, jo negribēja kalpot slepkavām un tāpēc tika nošauts vienā no pirmajām asiņainajām akcijām.²⁴⁹ Kā visur, pirmām kārtām nošāva tos Daugavpils ebrejus, kas bija slimi un veci, kas nespēja vai neprata strādāt. Darbs vācu okupantu labā tikai uz laiku saglabāja dzīvību. Bet avīze "Daugavas Vēstnesis", lai mīkstinātu kristīgo cilvēku smago iespaidu, 1941.gada 12.oktobrī publicēja rakstu "Ebreji Daugavpilī", kurā mēģināja iestāstīt, ka geto iemītniekiem nemaz neklājas tik slikti - viņi strādā, un viņus ārstē, bet nometnē gan ir nekārtība un netīrība, kas it kā esot raksturīga židiem. Varēja domāt, ka geto kontrolieris - vācu virsnieks Ginters Taberts ir gandrīz vai eņģelis.

Mežciemā ir pieminekļi ebreju nošaušanas vietā (memoriāla skulptors - Oļegs Marinoha). Katrā akmenī uzraksts, cik ebreji kādā valstī vai pilsētā tika iznīcināti, piemēram, Polijā - 3 miljoni, Baltijas valstīs - 223 000, Ungārijā - 450 000, Daugavpilī - 30 000. Pirms 1941.gada Daugavpilī dzīvoja ap 12 000 ebreju, bet kopā ar visas Latgales un arī Lietuvas ebrejiem upuru skaits bija aptuveni divarpus reizes lielāks. Bija gan reti gadījumi, kad vācu karavīri cilvēki izturējās pret ebrejiem, bet vairumā bija nežēlīgi. Un pēc geto likvidēšanas 1942.gada pavasarī Daugavpilī palika dzīvi tikai 487 ebreji. Pārvesti uz Mežaparka koncentrācijas nometni, bet vēlāk aizvesti uz Vāciju, daudzi no tiem nepiedzīvoja kara beigas. Bet daļu izglāba kristīgie cilvēki. Rīgā ebreju glābēju vidū izcēlās latviešu ostas strādnieks Žanis

Lipke un viņa ģimenes locekļi. Rīgā palika dzīvi aptuveni 150 ebreji, un vairāk nekā 50 no tiem izglāba šī ģimene.²⁵⁰ Žanis Lipke par Liepājas tirgotāju naudu mēģināja nopirkt buru laivu un pārvest ebreju grupu uz Zviedriju, bet tas viņam neizdevās - viņu arestēja. Ar kukuļa palīdzību ticis brīvībā, viņš kādu laiku ar savas sievas Johanas un dēla palīdzību slēpa ebrejus savā mājā - Rīgā, Balasta Dambī 8. Vēlāk viņš nopirka māju Dobelē, 20 kilometrus aiz Jelgavas un ierīkoja tur maskētu bunkeru. Žaņa draugs - smagās automašīnas šoferis - pārveda 28 ebrejus uz Dobeli, slēpjot viņus zem malkas un siena kārtas. Arī Rīgā, Marijas ielā ar Marijas Lindbergas palīdzību Lipke slēpa ebrejus pagrabā. Viņa arī apgādāja ebrejus ar ēdamo. No Dobeles paslēptuves daži pārāk agri izgāja un kara beigās nokļuva vācu karavīru rokās.²⁵¹ Visas Latvijas mērogā izglābās ap 300 ebreju.²⁵² Viņus izglāba latvieši, krievi, poļi un citi kristīgie cilvēki, kas riskēja ar savu dzīvību pārliecībā, ka kristīgās morāles pamatā ir humānisms, ka Jaunā Derība māca mīlestību, māca mīlēt cilvēkus, tajā skaitā arī jūdus. Rīgā Tērbatas ielā 56 Elvīra Rone slēpa 8 ebrejus, bet Artūrs Motmillers - 6. Sētniece Anna Alma Polis Rīgā Peldu ielā 15 slēpa 6 ebrejus un 1 ebrejieti. A.Polis gāja bojā, jo paslēptuvi 1944.gada 24.augustā atklāja policija. Ebreji bija apbruņoti un atklāja uguni. Vairāki ebreji gāja bojā, bet citus aizveda uz centrālcietumu un nomocīja līdz nāvei kopā ar viņu glābēju Annu Almu Poli. Avīze "Tēvija" 1944.gada 25.augustā rakstīja par židu bandītu iznīcināšanu.²⁵³

Ebreju glābēju vidū bija dažādu Latvijas novadu latvieši - Jānis Vabulne no Rīgas, Zelma Pavele no Liepājas, Skaidra Vanaga no Ventspils, Mārtiņš Pētersons un Milda Pētersone no Limbažu rajona un daudzi citi. Tādu Latvijā bija ap 400, bet kopā ar ģimenes locekļiem aptuveni 2000.²⁵⁴ Izraēlā pazīstamajiem ebreju glābējiem piešķīra goda titulu "Taisnprātīgais starp tautām" un veltīja viņu atmiņai plāksnes speciālā koku alejā, arī zelta medaļas.

Daudz pašai dziedīgu cilvēku, kuri slēpa ebrejus, bija Latgalē. Viens no tiem ir bijis Daugavpils vijolnieks Pauls Krūmiņš (1892-1965). Dzimis Valmieras apriņķī (Salacā) skolotāja ģimenē. 1913.gadā absolvējis Berlīnes mūzikas akadēmiju un kopš 1923.gada ir bijis Latgales Tautas konservatorijas vijoles klases vadītājs.²⁵⁵ 1941.gadā Pauls Krūmiņš slēpa divas ebreju meitenes, nokļuva cietumā, bet

neizdeva savu noslēpumu, tādā veidā izglābdams ebrejietes.²⁵⁶ Viena no tām bija apdāvināta ebreju vijolniece Cecīlija Gradis, kura bija P.Krūmiņa skolniece un trīdesmito gadu otrajā pusē studēja Latvijas konservatorijā. Pauls Krūmiņš kopā ar Cecīliju piedalījās koncertos Latgalē. Viņi spēlēja duetā. 1941.gada jūnijā, kad Daugavpili ebrejus sadzina sinagogā, Cecīlijai ar māsu Nadeždu izdevās bēgt, pateicoties teicamai latviešu valodas pārvaldišanai. Pauls Krūmiņš, kurš dzīvoja Rīgas ielā, uzņēma meitenes savā dzīvoklī, sagādāja tām viltotus dokumentus uz Lidijas Krūmiņas (Cecīlijai) un Irēnas Liepiņas vārda. Paulu Krūmiņu turēja aizdomās, ka viņš slēpjot ebrejietes, tāpēc viņam nācās izmantot uzticamu cilvēku palīdzību Daugavpils apriņķī un citur. 1941.gada rudenī "Daugavas Vēstnesī" parādījās raksts "Vēl viens žīdu draugs", kurā noķengāja Paulu Krūmiņu un tiesa viņam piesprieda 8 mēnešus cietumsoda kā nepatiesam lieciniekam policijas pasu galdam. Tomēr pirms tam viņš paspēja ar dzelzceļnieka Leona Pavloviča palīdzību bēgles nogādāt uz Viļņas pusi. Ar jauniem dokumentiem māsas nokļuva Austrijā, kur sagaidīja kara beigas. Pēc tam Cecīlija turpināja muzikālo izglītību un strādāja Dienvidāfrikā simfoniskajā orķestrī. Bet Pauls Krūmiņš, izcietis cietumsodu, līdz mūža galam turpināja pedagoģisko darbību.

1990.gada pavasarī biedrība Latvija-Izraēla sūtīja delegāciju uz Jeruzālemi. Tur, institūta "Jad-Vašema" svinīgajā ceremonijā, piedalījās ap 500 Latvijā dzimušie ebreju glābēji un viņu ģimenes locekļi. Paula Krūmiņa dēls Andrejs (Latvijas Mūzikas akadēmijas docents) saņēma piešķirto zelta medaļu un goda diplomu ar titulu "Taisnprātīgais starp tautām". Andrejs Krūmiņš iestādīja tēva piemiņai veltītu koku varoņu alejā. Ceremonijā piedalījās no Dienvidāfrikas atbraukusi Cecīlija Gradis-Boruhoviča un citi Paula Krūmiņa audzēkņi.

Daugavpils apriņķa Bīķernieku pagastā vecticībnieks Kalistrats Grigorjevs slēpa veterinārārstu - ebreju A. Bļahmanu un viņa sievu. Šis jaunais zemnieks pat neteica savam tēvam, ka kūtī slēpjās bēgļi. Viņa tēvs katru dienu gāja turp pēc salmiem un, kad tie beidzās, ieraudzīja divus ebrejus. No tā brīža viņš kopā ar pārējiem šīs ģimenes locekļiem baroja un rūpējās par nelaimīgajiem, kamēr vācu okupācijas laiks beidzās.

Grīvā dzīvoja 70 gadus veca J.Ostratova. Kādu dienu kāds klusi piekļāvēja pie viņas durvīm, atvērusi viņa ieraudzīja jaunu ebreju

M.Helermanu, kuru pazina no bērnības dienām. 9 mēnešus Ostratova slēpa vajāto un viņa sievu. Ebrejietai Maijai Zarh pašai izlēdžīgi palīdzēja viņas bijusī aukle Petrunela Vilmanis. Viņa pierunāja katoļu mācītāju kristīt Mariju un viņas māti un slēpa viņas savā mājā Jaunbūvē. Izraēlas institūts Jad-Vašem piešķīra P.Vilmanei goda nosaukumu "Taisnprātīgais starp tautām".²⁵⁷

Ebrejietes L.Barkānes ģimenes locekļus slēpa savā pagrabā M.Kižlo un izglāba viņiem dzīvību. Slēpa vajātos arī Liksnas zemnieki.²⁵⁸ Farmaceitu Jevu Ļaku un viņas vīru Solomonu slēpa zemnieks Ignats Matuļs. Šī laulātā pāra priekšā tika noslepkavoti viņu trīs bērni, bet paslēptuvē (bedrē) piedzima dēls Jānis. Matulis gāja bojā, bet ar viņa ģimenes locekļiem izglābtā Ļaka ģimene draudzējās kā ar tuvākajiem radniekiem. Zemnieki izglāba arī Mašu Gliku un citus ebrejus.²⁵⁹

Ebreju liktenis Latvijā vācu okupācijas laikā bija katastrofisks. Katastrofa grieķu valodā ir "holokausts". To pētīja ASV profesors Andrievs Ezergailis. Viņa polemikā ar Rīgas vēsturnieku Marģeru Vestermani dažus jautājumus vēl neizdevās izskaidrot līdz galam, bet priekšstats par notikušo kļuva pilnīgāks. A.Ezergailis atzīmēja, ka jau 1941.gada vasarā ebreji visur tika padzīti no rindām pie pārtikas veikaliem un arī ar latviešiem, kurus dēvēja par "žīdu draugiem", draudēja rīkoties tāpat kā ar ebrejiem. A.Ezergailis uzskata, ka liels nošauto ebreju skaits ceļā uz Rumbulu liecina par ebreju pretošanos. Bet M.Vestermanis uzskata, ka ebreji nepretojās, jo domāja, ka viņus ved uz citu nometni un neticēja, ka varētu bēgt, paslēpties. A.Ezergailis izteica domu, ka ebrejiem vajadzēja iznīcināt savas pasas, bet M.Vestermanis ir pārliecināts, ka nacisti viņus arī tad pazītu pēc ārējā izskata.²⁶⁰ Pēc M.Vestermana aprēķiniem bojā gāja ap 75 000 Latvijas ebreju. Ap 5000 iznīcināja vietējie fašisti jau pirms vācu karaspēka ienākšanas, bet pārējos 70 000 iznīcināja okupācijas laikā.

No 95 000 Latvijas ebreju 5000 bija deportēti 1941.gada 13. un 14.jūnijā, bet ap 10 000 evakuējās jūnija beigās. 1943.gada februārī vēl bija dzīvi 5000 Latvijas ebreju, bet kara beigas sagaidīja tikai 1000 cilvēku,²⁶¹ jo daudzi nebija dzīvot spējīgi un nonākuši Vācijas koncentrācijas nometnēs, tur gāja bojā. Latvijas teritorijā iznīcināja 50 000 ārvalstu ebreju, to skaitā bija 18 000 cilvēku, kas tika atvesti no Vācijas.²⁶²

A.Ezergailis ir vispusīgi pētījis holokaustu Latvijā un ir nācis pie secinājuma, ka Heinrihs Loze, kurš 1941.gada jūlijā tika iecelts par Ostlandes reihskomisāru, paredzēja sākotnēji tikai ebreju daļas "iztīrīšanu", viņu mantas atņemšanu un novietošanu geto vai koncentrācijas nometnē.²⁶³ Taču Lozes priekšniecība Berlīnē uzskatīja to par nepietiekamu. SS brigādes firers Dr. Valters Štalekers arī atgādināja Hitlera pavēli par tūlītēju visas Ostlandes attīrīšanu no žīdiem.²⁶⁴ A.Ezergailis šaubās, ka tā ir bijusi cīņa starp dažādiem priekšlikumiem un raksta: "Vai tā bijusi tikai ēnu spēle Eiropas aptumšošanas laikā, teitoņu maza sagrozījies intriga, kas deva nāvei nolemtiem ļaudīm cerību, kas, kā pēdējā pasaules nelaime, izbēga no Pandores lādes."²⁶⁵

Citā rakstā par to pašu problēmu A.Ezergailis atzīmēja, ka pēc Otrā pasaules kara daudziem vāciešiem ir bijusi tendence noliegt holokaustu vai nu pilnīgi, vai daļēji. Bet tas nemaina neapsatrīdamo faktu, ka notika vienlaicīga Latvijas un kaimiņu zemju ebreju nošaušana, un sinagogu dedzināšana. Neviena ebreju iedzīvotāju kategorija netika saudzēta. Šāva jaunus, vecus, sievietes un bērnus. Turklāt īstas iespējas pretoties ebrejiem nebija.²⁶⁶ Minot ebreju masveida apšaušanu Rumbulas mežā, Andrievs Ezergailis citē Ojāra Vācieša rindas:

"Lai nav visi zemes meži tādi,
Es stāvu Rumbulā kā kliedziens
Zaļgans šausmu krāteris starp drupām."²⁶⁷

A.Ezergailis norāda savu pētījumu uzdevumu: "Rakstot par holokaustu Latvijā, es vienmēr esmu centies uzsvērt tā šausmu neaptveramās dimensijas... savas lielākās pūles esmu veltījis tiem latviešu emigrantiem, kas par žīdu nošaušanas traģēdiju Latvijā labākā gadījumā bija klusējuši, bet sliktākā - uzvedušies kā Hitlera roku mazgātāji."²⁶⁸

A.Ezergailis, tāpat kā daži citi latviešu vēsturnieki, lieto apzīmējumu "žīdi". Šis apzīmējums pirms kara Latvijā bija oficiāls, šeit nav nekā apvainojoša, kaut gan vairums ebreju grib, lai tiktu lietots apzīmējums "ebreji", kā to dara Agnis Balodis. A.Ezergailis uzskata, ka Ādolfam Šildem, kurš kara gados ir attaisnojis ebreju iznīcināšanu, bet pēc kara ir revidējis savus uzskatus, to vajadzētu izdarīt publiski. Tas ir strīdīgs jautājums, jo grēksūdze parasti ir visai intīma lieta, bet nevis skaļa

paškritika "tirgus laukumā". Galvenais ir tas, ka Ā.Šildē, dzīvodams pēc kara Vācijas Federatīvajā Republikā, ir nožēlojis savu līdzdalību pretebreju propogandā.²⁶⁹

Apgaismojot Latvijas ebreju vēsturi periodā no 1940.gada līdz 1945.gadam, būs vietā šādi secinājumi:

daudzi Latvijas ebreji 1940.gada jūnijā jūsmīgi sveica padomju karaspēka ienākšanu Latvijā, jo uzskatīja padomju režīmu par mazāku ļaunumu ebrejiem nekā nacistu varu;

karam sākoties, Latviju atstāja ebreju mazākums un galvenokārt tāpēc, ka pietrūka transporta līdzekļu;

holokausts Latvijā nozīmēja vairāk nekā 70% vietējo ebreju fizisku iznīcināšanu;

riskējot ar savu dzīvību, Latvijas ebrejus slēpa un izglāba daudzi latvieši un citu tautu pārstāvji;

latviešu vēsturnieki Zviedrijā, ASV un citās valstīs objektīvi novērtēja notikumus Latvijā četrdesmito gadu pirmajā pusē.

HRONOĻĢIJA

1940.g. - padomju karaspēks okupēja Latviju.

1941.g. - vācu karaspēks okupēja Latviju

1942.g. - nacistu akciju rezultātā gandrīz visi Latvijā palikušie ebreji tika iznīcināti.

1943.g. - tika likvidēta geto Rīgā.

1944.g. - Rīgā gāja bojā Anna Alma Polis un ebreji, kurus viņa slēpa.

10. EBREJI LATVIJĀ 1946.- 1993.G.

Miera iestāšanās pēc 4 kara gadiem nāca par labu Latvijas iedzīvotāju lielākajai daļai un pirmkārt tiem ebrejiem, kas gaidīja savās slēptvēs iespēju atkal ieraudzīt dienas gaismu un atgūt kustības brīvību.

Taču staļiniskās represīvās sistēmas atjaunošana bija daudziem latviešiem kā lāsts. Leģionāru ģimenes pārņēma bailes par saviem dēliem un brāļiem, jo tiem kā "Valsts nodevējiem" draudēja čekistu terors, kaut gan viņi paši sevi nemaz neuzskatīja par PSRS pilsoņiem. Latviešu inteligences vairākums atstāja dzimteni 1944.gadā, kad padomju karaspēks uzbruka Rīgas virzienā. Tā nevarēja samierināties ar reakcionāro Staļina režīmu, kas draudēja iznīcināt Latviju un latviešu nacionālo kultūru.

Rietumu lielvalstis it kā joprojām neatzina Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā 1940.gadā, bet Jaltas un Postdamas konferencēs tika atzītas Padomju Savienības pirmskara robežas, t.i., atzina Latvijas kā savienotas republikas iekļaušanu padomju valstī.

Bijušie latviešu leģionāri, Latvijas patrioti, kas gribēja cīnīties par savas nacionālās valsts atjaunošanu, zemnieki, kam draudēja kolhozu iekārta un kas nespēja samaksāt augstos nodokļus, iesaistījās mežabrāļu kustībā un ar ieročiem rokās cīnījās pret padomju varas pārstāvjiem.

Lielākā ebreju daļa, kas kara sākumā evakuējās uz Krieviju un Vidusāziju, četrdesmito gadu vidū atgriezās Rīgā un citās pilsētās, kaut gan daudzi slimību un citu likstu rezultātā neizdzīvoja un nomira badā.

Daļa ebreju jaunatnes, kuras nacionālā pašapziņa bija augsta, negribēja palikt Latvijā, jo nevarēja samierināties ar antisemitismu Padomju Savienībā un vēlējās izceļot uz Palestīnu, lai tur nākotnē izveidotu nacionālu valsti. Sākās trešā cionistiskā pagrīde Latvijā. Pirmā bija tad, kad Latvijā pēc 1934.gada 15.maija tika slēgtas dažas cionistiskas jaunatnes organizācijas. Otrā pagrīde bija 1940. un 1941.gadā - padomju varas laikā, bet trešā - četrdesmito gadu vidū, kad cionisti organizēja Latvijas ebreju grupu nelegālu izceļošanu uz Palestīnu caur Poliju. Izbraukt izdevās ap 450 ebrejiem.²⁷⁰ Bet atradās nodevēji, kas izdeva cionistu aktīvistus, kurus pēc tam arestēja.

Latvijā, tāpat kā citās republikās veidojās un nostiprinājās birokrātiski komandējošā sistēma, kuras kodols bija kompartija.

Ministriem un uzņēmumu direktoriem vajadzēja bez ierunām izpildīt partijas orgānu norādījumus. Tas apslāpēja radošo iniciatīvu "kazarmas sociālisma" labā un mazināja ražošanas ekonomisko efektivitāti. Partijas aparātā izšķirošā loma bija no Krievijas iebrāukšajiem birokrātiem, kas nepārvaldīja latviešu valodu un nepazīna vietējos apstākļus. Latvijas kompartijas pirmais sekretārs gan bija Krievijas latvietis Jānis Kalnbērziņš, bet galvenā teikšana bija otrajam sekretāram Ivanam Lebedjevam no Staļingradas. Viņam visādi centās iztapt partijas Daugavpils pilsētas pirmais sekretārs Vasilijs Feoktistovs, kas bez maksas "rekvizēja" tolaik normēto gaļu un sviestu, lai apgādātu ar šiem produktiem savu priekšnieku Rīgā. Vārdos tika sludināts godīgums un citi morāles principi, bet praksē partijas vadošie darbinieki bieži vien dziroja, meloja un krāpa. Četrdesmito gadu vidū partijas aparātā vēl bija ebreji, jo Latvijā komunistu bija maz, un partijas darbinieku trūka. Latvijas Kompartijas Centrālās Komitejas aparātā ebreji reti strādāja. Uzņēmums bija F.Fridmans - bijušais Daugavpils pilsētas komitejas otrais sekretārs, kam bija domstarpības ar pirmo sekretāru. Taču Daugavpils pilsētas komitejā palika uzskaites daļas vadītāja R.Jefuhe, organizatoriskās daļas vadītāja H.Maizele un citas ebrejietes. Ogres apriņķa komitejas sekretārs bija ebrejs N.Rauhman, bet Limbažu apriņķa komitejā strādāja S.Averbuhs. Pēc kāda laika, kad komunistu jau bija vairāk, ebrejus pakāpeniski izstūma no pilsētu un rajonu komitejām.

Pēckara gados ražošanas paplašināšanas nolūkā bieži vien dibināja tā saucamos arteļus, kas bija kooperācijas veids. Daudzi uzņēmīgi ebreji iesaistījās tajos un nereti organizēja tur nelegālās produkcijas ražošanu, gūstot lielu peļņu, par kuru nedrīkstēja zināt valsts iestādes.

Izejvielas, mašīnas un kurināmo nelegālajiem cehiem arī sagādāja nelikumīgā ceļā un ar kukuļu palīdzību. Atsevišķi prokuratūras darbinieki mēģināja cīnīties ar nelikumīgas peļņas piesavinātājiem. Tolaik bija populāras tādas anekdotes:

Prokurors izsauc arteļa darbinieku un savā kabinetā viņam jautā: "Kā jūs varējāt nopirkt personīgo automašīnu un vasarnīcu, ja jūsu alga ir mazāka par 100 rubļiem?"

"Kaut kā izgrozījos," atbild darbinieks. Prokurors kļūst dusmīgs un saka: "Lai kā es negrozītos savā kabinetā, vairāk par algu nedabūšu."

"Bet, ja es grozītos jūsu kabinetā, man gan būtu liela peļņa," rezumē arteļa darbinieks.

Cita anekdote ir par to, ka skaudīgs kaimiņš pa telefonu informē miliciju par blakus dzīvojošo arteļa darbinieku, kas pērk dārgas lietas, kaut gan viņa oficiālā alga ir maza. Kad ziņotājs kārtējo reizi informē, ka kaimiņš ir nopircis divstāvu māju, milicijas virsnieks kā katru reizi tikai nosaka: "Labi."

"Kas tur labs?" jautā ziņotājs, bet atbildi nesaņem. Bet tad, kad viņš informē par to, ka dzīvokli bija sanākuši daudz viesu, tikušas iztukšotas daudzas konjaka pudeles un tiesātas visādas delikateses, milicijas virsnieks pa telefonu saka: "Tas gan ir slikti."

"Bet taču divstāvu māja, automašīna "Volga" un ārzemju mēbeles izmaksāja daudz vairāk!" iesaucas sašutušais ziņotājs.

"To mēs viņam atņemsim, bet apēsto un izdzerto atpakaļ nedabūsim," paskaidro milicijas virsnieks.

Daudzi uzņēmīgi ebreji, kas rīkojās arteļos, tika arestēti. Rīgā arestēja arī grāmatvedi Borisu Svirski, kuru apsūdzēja paviršībā - viņš lūk neesot manījis krāpnieku izdarības. Kaut gan B.Svirskis padomju rindās frontē bija smagi ievainots un zaudēja labo roku, tiesa viņam piesprieda ieslodzījumu nometnē uz vairākiem gadiem. Tādu gadījumu bija daudz. Bet visveiklākie ebreju uzņēmēji, kas prata izvairīties no soda, rūpīgi slēpa nopelnītos miljonus un nevarēja atļauties sev labu dzīvokli vai vasarnīcu, kvalitatīvus produktus, elegantu kostīmu un personīgo vieglo automašīnu. Bagātam cilvēkam bija jādzīvo visai pieticīgi, lai nerastos aizdomas, ka viņš esot naids vīrs.

Privātu saimniecisko iniciatīvu pielīdzināja smagam noziegumam. Materiālās ieinteresētības un konkurences trūkuma dēļ saimnieciskā sfēra nikuļoja, algas bija zemas un tika nivelētas. Totalitārā sistēma ne tikai iznīcināja demokrātiju, bet arī noveda ražošanu strupceļā. Latvijas pārmērīga industrializācija noveda pie visai negatīvām sekām. Apkārtējā vide tika piesārņota un cilvēki arvien smagāk slimoja. Arvien jaunu uzņēmumu radīšana, it īpaši smagās rūpniecības uzņēmumu skaita palielināšanās izraisīja strādnieku un diplomēto speciālistu ieplūšanu no citām padomju republikām. Iebrauca arī daudz ebreju. 1959.gadā Latvijā bija ap 36 700 ebreju,²⁷¹ un lielākā daļa no tiem bija ieceļojuši no Krievijas un Ukrainas. Šiem cilvēkiem bija vajadzīgi dzīvokļi.

Migranti tos saņēma pirmām kārtām, jo viņiem nebija kur dzīvot. Bet vietējie iedzīvotāji gadiem ilgi nevarēja sagaidīt, kamēr pienāks viņu rinda un viņi no dzīvokļa bez ērtībām varēs pārcelties uz dzīvokli ar labierīcībām.

Tikai vīstalantīgākie cilvēki no inteligēnto ebreju vidus guva iespēju realizēt savas potenciālās spējas. Vietējie ebreji - tādi kā, piemēram, akadēmiķis Solomons Hillers vadīja Zinātņu Akadēmijas organiskās sintēzes institūtu, bet profesors Jūlijs Anšelevičs kļuva par Rīgas Medicīnas institūta katedras vadītāju. Bet pārsvarā bija iebraukušie ebreji - Medicīnas institūta prorektors Bļugers, teātra režisors Ādolfs Šapiro un daudzi citi.²⁷² Bet tie bija reti izņēmumi, un daudzi ebreji nevarēja iekārtoties darbā, kas atbilstu viņu zināšanām un spējām.

Ebreju vairākuma materiālais stāvoklis bija apmierinošs, bieži vien pat labs, jo tradicionālā uzņēmība daudziem palīdzēja apmierināt savas būtiskās vajadzības. Veikalos gan trūka augstas kvalitātes apģērba un apavu. Grūtības bija ar gaļu. Bet turīgākiem cilvēkiem tas neradīja problēmas, jo tirgū viņi iegādājās visu nepieciešamo. Daudz grūtāk bija apmierināt nacionāli kulturālās vajadzības.

Maskavā 1949.gadā sākās cīņa pret t.s. "kosmopolītiem", kuriem it kā trūkstot padomju patriotisma, jo tie uzskata sevi par "pasaules pilsoņiem" un atbalsta amerikāņu ideju par vispasaules valsti ASV vadībā. "Kosmopolītu" atmaskošana skāra vispirms teātra kritiķus Borščagovski, Juzovski un citus ebrejus. Avīzes deva skaidru mājienu, ka ebreji nevar būt patrioti valstī, kuras kodols ir "lielā krievu tauta". "Kosmopolīts" un "ebrejs" kļuva par sinonīmiem. Tālāk sekoja ebreju aktieru un rakstnieku vajāšana. 1952.gadā tika apcietināti un nošauti 28 ebreju rakstnieki, tajā skaitā prozaiķis Davids Bergelsons un dzejnieks Leibs Kvitko. Šajā pašā gadā tika apcietināti izcili ebreju ārsti, kurus apsūdzēja, ka viņi it kā slepeni plānojuši iznīcināt padomju valsts vadītājus, tos nepareizi ārstējot. Šo ārstu vidū bija Mihoelsa brālis - padomju armijas galvenais terapeits - ģenerālis M.Vovsi. Apcietinātos profesorus nežēlīgi spīdzināja, lai piespiestu viņus atzīt savu neesošo vainu. Gatavoja tiesas procesu pret ebreju ārstiem, lai izraisītu masu psihozi un pastiprinātu antisemitismu un varētu pāriet uz masveida represijām pret ebrejiem.²⁷³ Tādā veidā tieši ebrejiem gribēja uzvelt vainu par zemo dzīves līmeni un kolhozu sabrukumu padomju valstī.

Padomju Savienībā bija stingra kārtība: ja sākās represijas Maskavā, tām jāturpinās arī nacionālo republiku galvaspilsētās. Sakarā ar represijām pret ebrejiem Rīgā H.Bregmanis raksta: "Tika arestēts rakstnieks Marks Razumnijs, mākslinieks Mihails Jo, žurnālists Gercs Movšovičs, augstskolu pasniedzēji Jāzepts Eiduss un Tamāra Zālīte. 1949.gadā no jauna uz Sibīriju tika izsūtīti ebreji, kuri bija deportēti 1941.gadā un vēlāk atgriezušies, un tie, kuri pārdzīvojuši geto un koncentrācijas nometnes."²⁷⁴

Pēc Maskavas parauga Rīgā 1952.gadā mēģināja organizēt raganu medības. Apcietināja pazīstamus ebreju kultūras darbiniekus - aklo profesoru M.Šacu-Aņinu un viņa sievu, acu ārstu A.Moģiļņicki, bijušos ebreju teātra aktierus: I.Ciseru, A.Einesu, I.Julinu un citus. Četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā Rīgā tika arestēti universātes un pedagoģiskā institūta vēsturnieki Josifs Piseckis un Solomons Levitāns. Tiesa piesprieda S.Levitānam ieslodzījumu koncentrācijas nometnē. Ebrejs tika apsūdzēts Hitlera grāmatas "Mein Kampf" ("Mana cīņa") glabāšanā savā dzīvoklī, kaut gan viltus liecinieki nevarēja paskaidrot, kur šo grāmatu ir redzējuši, jo nekad nav bijuši Levitāna dzīvoklī. Vēsturnieku arī apsūdzēja, ka viņš, izklāstīdams jautājumus savās lekcijās, necitējot Staļinu, kaut gan par tādiem jautājumiem Staļins nekad neko netika rakstījis.

Staļins pavēlēja sagatavot cšelonus, lai visus PSRS ebrejus deportētu uz Sibīriju. Tikai tirāna nāve 1953.gada 5.martā izglāba vairāk nekā 2 miljonus PSRS ebreju. No cietuma tika atbrīvoti ebreju ārsti. Arī Latvijā atbrīvoja ebreju kultūras darbiniekus. Taču pēc Staļina nāves Padomju valsts antisemitisms turpinājās. Ebrejiem nācās pārliecināties, ka komunistiskās partijas skaistie vārdi par visu tautu līdztiesību un draudzību nesaskan ar darbiem. Partijas un valdības vadībā nebija vairs gandrīz neviena ebreja, pat provincē - partijas rajona komitejās. Ebreju kultūras pasākumu maksimālā ierobežošana un pat aizliegšana turpinājās arī pēc Staļina nāves.

Latviešu skatuves mākslinieki Eduards Smiļģis un Lilita Bērziņa gribēja pārliecināt Latvijas Kompartijas vadību, ka Rīgā ir jāatjauno ebreju teātris, bet lūgumu noraidīja. Īsu laiku Rīgā gan bija ebreju estrādes bigāde Ichoka Ciscera vadībā, un piecdesmito gadu beigās Rīgas ebreju pašdarbības kori vadīja diriģenti Izraels Abramiss un

Mendels Bašs, tomēr kompartijas vadība visādi ierobežoja kora repertuāru, pieprasot, lai ebreju dziesmu būtu ne vairāk kā puse.

1959.gadā no Latvijas komunistiskās partijas izslēdza advokātu V.Alperoviču un Rīgas Politehniskā institūta docentu J.Vasermani. Stingrus partijas sodus saņēma Rīgas Medicīnas institūta docents B.Berkovičs un citi ebreju komunisti.²⁷⁵ Šo akciju organizēja Latvijas Kompartijas Centrālās komitejas komisijas priekšsēdētājs Roberts Ķīsis, kas aktīvi piedalījās arī nacionāli noskaņoto latviešu komunistu vajāšanā.

R.Ķīša raganu medības sākās tā. No Parīzes uz Rīgu atbrauca darīšanās bijušais Latvijas Universitātes students Kagans, kas jau daudzus gadus dzīvoja Francijā. Kādreiz viņš bija iesaistījies kreiso ebreju studentu biedrībā, kuru R.Ķīsis bez kāda pamata bija novērtējis kā cionistu organizāciju. Šīs biedrības bijušos locekļus Kagans arī tika uzaicinājis satikties privātā dzīvoklī, lai atcerētos jaunības gadus. Sarunas laikā Kagans teicis, ka viņš esot novērojis Padomju Savienībā antisemitismu. Neviens to nevarēja un negribēja apgāzt, un tā bija galvenā apsūdzība pret satikšanās dalībniekiem, kurus nodeva ziņotājs - viens no klātesošajiem.

Pēc tajā laikā pastāvošās kārtības neviens vispār nedrīkstēja satikties ar ārzemnieku bez kompetento valsts iestāžu atļaujas. Un, tā kā šis saiets nebija sankcionēts, radās otra apsūdzība.

Šie fakti liecina par to, ka arī pēc Staļina kulta kritikas padomju valsti demokrātisku brīvību un tiesību nebija, bet nacionālā pašapziņa tika pielīdzināta noziegumam.

Bēdīgi slavenajā Latvijas Kompartijas Centrālās Komitejas plēnumā 1959.gada jūlijā notika izrēķināšanās ar nacionāli noskaņotiem latviešu komunistiem. Gandrīz visi viņi piedalījās pagrīdes darbā trīsdesmitajos gados un kā komunisti tika apcietināti. Tagad šie komunisti prasīja pārtraukt migrāciju, ieviest latviešu valodu partijas un valsts iestādēs, atteikties no pārmērīgas Latvijas industrializācijas. Plēnums izslēdza no partijas Eduardu Berklavu un atbrīvoja no vadošajiem amatiem kultūras ministru Voldemāru Kalpiņu, Latvijas arodbiedrību vadītāju Indriķi Pinski un citus nacionāli noskaņotos latviešu komunistus, kurus aktīvi atbalstīja lauksaimniecības ministrs Aleksandrs Ņikonovs un citi republikas vadošie darbinieki un žurnālisti, tajā skaitā ebreji F.Fridmans,

kas strādāja partijas Centrālajā komitejā un Zālamans Eiduss, kas bija "Cīņas" redakcijas atbildīgs darbinieks un talantīgs publicists. Abus atlaida no darba. Fridmans bija spiests pāriet darbā uz Mākslas akadēmiju - par kabineta vadītāju, bet Eidusam bija jāatstāj Rīga un jāpārceļas uz Liepāju. Pēc Staļina nāves komunistu politika bija nedaudz liberālāka, bet antisemitisms palika spēkā. Ebrejus, ar nelieliem izņēmumiem, nepieņēma Maskavas universitātē, diplomātijas augstskolā, kara akadēmijās. Ebrejus pazemoja un vajāja. Tā kā tas nesaskanēja ar formāli pasludinātiem visu nāciju līdztiesības principiem, nacionāli noskaņotus ebrejus vajāja kā cionistus.

Laikraksti asi kritizēja cionistus, dodot mājienu, ka starp ebreju un cionistu būtiskas atšķirības nav. Ebreju zinātniskie darbinieki nevarēja iekārtoties darbā Maskavā, Ļeņingradā un Rīgā, un tāpēc bija spiesti strādāt Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā. Tur arī 30 gadus strādāja viens no spējīgākajiem Rīgas vēsturniekiem ebrejs J.Veinbergs, kas tika atlaists no darba Latvijas Universitātē un pēc tam arī valsts bibliotēkā, kur pildīja galvenā bibliogrāfa pienākumus.

Sevišķi nesaudzīgi vajāja tos ebrejus, kuri gribēja pamest Padomju Savienību un izbraukt uz Izraēlu.

1962.gadā tika organizēts ebreju antifāšistisks mītiņš Biķernieku mežā pie Rīgas, kur hitlerieši nošāva daudzus ebrejus. Mītiņu padomju varas orgāni neatļāva, un tas notika par spīti aizliegumam. Dabūt atļauju emigrēt bija ļoti grūti. Bijušo padomju armijas majoru Hiršu Feiginu par vēlēšanos izbraukt uz Izraēlu ievietoja Rīgas psihiatriskajā slimnīcā. Kad viņu 1970.gadā atbrīvoja (ārsti viņu uzskatīja par pilnīgi veselu), viņš tomēr emigrēja uz Izraēlu.²⁷⁶ Taču tajā pašā gadā Ļeņingradā notika tiesas process pret ebrejiem, kuri gribēja ar lidmašīnu nelegāli aizlidot uz Izraēlu. Bet ar ziņotāja palīdzību viņu nodomu atklāja, un lidotājam Eduardam Kuzņecovam (viņa māte bija ebrejiete) piesprieda nāves sodu, bet pēc asiem protestiem daudzās valstīs to nomainīja ar 15 gadiem spaidu darbos. Tiesas procesā 10 apsūdzētie, kuru starpā bija arī rīdzinieki, paskaidroja, ka viņi izšķīrās par šādu izmisīgu rīcību, jo nebija varējuši dabūt atļauju emigrēt.²⁷⁷ Tiesa piesprieda apsūdzētajiem no 4 līdz 15 gadiem spaidu darbus ieslodzīto nometnēs.

Rīgā tiesa piesprieda 3 gadus cietuma soda Mihailam Šepšelovičam, Aronam Mafciram un Aronam Špilbergam - par cionistisko propogandu.²⁷⁸

Nevarēja dabūt atļauju izbraukt uz Izraēlu pat tie, kam tur dzīvoja māte. Padomju Savienībā ebrejus visnotaļ centās pārtautot. Tautas skaitīšanas reizēs ap 17% no ebrejiem norādīja, ka viņu valoda ir jidiša vai ivrita valoda.

Izraēlas valstij PSRS komunistiskā partija gribēja pretstatīt ebreju autonomo apgabalu Birobidžanu - Habarovskas apgabalā, Amūras krastos. Bet tur iedzīvotāju vairākums nebija ebreji. Viņi izvairījās pārcelties uz šo Tālo Austrumu apgabalu, ar kuru nebija saistīta ebreju tautas vēsturiskā atmiņa. Ebreju žurnāls "Sovetiše heimland" (Padomju dzimtene) bija vienīgais ebreju žurnāls Padomju Savienībā un kalpoja anticionistiskai propogandai. Bet čekisti konfiscēja skaņu plates ar ebreju dziesmām un grāmatas ar ebreju klasiķa Haima Nahmana Bjalika dziesmām.

Valsts antisemitisms, kas nozīmēja, ka ebrejiem faktiski nav līdztiesības ar krieviem un ka ebreju kultūra tiek vajāta, nosacīja gan ebreju tieksmes emigrēt, gan viņu cerības, ka padomju totalitārās politiskās sistēmas sabrukums astoņdesmito gadu beigās un Latvijas neatkarības atjaunošana deviņdesmito gadu sākumā krasi izmainīs ebreju stāvokli, nodrošinot demokrātiskās brīvības, emigrācijas tiesības un kulturāli nacionālo autonomiju. Tāpēc Latvijas ebreju vairākums atbalstīja gan PSRS pakāpenisko demokratizāciju, gan latviešu tautas trešo nacionālo atmodu, kas bija nacionālās atbrīvošanās cīņas spilgts izpauzums.

Pirmā latviešu tautas nacionālā atmoda 19.gs. otrajā pusē bija saistīta ar latviešu garīgās kultūras uzplaukumu, kā arī ar latviešu lauku un pilsētu uzņēmēju turības pieaugšanu.

Otrā latviešu tautas nacionālā atmoda 1918.gada beigās vaiņagojās ar Latvijas neatkarīgās valsts radīšanu, kurā ebreji bija līdztiesīgi pilsoņi un veidoja savu kulturāli nacionālo autonomiju.

Trešā latviešu tautas nacionālā atmoda bija saistīta ar masu demonstrācijām un mītiņiem 1987.gadā, kuras galvenais lozungs bija Latvijas neatkarības atjaunošana.

1988.gada jūnijā Rīgā notika Latvijas rakstnieku savienības plēnums, piedaloties mākslinieku, zinātnieku, žurnālistu un citu radošo darbinieku pārstāvjiem. Plēnuma dalībnieki asi kritizēja Padomju Latvijas ekonomisko, sociālo politiku un pierādīja Latvijas suverinitātes

nepieciešamību. Svarīga loma latviešu progresīvās inteliģences saliedēšanā bija dzejniekam Jānim Peteram. Plēnumā aktīvi piedalījās divi ebreju tautības žurnālisti - Ābrams Kļockins, kas palīdzēja plēnuma dokumentu rediģēšanā, un Mavriks Vulfsons, kas savā runā pirmais ir atklāti pateicis, ka padomju karaspēka ienākšana Latvijā 1940.gada jūnijā bija nekas cits kā Latvijas okupācija ar attiecīgām sekām. 1988.gada oktobrī Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongresā tika izvirzīti trīs pamatuzdevumi - panākt Latvijas suverinitāti, konsekventi demokratizēt politisko iekārtu un nodrošināt latviešu tautas nacionālās kultūras atdzimšanu.

1990.gada 4.maijā Latvijas Augstākā Padome pieņēma deklarāciju par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu, bet 1991. 21.augustā - lēmumu par Latvijas Republikas pilnīgu patstāvību.

Šie notikumi, kas radikāli izmainījās stāvokli, ietekmēja arī Latvijā dzīvojošos ebrejus. Cēlās viņu nacionālā pašapziņa un atdzīvinājās viņu nacionālā kultūra. Šajā sakarībā H.Bregmanis raksta: "Latviešu tautas nacionālā atmoda, cīņa par republikas patstāvību ietekmē arī ebrejus. 1988.gada vasarā Latvijas Kultūras Fonda paspārnē izveidojās Latvijas ebreju kultūras biedrība. 1989.gada 1.septembrī Rīgā sāk darbu pēckara gados pirmā vispārīzglītojošā vidusskola ar 390 skolēniem."²⁷⁹

Šo pārmaiņu laikā Tautas Frontes kandidāts - ebreju žurnālists Mavriks Vulfsons tika ievēlēts par Latvijas Augstākās Padomes deputātu, bet ebreju tautības juriste Ruta Marjaša 1993.gadā jūnijā tika ievēlēta par Latvijas Republikas 5.Saeimas deputāti.

Latvijas ebreju kultūras biedrības aktīvistu sanāksmē latviešu inteliģences pārstāvis akadēmiķis Jānis Stradiņš savā runā apsveica klātesošos ar ebreju kultūras atdzimšanu Latvijā un pasvītvoja, ka cilvēcei jābūt pateicīgai ebreju tautai, kas ir devusi tai Jēzu Kristu un Albertu Einšteinu.

Deviņdesmito gadu sākumā ebreju kultūras biedrības Rīgā un Daugavpilī tika pārveidotas par šo pilsētu ebreju kopienām. Rīgā par kopienas vadītāju kļuva jaunās paaudzes pārstāvis inženieris Grigorijs Krupņikovs. Ebreju kopienas izveidojās arī Liepājā un citās Latvijas pilsētās.

Vienlaicīgi ar ebreju kopienu atjaunošanu turpinājās viņu emigrācija, gan cerībā uzlabot savu materiālo stāvokli, gan nolūkā dzīvot savā

nacionālā valstī - Izraēlā, kurā 1945.- 1990.gadā izbrauca 70% no 16 000 ebreju emigrantiem.²⁸⁰

Daugavpilī 1935.gadā dzīvoja 11 106 ebreji (25%), 1970.gadā - 2 101 ebrejs (2%),²⁸¹ bet 1993.gadā aptuveni 500 ebreju - mazāk par 0,5% no pilsētas iedzīvotājiem. Apmēram puse no tiem ir pensionāri, bet 75 cilvēki ir precējušies ar cittautību pārstāvjiem. Tomēr Rīgā, Daugavpilī un citās pilsētās rosīgi turpinājās ebreju sabiedriskā dzīve, darbojas sinagogas, tiek izdota literatūra par ebreju dzīves problēmām. Rīgā funkcionē ebreju muzejs un dokumentēto materiālu centrs, ko vada vēsturnieks Marģers Vestermanis.

Aplūkotās izmaiņas ebreju dzīvē periodā no 1946. līdz 1993.gadam dod pamatu dažiem secinājumiem:

hitleriešu genocīda un citu kara laika apstākļu rezultātā ebreju skaits Latvijā krasi samazinājās un to lielākā daļa bija migranti; staļiniskā represīvā sistēma sāpīgi skāra arī Latvijas ebrejus, it sevišķi četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā; valsts antisemitisms palika spēkā arī pēc Staļina nāves, un tas veicināja ebreju tieksmi emigrēt uz Izraēlu;

Latvijas ebreju kultūras darbiniekus padomju varas gados vajāja, un ebreju iespējas attīstīt savu nacionālo kultūru bija minimālas; latviešu tautas trešā nacionālā atmoda radīja labvēlīgus apstākļus arī Latvijas ebreju nacionālās pašapziņas atdzīvināšanai; ebreju kopienas Rīgā un citās Latvijas pilsētās veicināja ebreju reliģiskās, sabiedriskās un kultūras dzīves aktivizāciju.

HRONOLOĢIJA

- 1952.g. - Raganu medības Rīgā pret ebreju kultūras darbiniekiem.
- 1960.g. - Latvijas Kompartijas CK kontroles komisijas kampaņa pret ebreju "buržuāziskiem nacionālistiem".
- 1962.g. - Rīgas ebreju antifašistiskais mītiņš Biķernieku mežā.
- 1988.g. - Izveidojās Latvijas ebreju kultūras biedrība.
- 1989.g. - Tiek organizēta ebreju vidusskola Rīgā.

11. JŪDU RELIĢISKĀS DRAUDZES 19. UN 20.GADSIMTĀ. EBREJU MENTALITĀTE UN TRADĪCIJAS.

Latvijas ebreju kopienas dzīves svarīgākā sastāvdaļa bija piedalīšanās reliģiskās draudzes darbībā, kas attīstījās rabīnu (garīdznieku) vadībā. 19.gadsimta beigās un 20.gadsimta sākumā Latvijā liela autoritāte bija vairākiem rabīniem. Viens no tiem - Šleime Puhers, kas 1859. līdz 1893.gadam bija galvenais rabīns Jelgavā, bet pēc tam - Rīgā. Polemizējot ar luterāņu garīdzniekiem, viņš mēģināja pierādīt Mozus ticības priekšrocības. Š.Puhers iesniedza savus priekšlikumus komisijai, kas nodarbojās ar ebreju tiesību jautājumu un kuru vadīja grāfs Palens.

No 1873. līdz 1893.gadam galvenais Rīgas rabīns bija Arons Pumpjanskis - literāts, tulkotājs, publicists. Viņš izdeva žurnālu, kas rakstīja par Vidzemes un Kurzemes ebreju vēsturi.

No 1894. līdz 1904.gadam Liepājas galvenais rabīns bija Jehuda Leibs Kantors - rakstnieks un žurnālists. No 1909. līdz 1915.gadam viņš bija Rīgas galvenais rabīns un avīzes "Di idiše štime" (Ebreju Balss) izdevējs.

Arons Bers Nuroks studēja arheoloģiju Pēterburgā, bet 1907.gadā kļuva par rabīnu un 30 gadus vadīja jūdu reliģisko draudzi Liepājā. Viņš bija Latvijas Republikas Satversmes sapulces un trešās Saeimas deputāts.²⁸²

Tālu aiz Latvijas robežām pazīstami rabīni darbojās Daugavpilī. Viens no tiem bija Mejers Simhe Kacs-Kagans, kas bija rabīns 38 gadus pēc kārtas un nomira Daugavpilī 1926.gadā. M.Kacs piederēja pie tās jūdu daļas, ko dēvēja par "misnagdim" (tie, kas pretojās). Šie jūdi pretojās jaunajām vēsmām, ko jūdu reliģiskajās draudzēs centās iedzīvināt tā saucamie "hasidi" (taisnprātīgie). Misnagdim uzskatīja, ka reliģija ir jāapgūst ar prāta palīdzību un tāpēc ir cītīgi jāstudē svētie raksti - Tora, Talmuds un citas grāmatas. Turpretim hasidi nicināja tos, kas pārmērīgi aizrāvās ar reliģisko grāmatu studēšanu, jo uzskatīja, ka ticību Dievam nodrošina galvenokārt jūtas. Viņi uztvēra Mozus ticību nevis racionālistisku spriedumu rezultātā, bet gan emocionālā misticisma garā. Bez tam hasidu vidū sevišķi izpaudās pārliecība, ka

cerības tikt pēc nāves paradīzē nebūt nenozīmē, ka ir jāatsakās no laimes un priekiem šajā pasaulē. Viņi aicināja dzīvot turīgi un jautri.

Hasidu rabīns Daugavpilī bija Josifs Rozins-Rogačovers (no Rogačevas). Tas nebūt nenozīmē, ka viņš bija nevērīgs pret reliģiskām grāmatām. Gluži otrādi - Rozins bija vispusīgi izglītots. Bet viņš augstu vērtēja hasidu misticismu, viņu dziesmas un dejas, viņu humoru.

Jaunībā J.Rozins neatturējās no joka kādā eksāmenā, pēc kura nokārtošanas varēja iegūt rabīna titulu. Kad eksāmenātori viņam jautāja - ko viņš zina, Josifs atbildēja - "pusi no Talmūda." Uz jautājumu - "Kādu pusi?" viņš atbildēja, "jebkuru".

18.gadsimtā pretrunas starp misnagdim un hasidiem bija ļoti asas. Pasaulslavenais Viļņas rabīns Ilija (1720-1797) nolādēja hasidus, bet, kad viņš nomira, tad hasīdi priecīgi dziedāja un dejoja. 20.gadsimtā pretrunas vairs nebija tik dziļas, bet Daugavpilī, kur bija vairāk par 30 sinagogām, M.Kacs apmeklēja galveno pilsētas sinagogu Lāčplēša ielā, bet J.Rozins citu sinagogu - tuvāk dzelzceļa stacijai. Pārējie jūdu lūgšanas nami piederēja gan dažādu profesiju pārstāvjiem - ormaņiem, miesniekiem, galdniekiem, drēbniekiem un citiem, gan bagātiem uzņēmējiem, kas cēla sinagogas par saviem līdzekļiem.

Ebreju rabīns bija svēto rakstu komentētājs, padomdevējs un tiesnesis - ebreji bieži vien griezās nevis pie oficiālās tiesas, bet gan pie rabīnu tiesas. Ir zināms gadījums, kad kādam rabīnam vajadzēja izšķirt divu kaimiņieņu strīdu. Abas žāvēja veļu kopīgos bēniņos, un viena apvainoja otru, ka tā ir zagusi viņas veļu. Rabīns lika katrai veļu atstāt viņa dzīvoklī uz dažādiem krēsliem un atnākt rīt. Nākošajā dienā viena sieviete, kurai rabīns lika vēlreiz pārbaudīt veļu, joprojām apgalvoja, ka trūkst veļas gabalu. Bet otrā sieviete nu atzina, ka savā kaudzē ir atradusi arī svešu veļu. Tad rabīns izteica secinājumu, ka viņa esot godīga sieviete, jo nakts laikā viņš abos krēslos pielika klāt arī savu veļu, bet negodīgā sieviete arvien atkārtoja, ka viņai trūkst veļas, ka svešas veļas viņai nav.

M.Kacs kļuva sevišķi slavens padomdevējs. Vēl carisma laikā pie viņa griezās pēc padoma Preiļu ebreju veikalnieks Zundls, kura dēls mācījās jūdu augstākajā reliģiskajā skolā un reti ciemojās Preiļos. Poļu jaunava, kura bija Preiļu katoļu mācītāja kalpone, dzemdēja dēlu, un mācītājam draudēja amata zaudēšana, tad viņš pierunāja kalponi visiem

teikt, ka viņu tuvējā mežā ir izvarojis Zundla dēls, kas arī būšot bērna tēvs. Dzirdējis tādas baumas, Zundls nežēlīgi nopēra savu dēlu, bet tas zvērēja, ka šo meiteni nekad nav redzējis. Rabīns M.Kacs teica, lai tiesā "vainīgais" atzīst sevi par jaunpiedzimušā tēvu un paziņo, ka viņš īstenos apgraižīšanas rituālu, kā to paredz jūdu ticība un audzinās bērnu Mozus ticības garā. "Vainīgais" pretojās, bet tēvs pavēlēja klausīt rabīnu.

Apgabaltiesas sēdē Daugavpilī, Alejas ielā, sanāca daudz poļu mācītāju un zemnieku ar vezumiem, kas taisījās pēc tiesas sprieduma sarīkot ebreju grautiņu (par poļu meitenes izvarošanu) un vezumos aizvest salaupīto ebreju īpašumu.

Bet, kad apsūdzētais tiesā atkārtoja visu, ko ieteica rabīns, jaunās mātes nervi neizturēja, un viņa iekliedzās: "Ne par ko neatdošu židam svētā tēva bērnu!"

Tiesas process tika pārtraukts, mācītājs zaudēja amatu, ebreju grautiņš nenotika, un viņi dzēra vīnu, cildinot savu gudro rabīnu, kura padoms glāba nevainīgo.

Daugavpilī stāstīja, ka 1922.gada plūdu laikā M.Kacu ir pierunājuši Daugavas krastā ar dievlūgšanu novērst katastrofu. Rabīns teica, ka viņš neesot dievs vai burvis, tomēr atnāca Daugavas krastā un lūdza Dievu. Kā par brīnumu šajā laikā ūdens līmenis sāka kristies, un cilvēki noticēja, ka M.Kacs esot brīnumdaris. Viņš bija nesavtīgs cilvēks un nepieņēma naudu, kuru viņam sūtīja bagātie ASV ebreji, bet gan izdalīja to nabadzīgajiem. Kad viņš nomira 80 gadu vecumā, ebreji jaunpiedzimušos zēnus tajā gadā nosauca viņa vārdā.

Ne mazāk slavens bija Josifs Rozins, kuram bija milzīga autoritāte kā svēto rakstu komentētājam un tiesnesim, pie kura griezās arī kristīgie cilvēki, ja viņiem radās konflikts ar ebrejiem. Un visai bieži rabīns izšķīra strīdu kristīga cilvēka labā, un ebreji bez ierunām paklausīja, jo valdīja princips - kā rabīns teiks, tā arī būs! Kad J.Rozins 1936.gadā nomira, viņu pēdējā gaitā pavadīja tūkstošiem pilsētas iedzīvotāju, starp tiem - arī daudz kristīgu cilvēku.

Reliģijas ietekme Latvijas ebreju vidū 20.gadsimtā bija mazāka nekā 19.gadsimtā un tomēr tā bija liela.

Tas bija viens no cēloņiem, kas glāba ebrejus no pārtautošanās. jūdu tradīcijas lielā mērā noteica ebreju mentalitāti arī tad, ja ebreji apmeklēja sinagogu tikai lielu svētku dienās. Daži ebreju rabīni pat ieteica lūgt

Dievu mājās, lai sarunas ar sinagogas apmeklētājiem par laicīgām darīšanām netraucētu dievlūgšanu.

Latvijas ebreju vidū bija arī ateisti, jo ne visi ir spējīgi ticēt Dievam, tāpat kā ne visi ir spējīgi nevis aizrauties ar mīlestības piedzīvojumiem, bet gan patiesi dziļi mīlēt sievieti vai vīrieti. Taču reliģiskās tradīcijas, sevišķi svētku svinēšana, bija nacionāli reliģiskās tradīcijas, kas dziļi iesakņojās tautas dzīvē, veidoja ebreju mentalitāti - domāšanas veidu. Protams, dažādās sociālās grupas atšķirās viena no otras. Bagāts un trūcīgs cilvēks nevar domāt gluži vienādi, tāpat kā izglītots inteligents un analfabēts. Taču var un vajag runāt par konkrētā etnosa raksturīgākajām īpatnībām, kaut gan tās neattiecas uz pilnīgi visiem kādas tautības pārstāvjiem bez izņēmuma. Mentalitāte ir kultūras svarīgākā sastāvdaļa, jo plašā nozīmē kultūra ir cilvēku attieksme pret dabu, sabiedrību un personību, pret vispārcilvēciskām vērtībām. Kultūra un mentalitāte ir saistītas ar nacionālo raksturu. Ir zinātnieki, kas uzskata, ka nacionālā rakstura iezīmes visām tautām ir vienādas, bet tikai dažādās proporcijās - nav slinku un čaklu tautu, gudru un muļķu tautu. Tomēr vienas nācijas pārstāvjiem ir raksturīgāka humora izjūta vai muzikālās dotības, bet otrās - tas izpaužas mazākā mērā. Neuzskatot savu viedokli par neapstrīdamu, varētu izteikt šādus apsvērumus par ebreju mentalitāti, kas izpaužas viņu tradīcijās. Tradicionāla ir jūdu tieksme palīdzēt saviem ticības brāļiem, kuri bieži tika vajāti. Ebreju vērtību orientācijā svarīga vieta ir tieksmei iegūt izglītību, lai dzīvē būtu nodrošināti panākumi. Acīmredzot svarīga ebreju tradīcija ir patriarhālais dzīves veids - tēva īpaša autoritāte, mātes cienīšana, gatavība maksimāli palīdzēt ģimenes locekļiem. Ebrejiem arī ir raksturīga sabiedriskā aktivitāte un tieksme pēc sociālā taisnīguma, jo gadsimtiem ilgi viņi visās valstīs nebija līdztiesīgi pilsoņi. Jāatzīmē arī tādas ebreju īpašības kā interese par filantropiju un tieksme izsmiet pašiem sevi. Arī Rīgas publicists A. Kļockins ir rakstījis, ka ebreju mentalitātes pamatā ir tieksme ironizēt pašiem par sevi. Visās anekdotēs ebreji smējās paši par sevi, un tas palīdzēja viņiem izdzīvot.²⁸³

Profesors J. Veinbergs, kas daudzus gadus ir strādājis Latvijas augstskolās un ir augsti kvalificēts speciālists senebreju kultūras jautājumos, rakstot par jūdu tradīciju saknēm, uzsvēra Vecās Derības īpaši svarīgo nozīmi: "Vecās Derības sacerējumi, kuri radušies vesela

gadu tūkstoša rituma mainīgos vēsturiskos apstākļos, atšķirīgās sociāli ideoloģiskās vidēs, izceļas ar satura un ideju daudzveidību."²⁸⁴ Tālāk autors raksta: "Bet kāda nozīme ir Vecajai Derībai, seno ebreju kultūrai mūsdienu - 20. gs. nogales cilvēkam? Vispirms, tā ir mūsdienu vienas nācijas - ebreju - identitātes un kultūras neatņemama un organiska sastāvdaļa; otrkārt, Vecā Derība joprojām ir dažādu konfesiju ticīgajiem svēta grāmata, dieva gribas un darbības, labestības un taisnības apliecinājums; treškārt, Vecā Derība satur bagātīgu informāciju par pagātnes cilvēku dzīvi un darbību, domām un meklējumiem, taču galvenais, jādomā, ir tas, ka Vecā Derība satur tādas ētiskas un estētiskas vērtības, kurām ir vispārcilvēcisks nozīmīgums."²⁸⁵

Rīgas rakstnieks Leonīds Kovaļs ir teicis, ka ebreju būtību var izzināt, iepazīstoties ar viņu folkloru. Tās ir tautas pasakas, tautasdziesmas, sakāmvārdi un it sevišķi - anekdotes. Vienā no tām ir runa par jokdari, kas pieprasīja restorānā bezmaksas pusdienas un draudēja - ja pusdienas nedos, viņš izdarīs tā, kā viņa tēvs ir darījis. Viesmīļi viņu paēdināja un pēc tam bikli apjautājās: "Ko tad bija izdarījis tavs tēvs?" - "Kad viņam atteica, viņš aizgāja nepaēdis."

Raksturīgs ebreju sakāmvārds - kad zaglis ir vajadzīgs, to noņem no karātavām.

Ebreju tautasdziesmas stāsta par trūcīgiem cilvēkiem, kam nav līdzekļu uzturēt savu ģimeni, par kalējiem, kas uzskata, ka darbs ir galvenais. Šajā ziņā tās atgādina latviešu tautasdziesmas, kas cildina darba tikumu:

"Dod, Dieviņi, tā nomirt,
Kā nomira tēvs, māmiņa:
Tēvs, klonā kuldams, mira,
Māte, maizi micīdama."²⁸⁶

Taču latvieši daudzus gadsimtus bija arāju tauta, bet ebrejus no lauksaimniecības atradināja diasporas gadu tūkstoši. Ebrejiem, kurus dzina prom no vienas valsts uz otru, bija "vieglāk" saglabāt zelta gabalu nekā zemi vai citu nekustāmo īpašumu. Un allaž viņi ņēma līdzī Veco Derību, kurā bija rakstīts par to, kā Dievs Sinajas kalnā iedeva pravietim Mozum akmens plāksnes, uz kurām bija uzrakstīti 10 baušļi, kuru pārkāpšana ir liels grēks, kas draud ar ciešanām. Šos baušļus saglabāja arī Jaunajā Derībā. Tajos ietverti pienākumi pret Dievu un pret

cilvēkiem. Bet ir arī būtiskas atšķirības starp jūdu un kristīgo ticību. Vecā Derība runā tikai par vienu Dievu (Jahve), bet Jaunā Derība atzīst par Dievu arī Debesu tēva dēlu - Jēzu Kristu. Jūdu likums neradīt elkus nozīmē arī aizliegumu vizuāli attēlot Dievu gleznā vai skulptūrā, bet kristīgie mākslinieki radīja svētbildes un gleznas, kas attēloja Dieva dēlu - Jēzu Kristu. Taču galvenie morālie principi ir vienādi kā Vecajā, tā arī Jaunajā Derībā: tev būs cienīt tēvu un māti, tu nedrīksti zagāt, slepkavot, melot, pārkāpt laulību, tiekties pēc citiem piederušās kustamās un nekustamās mantas.

Vecā Derība ietver daudz jēdzienu, kas ietekmējuši jūdu domāšanas veidu, piemēram, grēkāzis. Senebreju grēku atlaišanas dienā Jeruzālemes templi galvenajam priesterim piegādāja dzīvu āzi, un priesteris, turēdams rokas virs āža galvas, uzvēla viņam visu ebreju grēkus. Pēc tam āzi padzina tuksnesī. Jūdu reliģijas dogmas nav tik cilvēcīgas kā Evāņģēlija principi. Jūdu Dievs ir bargāks par kristīgo cilvēku Dievu un viņa dēlu, kuru galvenais princips ir mīlestība. Jūdu svētie raksti māca atriebties: "Acs pret aci, zobs pret zobu." Mozus ticība aicina mīlēt tuvāko kā sevi pašu. Bet kristīgā ticība māca mīlēt arī ienaidnieku kā sevi pašu. Un apustulis Pāvils sludināja, ka nevajag dažādi izturēties pret dažādu tautību un ticību cilvēkiem: "Nav nedz elīna, nedz jūda."

Taču arī jūdu reliģijas pamatā ir labestība. Kad jūdu rabinam Hilelam Vecākajam pagāns lūdza īsumā izskaidrot Mozus ticības būtību, kamēr tas spēs nostāvēt uz vienas kājas, rabīns teica, ka Toras būtībā ir princips: "Nedari otram to, ko tu nevēlies sev - viss pārējais ir komentāri."²⁸⁷

Latvijas ebrejus, kas simtiem gadu dzīvoja tās teritorijā, neapšaubāmi ietekmēja latviešu un vācu kultūra. Rīgas žurnālists Mavriks Vulfsons rakstīja, ka viņu dzimta dzīvo Latvijā jau 350 gadu.²⁸⁸

Ebreju un latviešu savstarpējās attiecības visumā bija draudzīgas. Tas parādīts Rūdolfa Blaumaņa lugās. R. Blaumaņa 1902. gadā uzrakstītajā lugā "Skroderdienas Silmačos" ebrejs Ābrams augstu vērtē bagātību, bet, kad viņa dēls Joske ir iemīlējis trūcīgā meitenē Zārā, tēvs padodas un saka, ka viņa sirds nav no koka.²⁸⁹ R. Blaumaņa lugā "Trīnes grēki" latvieši Vilis un Trīne arī ir visumā labvēlīgi pret ebrejiem.²⁹⁰

Laika gaitā ebreju un latviešu savstarpējās attiecības mainījās, un vislabākās tās bija pirmajā Latvijas Republikā. Par attiecībām starp

latviešiem un ebrejiem ir rakstījis ebreju publicists Franks Gordons.²⁹¹ Viņš atzīmē, ka Krišjāņa Barona latviešu dainu krājumā ir tautasdziesmas, kur ebrejus tēlo allaž draudzīgā, labvēlīgā gaismā. Un, ja viņus izsmej, tad to dara labsirdīgi. Dainās, kur ir runa par ebrejiem, viņus retāk apsmej nekā vāciešus, krievus vai savus tautas brāļus.

Latviešu literatūrā 19.gadsimta beigās un 20.gadsimta sākumā kļuva populārs ebreju sīktirgotājs - pauninieks, kas staigāja no vienas latviešu zemnieku mājas uz otru, pārdodot audumu, adatas un citas preces un pērkot linus un citus lauksaimniecības ražojumus. Arī ceļojošie ebreju amatnieki bija gaidīti viesi latviešu zemnieku mājās. Ebreji latviešu rakstniekiem bija simpātiski. Par to liecina arī Jāņa Grīziņa (Griķisa) daiļrade. Viņš visai pievilcīgā gaismā ir parādījis ebreju ārstu, kas bez maksas ārstē Grīziņkalna strādniekus un viņu bērnus. Arī Latgales latvieši bija solidāri ar ebrejiem, kad tiem 1905.gadā uzbruka melnsimtnieki. Latgaļu avīze "Gaisma", ko izdeva Pēterpilī, 1906.gada janvārī rakstīja par mēģinājumu sarīkot ebreju grautiņu Ludzā 1905.gada beigās, kura nolūks - noslepkavot ebrejus un izlaupīt viņu veikalus. Avīze rakstīja, ka melnsimtnieku vidū nav neviena godīga latvieša, ka šie bandīti gatavojās slepkavot nelaimīgus cilvēkus. Bet latviešu tautības katoļi, kas dzīvoja Ludzas tuvumā un uzzināja par melnsimtnieku nolūkiem, lielā skaitā ieradās Ludzā un paziņoja, ka latvieši nepieļaus asins izliešanu, ka ebreji ir tādi paši cilvēki kā visi pārējie. Tad melnsimtnieki saprata, ka šie cilvēki nejoko, un, nolamājuši latviešus, izklīda pa saviem tumšajiem kaktiem, atsakoties no iecerētā plāna.

Latviešu ebrejus ietekmēja ne tikai latviešu un vācu kultūra, bet arī ebreju klasiskās literatūras spilgtāko pārstāvju daiļrade. Prozaīķis Mendele Moihers-Sforims (1836-1917) tiek uzskatīts par ebreju daiļliteratūras vectēvu. Apmeklēdams Krievijas impērijas pilsētas un miestus, kur dzīvoja ebreji, viņš iepazinās ar trūcīgo ebreju dzīvi un aprakstīja to savos stāstos "Mazais cilvēciņš", "Klibais Fiška" un citos. Rakstnieks Šoloms-Aleihems (1859-1916) bija vispopulārākais ebreju rakstnieks, kura stāstos, romānos un lugās kopā savijās humors un asaras. Iūdzātība cietējiem. Viņš parādīja tipisku ebreju, kas būvē gaisa pili, cer radīt izdevīgu uzņēmumu vai kļūt bagāts, pateicoties laimīgai loterijas biletei. Beigās tads cilvēks tiek izpūlīnāts un emigrē uz

Ameriku. Ņujorkā nomira arī pats rakstnieks. Tas, ka viņu pēdējā gaitā pavadīja 300 000 cilvēku, liecina par to, cik nozīmīga viņa daiļrade bija ebrejiem. Latvijas ebreji ar interesi lasīja Šoloma Aša (1880-1957) romānus, kas tēloja seno ebreju dzīvi (romānā "Cilvēks no Nācāretes") vai arī dažādus 20. gadsimta ebrejus (romāni "Onkuls Mozus" un "Zaglis Motke"). Visi minētie ebreju rakstnieki savas daiļrades sākumā rakstīja ivritā, bet vēlāk turpināja jidišā. Vienīgi dzejnieks Haims Nahmans Bjaliks (1873-1934) rakstīja senebreju valodā. Viņa dzeju caustrāvoja cionistu idejas un romantiskais patoss. Citi ebreju literatūras klasiķi, kā Ichoks Leibušs Perecs (1851-1915) un Avrams Reizens (1876-1953) rakstīja par inkvizīcijas izrēķināšanos ar ebrejiem viduslaikos, par to, cik slikti klājās reliģiskā askētisma upuriem, cik grūta dzīve ebreju strādniekiem.

Visi šie literatūras tēli ietekmēja arī Latvijas ebreju domāšanas veidu. Reliģiski noskaņotiem jūdiem bija vieglāk paciest grūtības un vajāšanu, jo viņi dziļi ticēja, ka viss ir Dieva varā.

Ebreju raksturīgākās īpatnības ir kopīgas dažādu valstu jūdiem, bet specifiskās īpatnības atšķir viena reģiona ebrejus no viņu tautas brāļiem citā reģionā.

Par kopīgo rakstīja Ilja Erenburgs Parīzē, savā 1927. gada romānā. Viņš apraksta hasīdu, kuram misnagdisms pārmeta, ka viņa māja atgādina kābarē, kur dzied un dejo, traucējot kaimiņiem lasīt svētos rakstus. "Jūsu māja taču nav teātris, muzikālā komēdija, kur dzied kā putni un lēkā kā kazlēni. Jūs laikam neatceraties, ka Talmuda studēšana tuvina mūs paradīzei, bet, ja mēs to nedarām, tad mums draud elle." Oponents iebilda, uzsverot, ka tie, kas smejas no visas sirds kā bērni, prot milēt, jo viņu sirdis ir nevis naida, bet prieka pārpilnas. Talmuda studēšanas entuziasts iebilda, ka hasīdi izvairās no svēto rakstu nopietnas studēšanas, un viņus viņpasaulē gaida elle, kur grēciniekus ceps uz karstām oglēm, vāris verdošā ūdenī un pakārs aiz mēles. Bet dievticīgie jūdi turpretī tiks paradīzē, kur dzīvo eņģeļi un nekad nav ne karsti, ne auksti. Visi tur sēž ar zelta kroņiem galvā un lasa Talmudu. Tur rozes ir bez ērkšķiem un nav neviena ķēdes suņa.

Hasīdu svētais rabīns, klausoties šos prātojumus, pasmaidīja un teica, ka viņš nemaz negribot tādu gatavu paradīzi, kur spēj dzīvot tikai eņģeļi, kuriem nav nedz sirds, nedz aknu, nedz kaislību. Nevajag izvairīties

no smiekliem, asarām un mīlestības, un tad varēs ieraudzīt īstu paradīzi. Ebreji, kas domā, ka dievlūgšanas vien nodrošinās grēku piedošanu, dziļi maldās. Netiks paradīzē arī bagātie filantropi, kas nespēj glāstīt svešu bērnu un pasmieties svētku dienā kopā ar trūcīgiem ļaudīm. Un tikai trīsgadīgais puisītis, kas pārkāpj aizliegumu un sinagogā pūš stabuli, pamudina Dievu smaidīt un piedot ebrejiem viņu grēkus.²⁹²

Teiktais norāda uz atšķirībām jūdu uzskatos. Uzskatu dažādība bija raksturīga arī Latvijas ebrejiem. Vienlaicīgi ir jāatzīmē, ka Latvijas ebrejiem atšķirībā no Krievijas vai Polijas ebrejiem bija savas īpatnības. Viņi bieži runāja vācu valodā, jo bija ciešāka saskarsme ar vāciešiem. Viņiem bija labākas attiecības ar vietējiem pamatiedzīvotājiem - latviešiem, nekā ebrejiem Polijā ar poļiem vai Krievijā - ar krieviem. Latvijas ebreju vairums bija izglītotāki nekā Krievijas ebreji, jo Latvijā iedzīvotāju izglītības līmenis kopumā bija augstāks nekā Krievijas impērijas austrumu reģionos un arī tāpēc, ka Latvijas ebreji bija turīgāki par Polijas vai Ukrainas miestīņu jūdu vairākumu.

Aplūkojot ebreju mentalitāti un nacionāli reliģiskās tradīcijas, var secināt:

Rīgas, Liepājas, Jelgavas un Daugavpils rabīni bija plaši pazīstami arī aiz Latvijas robežām, jo viņiem bija liela autoritāte kā svēto rakstu komentētājiem, tiesnešiem un padomdevējiem;

ebreju mentalitāte, kas diasporā bija izmainījusies, bija saistīta gan ar jūdu gadu tūkstošu tradīcijām, gan ar jaunajiem dzīves un darba apstākļiem;

visvairāk ebreju domāšanas veidu ietekmēja Toras un Talmuda morāle, kurai bija daudz kopīga ar Jaunās Derības morāles principiem, bet ir arī būtiskas atšķirības;

ebreju dzīves veidu un kultūru ietekmēja tās tautas, starp kurām viņi dzīvoja, un savstarpējās attiecības starp latviešiem un ebrejiem bija visumā draudzīgas;

ebreju domāšanas veids atspoguļojās viņu daiļliteratūras klasiķu romānos, stāstos, lugās, dzejā, kuras savukārt ietekmēja jūdu mentalitāti.

HRONOLOĢIJA

- 1859.g. - Š.Puhers kļuva par Jelgavas galveno rabīnu.
1873.g. - A.Pumjanskis sāka strādāt Rīgas galvenā rabīna amatā.
1888.g. - M.Kacs-Kagans sāka savu darbību Daugavpils rabīna amatā.
1907.g. - A.Nuroku nozīmēja par Liepājas rabīnu.
1916.g. - 300 000 cilvēku pavadīja pēdējā gaitā rakstnieku Šolomu Aleihemu.

NOSLĒGUMS

Vācu laikā ebreji jau 16.gadsimta sākumā ieradās Kurzemē un ilgstoši dzīvoja galvenokārt laukos, jo vācieši Kurzemes pilsētās nēgribēja pieļaut, ka pilsētās darbotos ebreju tirgotāji un amatnieki - vācu uzņēmēju konkurenti.

Vidzemes ebreju lielākā daļa dzīvoja Rīgā, sākumā tikai islaicīgi. Par Rīgas pastāvīgajiem iedzīvotājiem ebreji kļuva tikai 19.gadsimta vidū. Tā kā 17.gadsimta vidū Polijā bija notikuši ebreju grautiņi, šajā laikā Latgalē ieplūda liels skaits ebreju. Latgales ebreju vairākums bija trūcīgāks nekā Kurzemē un Rīgā.

Latvijas pirmajā Republikā ebreji sasniedza daudz vairāk nekā krievu valdīšanas laikā - saimnieciskajā laukā, kā arī tiesiskajā ziņā un izglītības sfērā.

Ebreju galvenais ieguldījums neatkarīgās Latvijas attīstībā bija rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu radīšana, kā arī līdzdalība zinātnes un mākslas attīstībā.

Otrā pasaules kara gados Latvijas ebreji piedzīvoja sava īpašuma konfiskāciju, masveida deportāciju padomju okupācijas laikā, un hitleriešu genocīdu, kas kara laikā iznīcināja 75 000 Latvijas ebreju.

Pēckara gados Latvijas ebreji, tāpat kā viņu tautas brāļi citos Padomju Savienības reģionos, cieta no valsts antisemitisma, staļiniskā terora, ebreju garīgās kultūras un reliģijas neatzišanas. Vārdos komunisti sludināja humānus morāles principus, bet praksē vārdi nesakrita ar darbiem.

Antisemitisms bija galvenais iemesls, kas pamudināja ebrejus emigrēt uz Izraēlu un citām zemēm. Ebrejus dažkārt neieredz, jo apskauž viņu garīgās un saimnieciskās spējas. Taču šī skaudība nav pamatota, jo ebreji nav spējīgāki par citām tautām. Kāds anglis uz jautājumu: "Kāpēc viņš neizjūt naidu pret ebrejiem?" atbildējis, "Tāpēc, ka es neuzskatu, ka viņi ir gudrāki par mani."

Latvijas otrās Republikas periodā Rīgā un citās Latvijas pilsētās atdzīvojās ebreju nacionālā kultūra un jūdu reliģiskā dzīve, auga ebreju nacionālā pašapziņa.

Neatņemama Latvijas ebreju kopienas dzīves sastāvdaļa bija jūdu reliģiskās draudzes, to sinagogas, rabīni un reliģiskie svētki, kas turpināja tūkstošu gadu tradīcijas.

Ebreju mentalitāte it sevišķi izpaužas patriarhālās tradīcijās, tieksmē pēc izglītības, savstarpējā palīdzībā, sabiedriskā aktivitātē, sociālā taisnīguma atbalstīšanā, paražā pasmieties pašiem par sevi.

Dažādu zemju ebreju kopīgās īpašības un Latvijas ebreju specifiskās īpatnības ir pētījuši daudzi vēsturnieki. Grāmatas par šīm problēmām izdeva Izraēlā un citās zemēs. Vairāki apcerējumi par Latvijas ebrejiem tika publicēti Rīgā, Jelgavā un Daugavpilī.

Jaunā grāmata par Latvijas ebreju vēsturi ir mēģinājums, izmantojot iepriekšējos pētījumus, rast jaunu pieeju piecu gadsimtu notikumu un ievērojamu personību dzīves novērtēšanā.

Ja to kaut daļēji izdevies īstenot, tad autors uzskata, ka viņš savu uzdevumu ir izpildījis.

BIBLIOGRĀFIJA

1. Latviešu konversācijas vārdnīca.- IV sējums: Grāmatu apgādniecība A.Gulbis.- Rīga.- 6782. sleja.
2. Turpat, 6796. sleja.
3. Šilde Ādolfs.- Latvijas vēsture 1914 - 1940.- Valsts tapšana un suverēna valsts: Daugava (Zviedrija), 1976.- 469.lpp.
4. Bobe Mendls.- Ebreji Latvijā (jidiša valodā).- Telavivā, 1972.
5. Dunsdorfs Edgars.- Latvijas vēsture 1710 - 1800 : Daugava (Zviedrija), 1973.
6. Švābe Arveds.- Latvijas vēsture 1800 - 1914.- I.- Rīga: Avots, 1991.- 258.- 260.lpp.
7. Andersons Edgars.- Latvijas vēsture 1920 - 1940.- Ārpolitika I: Daugava (Zviedrija), 1982.- 395.lpp.
8. Kalniņš Bruno.- Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi.- Stokholma, 1956.- 238.lpp.
9. Ezerģails Andrievs.- Esejas par 1917.gadu.- Rīga, 1991.
10. Balodis Agnis.- Latvijas un latviešu tautas vēsture.- Rīga: Kabata.- 1991.
11. Švābe A. Latvijas vēsture 1800 - 1914.- I.- 4.lpp.
12. Wunderbar R.J.- Geschichte der Juden in den Provinzen Liv- und Kurland.- Mitau, 1853.
13. Buchholz Anton.- Geschichte der Juden in Riga.- Rīga, 1899.
14. Balodis A.- Latvijas un latviešu tautas vēsture.- 299.lpp.
15. Latvijas vēstures apcerējumi.- No 1940.gada līdz mūsdienām.- Rīga: Zvaigzne, 1990.- 43.lpp.
16. Šacs-Aņins Makss.- Ebreji Latvijā (jidiša valodā).- Rīga, 1924.
17. Bregmanis Hona.- Ebreji Latvijas vēsturē// Latvijas likteņgadi IV.- Rīga: Avots, 1990.
18. Вестерман М.- Евреи в Риге.- Фрагменты еврейской истории на карте Риги.- Краткий путеводитель.- Рига, 1992.
19. Vestermanis M.- Holokausts Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993., Nr. 2.- 122.- 138.lpp.
20. Dubins Herberts.- Ebreju izglītības biedrība Latvijā // Latvijas vēsture, 1993.- Nr.2.- 38.- 42.lpp.

21. Очерк истории еврейского народа в двух томах под редакцией профессора Ш.Эттингера.- Иерусалим, 1979.
22. Рот Сесиль.- История евреев с древнейших времен по шестидневную войну.- Перевод с английского.- Иерусалим, 1967.
23. Марголин Юлий.- Повесть тысячелетий.- Сжатый очерк истории еврейского народа.- Тель-Авив, 1973.
24. Вассерман Григорий.- Лекции по иудаизму для начинающих.- Иерусалим, 1989.
25. Якуб З.И.- Евреи в Динабурге - Двинске - Даугавпилсе // Евреи в Даугавпилсе.- Даугавпилс, 1993.
26. Волкович Б.З.- Сионизм и сионисты в Даугавпилсе (1900-1940) // Евреи в Даугавпилсе.- Даугавпилс, 1993.
27. Сэмюэлс Рут.- По тропам еврейской истории (перевод с английского).- Москва, 1991.- С.202-203.
28. Рот С.- История евреев.- С.257.
29. Марголин Ю.- Повесть тысячелетий.- С.228.
30. Indriķa hronika.- Rīga: Zinātne, 1993.- 319.lpp.
31. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 19.- 20.lpp.
32. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 120.lpp.
33. Dunsdorfs E.- Latvijas vēsture 1710 - 1800.- 297.lpp.
34. Turpat.
35. Марголин Ю.- Повесть тысячелетий.- С.119.
36. Johansons Andrejs.- Latvijas kultūras vēsture 1710 - 1800: Daugava (Zviedrija), 1975.- 51.lpp.
37. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 21.- 22.lpp.
38. Turpat.- 25.lpp.
39. Марголин Ю.- Повесть тысячелетий.- С.298.
40. Dunsdorfs E.- Latvijas vēsture 1710 - 1800.- 297.- 298.lpp.
41. Еврейская энциклопедия.- т. VII.- С.592.
42. Švābe A.- Latvijas vēsture 1800 - 1914.- I.- 191.lpp.
43. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 28.- 29.lpp.
44. Turpat.- 30.lpp.
45. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 121.- 122.lpp.
46. Еврейская энциклопедия.- т. IX.- С.933.
47. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 51.- 52.lpp.
48. Merķelis Garlībs.- Latvieši, sevišķi filosofiskā gadsimta nogalē.- Rīga: LVI, 1953.- 70. un 75.lpp.

49. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 72.lpp.
50. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 125.lpp.
51. Dunsdorfs E.- Latvijas vēsture 1600 - 1710: Daugava (Zviedrija), 1962.- 191.lpp.
52. Zutis J.- Baltijas jautājums 18.gadsimtā: Latvijas valsts izdevniecība.- Rīga, 1951.- 436.- 437.lpp.
53. Dunsdorfs E.- Latvijas vēsture 1710 - 1800.- 298.lpp.
54. Dunsdorfs Edgars, Spekke Arnolds.- Latvijas vēsture 1500 - 1600: Daugava (Zviedrija), 1964.- 522.lpp.
55. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 120.lpp.
56. Turpat.- 121.lpp.
57. Dunsdorfs E.- Latvijas vēsture 1710 - 1800.- 298.lpp.
58. Еврейская энциклопедия.- т. XIII.- С.483.
59. Вестерман М.- Евреи в Риге.- С.5.
60. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 71.lpp.
61. Manaseina revīzija.- Senatora N.Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883.gadam: Latvijas valsts izdevniecība - Rīga, 1949.- 317.lpp.
62. Švābe A.- Latvijas vēsture 1800 - 1914.- 1.- 256.lpp.
63. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 286.lpp.
64. Вестерман М.- Евреи в Риге.- С.3.
65. Šacs-Aņins M.- Ebreji Latvijā.- 61.lpp.
66. Bregmanis H. - Ebreji Latvijas vēsturē.- 121.lpp.
67. Марголин Ю.- Повесть тысячелетий.-С.287-288.
68. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 121.lpp.
69. Вестерман М.- Евреи в Риге.- С.11-12.
70. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 84.- 85.lpp.
71. Turpat.- 87.lpp.
72. Krupņikovs P.- Melu un patiesības palete.- Rīga: Zvaigzne, 1980.- 63.lpp.
73. Švābe A.- Latvijas vēsture 1800 - 1914: Daugava (Zviedrija), 1958.- 653.- 655.lpp.
74. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 124.lpp.
75. Augškalns-Aberbergs J.- Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija.- Vēsturisks atskats.- Rīga, 1929.- 54.lpp.
76. Вестерман М.- Евреи в Риге.- С.21-22.
77. Turpat.- 22.lpp.

78. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 124.lpp.
79. Klīve Ādolfs.- Brīvā Latvija.- Latvijas tapšana.- Atmiņas, vērojumi un atzinumi: Grāmatu draugs (ASV), 1969.- 120.lpp.
80. Šilde Ādolfs.- Pirmā Republika.- Esejas par Latvijas valsti.- Rīga: Elpa, 1993.- 178.lpp.
81. Ronis Indulis.- Latviešu buržuāzijas politika 1907.- 1914.gadā: Zinātne.- Rīga, 1978.- 51.lpp.
82. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 116.- 117.lpp.
83. Krupņikovs P.- Melu un patiesības paletes.- 97.- 98.lpp.
84. Ezerģailis Andrievs.- Esejas par 1917.gadu.- Rīga: Zinātne, 1991.- 24.lpp.
85. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 125.- 126.lpp.
86. Turpat.- 127.lpp.
87. Turpat.- 125.lpp.
88. Švābe A.- Latvijas vēsture.- 1.daļa.- Rīga: Avots, 1990.- 218.lpp.
89. Марголин Ю.- Повесть тысячелетий.- С.227.
90. Turpat.- 194.lpp.
91. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 57.lpp.
92. Turpat.- 58.lpp.
93. Еврейская энциклопедия.- т. V.- С.858.
94. Švābe A.- Latvijas vēsture 1800 - 1914.- I.- 256.lpp.
95. Dunsdorfs E.- Latvijas vēsture 1600 - 1710.- 180.lpp.
96. Dunsdorfs E.- Skaistā Latgale.- Latgales vēsturiskās kartes.- Melnburna, 1991, 39.lpp.
97. Bobe M. Ebreji Latvijā.- 60.lpp.
98. Dunsdorfs E. Skaistā Latgale.- 57.lpp.
99. Acta Latgalica.- 7: Latgaļu izdevniecība (Vācija), 1981.- 325.lpp.
100. Еврейская энциклопедия.- т. V.- С.634.
101. Švābe A.- Latvijas vēsture 1800 - 1914.- I.- 260.- 261.lpp.
102. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 74.lpp.
103. Якуб З.- Евреи в Динабурге.- С.16-17.
104. Brežgo Boļeslavs.- Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas.- 1861 - 1914: Latvijas valsts izdevniecība.- Rīga, 1954.- 8.lpp.
105. Puisāns Tadeušs.- Latgale.- Vēsturiskās skices.- Toronto, 1988.- 47.- 48.lpp.

106. Latvijas pilsētas.- Rakstu krājums.- Nebraska, 1979.
107. Turpat.- 200.lpp.
108. Švābe A.- Latvijas vēsture 1800 - 1914.- I.- 261.lpp.
109. Latvijas pilsētas.- 204.lpp.
110. Turpat.- 205.lpp.
111. Turpat.- 206.- 207.lpp.
112. Якуб З.- Евреи в Динабурге.- С.54-55.
113. Turpat.- 29.- 30.lpp.
114. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 88.lpp.
115. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 124.lpp.
116. Еврейская энциклопедия.- т. XII.- С.618-619.
117. Якуб З.- Евреи в Динабурге.- С.25.
118. Turpat.- 28.lpp.
119. Bukšs Miķelis.- Latgaļu atmūda.- Idejas un ceļas: Latgaļu izdevniecība (Vācija), 1976.- 362.lpp.
120. Štalšans K. Latviešu un lietuviešu austrumu apgabalu likteņi: Jāņa Šķirmanta apgāds (ASV), 1958.- 252.lpp.
121. Bukšs M.- Latgaļu atmūda.- 367.lpp.
122. Puisāns T.- Latgale.- 235.lpp.
123. Andersons Edgars.- Latvijas vēsture 1914 - 1920: Daugava (Zviedrija), 1967.- 363.lpp.
124. Andersons E.- Latvijas vēsture 1920 - 1940.- Ārpolitika II: Daugava (Zviedrija).- 132.lpp.
125. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 127.lpp.
126. Turpat.- 126.lpp.
127. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 124.lpp.
128. Turpat.- 125.lpp.
129. Дрибинс Лео.- Огненный столп // Диена, 1993 - 20 ноября.
130. Bērziņš V., Vambals A.- Latvijas armija.- Rīga: Zinātne, 1991.- 103.- 104.lpp.
131. Latvija citu valstu saimē.- Kulturāli saimnieciskais apskats.- Rīga: Zinātne, 1990.- 24.lpp.
132. Turpat.- 21.- 22.lpp.
133. Latvija un pasaules valstis.- Statistisko datu krājums.- Rīga, 1991.- 20.lpp.
134. Turpat.- 86.lpp.

135. Двинский голос.- 1926.- 18 февраля.
136. Turpat.- 1925.- 28.decembrī.
137. Turpat.- 1926.- 29.martā.
138. Šacs-Aņins M.- Ebreji Latvijā.- 55.lpp.
139. Šilde Ā.- Latvijas vēsture.- 1914 - 1940.- 562.- 563.lpp.
140. Latvijas enciklopēdija.- Redaktors Arveds Švābe.- 1.grāmata:
Apgāds trīs zvaigznes.- Stokholma, 1950.- Iespiests Rīgā, 1991.-
87.lpp.
141. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 130.- 131.lpp.
142. Turpat.- 168.lpp.
143. Latvijas pilsētas.- 210.lpp.
144. Briška B.- Latgaļi politiskajos patmaļos: Latgaļu izdevniecība
(Vācija), 1957.- 58.lpp.
145. Bērziņš A.- Labie gadi.- Pirms un pēc 15.maija: Grāmatu draugs
(ASV), 1963.- 254.lpp.
146. Aizsilnieks A.- Latvijas saimniecības vēsture 1914 - 1945:
Daugava (Zviedrija), 1968.- 961.- 962.lpp.
147. Turpat.- 963.lpp.
148. Turpat.- 965.lpp.
149. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 186.- 187.lpp.
150. Blūzma V.- Kā tas bija.- Ieskats nacionālajā jautājumā Latvijas
Republikā 1920 - 1940 // Latvijas likteņgadi IV.- Rīga: Avots,
1990.- 64.lpp.
151. Turpat.- 59.lpp.
152. Bregmanis H. Ebreji Latvijas vēsturē.- 138.lpp.
153. Blūzma V.- Kā tas bija.- 60.lpp.
154. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 173.- 174.lpp.
155. Šilde Ā.- Latvijas vēsture 1914 - 1940.- 470.lpp.
156. Семюэлс Р.- По тропам еврейской истории.- С.247.
157. Šilde Ā.- Latvijas vēsture 1914 - 1940.- 440.lpp.
158. Blūzma V. Kā tas bija.- 62.lpp.
159. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 179.lpp.
160. Blūzma V.- Kā tas bija.- 63.lpp.
161. Straume A. - Starpnacionālās attiecības Latvijā (1920 - 1940) //
Pretstatu cīņa.- Latvija 1917.- 1950.- Rīga: Avots, 1990.- 161.lpp.
162. Turpat.- 171.lpp.

163. Straume A.- Pavalstniecības jautājums Latvijā (1919 - 1940) // Latvijas Vēsture, 1992.- Nr.2.- 71.- 73.lpp.
164. Latviešu konversācijas vārdnīca.- 121.burtnīca.- 31 298. sleja.
165. Andersons E.- Latvijas vēsture 1920 - 1940.- Ārpolitika.- I.- 395.lpp.
166. Turpat.
167. Stranga Aivars.- Sociāldemokrāti K.Ulmaņa režīma gados // Latvijas Vēsture, 1992.- Nr.2.- 21.lpp.
168. Дрибинс Лео.- Еврейская тема в латышской прессе // Диена, 1993.- 12 мая.
169. Balodis Agnis.- Latvijas un latviešu tautas vēsture.- 212.lpp.
170. Turpat.- 242.lpp.
171. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 326.lpp.
172. Turpat.- 90.lpp.
173. Turpat.- 323.lpp.
174. Turpat.- 314.lpp.
175. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 137.lpp.
176. Kalniņš B.- Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi.- Zviedrija, 1956.- 238.lpp.
177. Волкович Б.- Сионисты.- С.97.
178. Лазерсон М.- Право на банальность.- Опыт обоснования трудового сионизма: Культура.- Рига, 1925.- С.75.
179. Волкович Б.- Сионисты.- С.104.
180. Klīve Ā.- Brīvā Latvija.- 124.lpp.
181. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 135.lpp.
182. Bērziņš A.- Labie gadi.- 125.lpp.
183. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 135.- 136.lpp.
184. Bukšs M.- Latgaļu atmūda.- 438.lpp.
185. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 157.lpp.
186. Итай А. и Нейштат М.- Через три подполья.- Из истории халуцианского движения "Нецах" в Латвии.- сокращенный перевод с иврита.- Иерусалим, 1976.
187. Turpat.- 45.lpp.
188. Волкович Б.- Сионисты.- С.146.
189. Mednis I.- Latvijas neproletāriskās partijas (1920 - 1934) // Pretstatu ciņa.- Latvija 1917.- 1950.- Rīga: Avots, 1990.- 147.lpp.
190. Turpat.- 147.- 148.lpp.

191. Bregmanis H. Ebreji Latvijas vēsturē.- 131.lpp.
192. Vobe M.- Ebreji Latvijā.- 154.lpp.
193. Итай А. и Нейштат М.- Через три подполья.- С.110-111.
194. Turpat.- 107.lpp.
195. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 134.lpp.
196. Vobe M.- Ebreji Latvijā.- 83.lpp.
197. Итай А. и Нейштат М.- Через три подполья.- С.55.
198. Turpat.- 60.lpp.
199. Turpat.- 64.lpp.
200. Волкович Б.- Сионизм.- С.142-143.
201. Turpat.- 150.- 151.lpp.
202. Turpat.- 164.- 165.lpp.
203. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 130.lpp.
204. Dubins H.- Ebreju izglītības biedrība Latvijā // Latvijas Vēsture, 1993.- Nr.2.- 38.lpp.
205. Turpat.- 42.lpp.
206. Vobe M.- Ebreji Latvijā.- 155.lpp.
207. Turpat.- 134.lpp.
208. Turpat.- 146.lpp.
209. Волкович Б.- Сионизм.- С.136-137.
210. Вестерман М.- Евреи в Риге.- С.29-31.
211. Enciklopēdiskā vārdnīca 2 sējumos.- 1. sējums.- Rīga, 1991.- 442.lpp.
212. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 137.- 138.lpp.
213. Enciklopēdiskā vārdnīca 2 sējumos.- 2.sējums.- Rīga.- 1991.- 226.lpp.
214. Dubins H.- Ebreju izglītības biedrība Latvijā.- 40.lpp.
215. Итай А. и Нейштат М.- Через три подполья.- С.20.
216. Vobe M.- Ebreji Latvijā.- 334.- 336.lpp.
217. Turpat.- 339.- 340.lpp.
218. Turpat.- 341.- 342.lpp.
219. Jakubs Z.- Markam Razumnijam 70 gadi // Literatūra un Māksla.- 1966.- 24.septembrī.
220. Jakubs Z.- Radošā jaunība nebeidzās // Literatūra un Māksla.- 1976.- 18.septembrī.
221. Итай А. и Нейштат М.- Через три подполья.- С.18-19.

222. Latvju enciklopēdija.- Redaktors Arveds Švābe.- 2.grāmata.- Stokholma, 1950.- Iespiesta Rīgā, 1992.- 129.lpp.
223. Balodis A.- Latvijas un latviešu tautas vēsture.- 282.lpp.
224. Итай А. и Нейштат М.- Через три подполья.- С.112-113.
225. Dunsdorfs E.- Kārļa Ulmaņa dzīve.- Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Mocekļis: Daugava (Zviedrija), 1978.- 495.- 496.lpp.
226. Turpat.- 501.lpp.
227. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 141.lpp.
228. Turpat.
229. Vizulis Izidors.- Latviešu tautas cīņa par brīvību (1917 - 1992).- Rīga, 1992.- 112.lpp.
230. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 194.lpp.
231. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 141.lpp.
232. Balodis A. - Latvijas un latviešu tautas vēsture.- 312.lpp.
233. Briška Bonifacijs.- Latgola muna tāvzeme: Latgaļu izdevniecība (Vācijā), 1984.- 288.lpp.
234. Krupņikovs P.- Melu un patiesības palete.- 174.lpp.
235. Turpat.- 179.lpp.
236. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 196.lpp.
237. Turpat.- 203.- 204.lpp.
238. Balodis A. Latvijas un latviešu tautas vēsture.- 311.lpp.
239. Bregmanis H. Ebreji Latvijas vēsturē.- 143.lpp.
240. Якуб З.- В те дни.- Из истории Даугавпилского гетто // Евреи в Даугавпилсе.- Даугавпилс, 1993.
241. Вестерман М.- Евреи в Риге.- С.38-39.
242. Turpat.- 40.- 41.lpp.
243. Итай А. и Нейштат М.- Через три подполья.- С.124-125.
244. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 208.lpp.
245. Вестерман М.- Евреи в Риге.- С.42-43.
246. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 206.- 207.lpp.
247. Якуб З.- В те дни.- С.305-306.
248. Turpat.- 310.- 311.lpp.
249. Turpat.- 315.lpp.
250. Вестерман М.- Евреи в Риге.- С.44.
251. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 233.lpp.
252. Vestermanis Mārgers.- Holokausts Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993.- Nr.2.- 125.lpp.

253. Вестерман М.- Евреи в Риге.- С.44.
254. Vestermanis M.- Holokausts Latvijā.- 123.lpp.
255. Krūmiņš Andrejs.- Latgales mūzikai veltīts mūžs // Acta Latgalica 8: Latgales kultūras centra izdevniecība.- Rēzekne, 1994.- 243.- 244.lpp.
256. Turpat.- 248.- 249.lpp.
257. Якуб З.- В те дни.- С.346-347.
258. Turpat.- 348.- 349.lpp.
259. Turpat.- 351.- 352.lpp.
260. Vestermanis M.- Holokausts Latvijā.- 123.lpp.
261. Turpat.- 125.lpp.
262. Turpat.- 128.- 129.lpp.
263. Ezergailis A.- Holokausts Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993.- Nr.1.- 109.lpp.
264. Turpat.- 110.lpp.
265. Turpat.
266. Ezergailis A.- Holokausta pētīšanas problēmas // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993.- Nr.2.- 132.- 133.lpp.
267. Turpat.- 137.lpp.
268. Turpat.- 137.- 138.lpp.
269. Šilde Ādolfs.- Trimdinieka raksti 1944.- 1990. // Latvijas Vēsture, 1991.- Nr.3.- 46.lpp.
270. Итай А. и Нейштат М.- Через три подполья.- С.217.
271. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 145.lpp.
272. Turpat.
273. Марголин Ю.- Повесть тысячелетий.- С.374.
274. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 146.lpp.
275. Turpat.- 147.lpp.
276. Bobe M. Ebreji Latvijā.- 264.lpp.
277. Turpat.- 267.lpp.
278. Turpat.- 269.lpp.
279. Bregmanis H.- Ebreji Latvijas vēsturē.- 147.- 148.lpp.
280. Turpat.- 147.lpp.
281. Якуб З.- Евреи в Динабурге.- С.28.
282. Bobe M.- Ebreji Latvijā.- 348.- 349.lpp.
283. Diena, 1993.- 23.oktobrī.

284. Veinbergs J.- Seno ebreju sabiedrība un kultūra.- Rīga, 1991.- 19.- 20.lpp.
285. Turpat.- 21.lpp.
286. Latvju dainu izlase.- Rīga: Zvaigzne, 1984.- 97.lpp.
287. Вассерман Григорий.- Лекции по иудаизму для начинающих.- Иерусалим, 1989.- С.74.
288. Diena, 1993.- 7.janvārī.
289. Blaumanis Rūdolfs.- Skroderdienas Silmačos.- Lugas.- Rīga: Liesma, 1983.- 180.lpp.
290. Blaumanis R.- Trīnes grēki.- Kopotie raksti.- Ceturtais sējums: Latvijas valsts izdevniecība.- Rīga, 1958.- 317.lpp.
291. Diena, 1994.- 22.jūnijā.
292. Эренбург Илья.- Бурная жизнь Лазика Ройтшванца.- Москва: Олимп.- 1991.- С.206-207.

SATURS

IEVADS	3
1. HISTORIOGRĀFIJA	5
2. KURZEMES EBREJI 1585.- 1915.G.	14
3. EBREJI VIDZEMĒ 1638.- 1917.GADĀ	30
4. LATGALES EBREJI 1562.- 1918.G.	46
5. EBREJI LATVIJAS REPUBLIKĀ 1918.- 1939.G.	57
6. EBREJU POLITISKĀS PARTIJAS UN KUSTĪBAS LATVIJĀ 19. UN 20.GADSIMTĀ	74
7. EBREJU KULTŪRAS UN IZGLĪTĪBAS ORGANIZĀCIJAS, SPORTA BIEDRĪBAS, AVĪZES UN SAVSTARPĒJĀS PALĪDZĪBAS BIEDRĪBAS	92
8. ZINĀTNIEKI UN MĀKSLINIEKI 19. UN 20.GADSIMTĀ	101
9. LATVIJAS EBREJI 1940.- 1945.G.	109
10. EBREJI LATVIJĀ 1946.- 1993.G.	128
11. JŪDU RELIĢISKĀS DRAUDZES 19. UN 20.GADSIMTĀ. EBREJU MENTALITĀTE UN TRADĪCIJAS.	138
NOSLĒGUMS	148
BIBLIOGRĀFIJA	150

J.Šteimanis
Latvijas ebreju vēsture

Datorsalikums. Parakstīts iespiešanai 21.09.94.g.

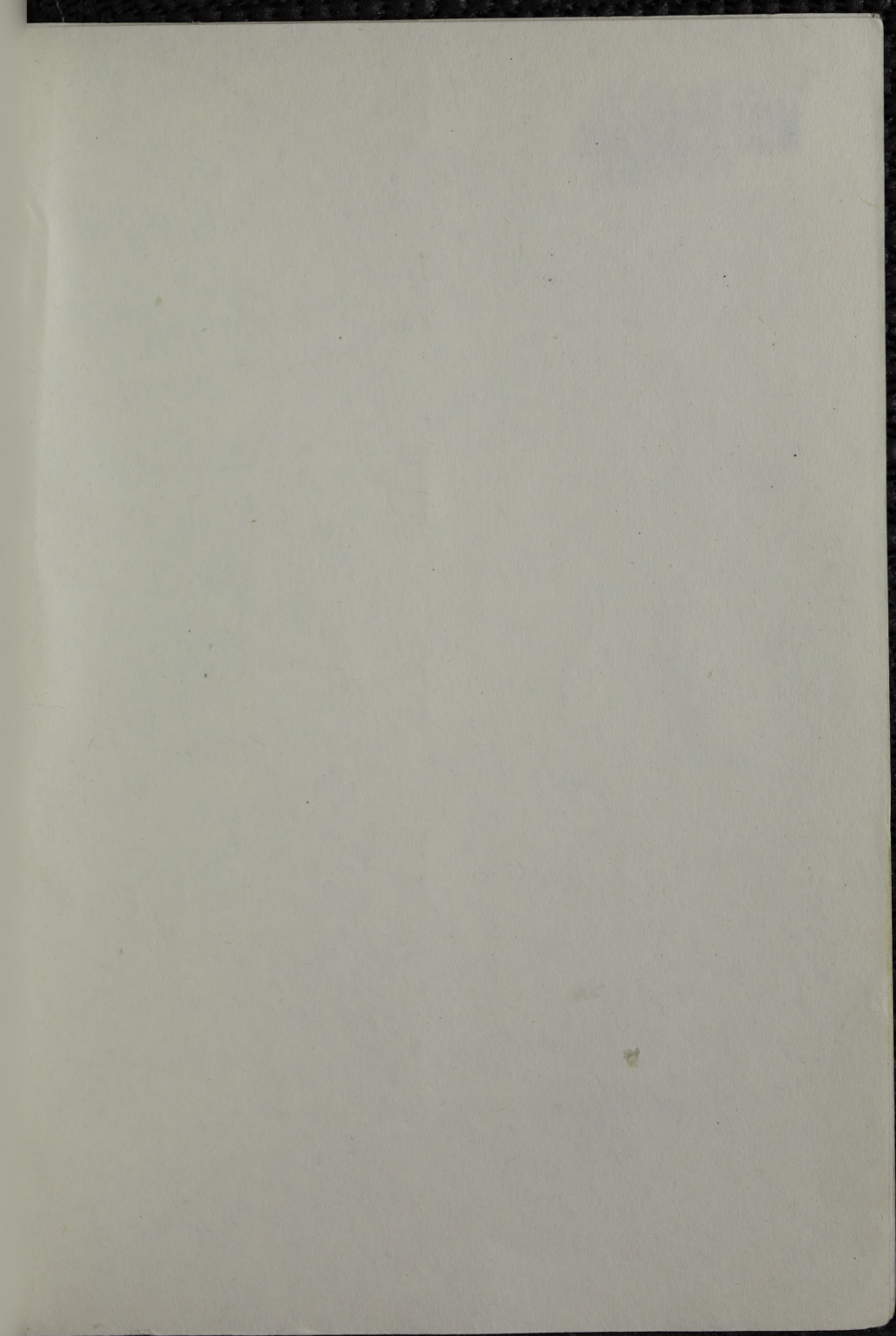
Izdevējdarbības registr. apliec. Nr. 2-0197

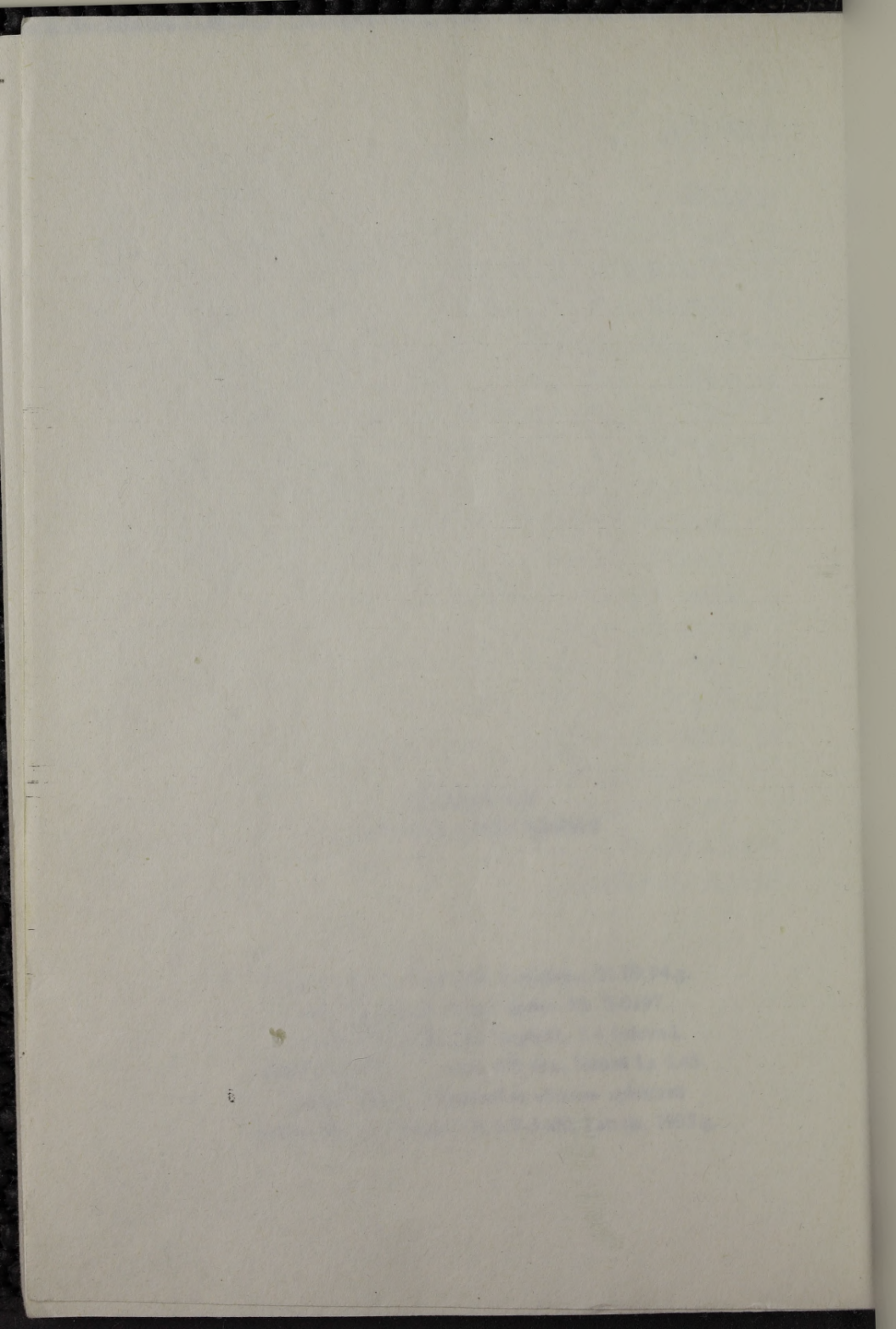
Formāts 60x90/16, 10.1 iespiedl., 7.4 izdevn.l.

Pasūtījuma Nr. 4. Metiens 400 eks., Maksā Ls 0.45.

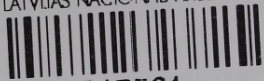
Izdots DPU izdevniecības «Saule» spiestuvē

Saules ielā 1/3, Daugavpilī, LV-5400, Latvija, 1995.g.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305017561

Kontroleksemplārs

95-3
L363